

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**İRAN İSLAM DEVRİMİ'NDE SOVYETLER BİRLİĞİ,
İNGİLTERE ve FRANSA'NIN ROLÜ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Tezi Hazırlayan: **Niyazi Okan ÇELEBİ**

İstanbul, 2012

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**İRAN İSLAM DEVRİMİ'NDE SOVYETLER BİRLİĞİ,
İNGİLTERE ve FRANSA'NIN ROLÜ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Tezi Hazırlayan:
Niyazi Okan ÇELEBİ

Öğrenci No:
090771021

Danışman:
Yrd. Doç. Dr. Muzaffer ÜREKLİ

İstanbul, 2012

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum ‘İRAN İSLAM DEVRİMİNDE SOVYETLER BİRLİĞİ, İNGİLTERE ve FRANSA'NIN ROLÜ’ başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../ 2012

Niyazi Okan ÇELEBİ

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

13/02/2012

Enstitümüz *Uluslararası İlişkiler* Anabilim dalı *Uluslararası İlişkiler* Bilim dalı yüksek lisans öğrencilerinden 090771021 numaralı **Niyazi Okan ÇELEBİ**'nin "*Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim - Öğretim ve Sınav Yönetmeliği*"nin ilgili maddesine göre hazırlayarak, Enstitümüze teslim ettiği "**İRAN İSLAM DEVRİMİNDE SOVYETLER BİRLİĞİ İNGİLTERE VE FRANSA'NIN ROLÜ**" konulu tezini, Yönetim Kurulumuzun 17.01.2012 tarih ve 2012/03 sayılı toplantısında seçilen ve Taksim Yerleşkesinde toplanan biz jüri üyeleri huzurunda, ilgili yönetmeliğin (c) bendi gereğince (50) dakika süre ile aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın tezi hakkında ~~oyçokluğu/oybirliği~~ ile ~~Kabul/Red veya Düzeltme~~ kararı verilmiştir.

İşbu tutanak, 4 nüsha olarak hazırlanmış ve Enstitü Müdürlüğü'ne sunulmak üzere tarafımızdan düzenlenmiştir.

DANIŞMAN
YRD.DOÇ.DR. MUZAFFER ÜREKLİ

ÜYE
PROF.DR. MEHMET FİKRİT GELGİN

ÜYE
YRD.DOÇ.DR. GÖKÇEN YAVAŞ

İRAN İSLAM DEVRİMİ'NDE SOVYETLER BİRLİĞİ, İNGİLTERE ve FRANSA'NIN ROLÜ

Tezi Hazırlayan: Niyazi Okan ÇELEBİ

Özet

Bu yüksek lisans tezi, İran İslam Devrimi'nde Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa'nın rollerini incelemekte; İran'ı, İslam Devrimini yaratan şartları, Devrim öncesi, Devrim süreci ve Devrim sonrasında bu üç ülkenin ilişkileri ve faaliyetleri bağlamında ele almaktadır. Çalışmamız ayrıca Şahlık dönemi politikaları ve sorunlarına da değinmekte ve ayrıca İsrail'in körfez savaşı bağlamında İran'a yönelik politikalarına ışık tutmaya çalışmaktadır. Tezin ele aldığı bir diğer konu ise, İran'da Şiilik ve Ulema sınıfının toplum ve devlet yönetimi üzerindeki etkisidir. Tez, kaynak taraması yöntemi ile hazırlanmış olup, yerli ve yabancı 1979-2011 arasında yer yayınlanmış her türlü elektronik ve basılı materyalden faydanılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İran, İslam Devrimi, Şia, İran nükleer, Fransa, İngiltere, Sovyetler Birliği, Rusya, İran Dış Politikası, İsrail, Körfez Savaşı

SOVIET UNION, BRITAIN and FRANCE ROLE IN IRAN'S ISLAMIC REVOLUTION

Presented by: Niyazi Okan ÇELEBİ

Abstract

This master's thesis, the Iranian Islamic Revolution, the Soviet Union, Britain and France are viewing their role; Iran, Islamic Revolution, created the conditions, pre-revolutionary, revolutionary process and after the revolution, relations and activities within the context of the three countries. Our study also mention Şahlık period and also the policies and problems of the gulf war in the context of Israel's policies toward Iran try to keep it light. Another issue on which the thesis is, in Iran, Shi'ism, and the effect on the management of the Ulema class society and the state. Thesis, has been prepared by literature method, all kinds of domestic and foreign electronic and printed materials published between 1979-2011 used studied.

Key Words: Iran, Islamic Revolution, Shia, Iranian Nucleer, France, Britain, Soviet Union, Russia, Iranian Foreign Policy, İsrail, Gulf War

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
KISALTMALAR	v
GİRİŞ	1
1. İran Tarihi, Toplumsal ve Siyasal Yapısının Değerlendirmesi	5
1.1. Genel Olarak İran'ın Tarihi	5
1.1.1. Başlangıcından Safevi Hanedanı'na Kadar İran Tarihi	5
1.1.2. Safevi Hanedanı'ndan Şah Pehlevi Dönemine Kadar İran Tarihi	8
1.1.3. Şah Pehlevi'den İslam Devrimine Kadar İran Tarihi ...	12
1.2. İran'ın Toplumsal ve Siyasal Yapısı	16
1.2.1. İran Siyaseti ve Yönetiminde Etkili Olan Gruplar ...	16
1.2.1.1. Ulema	16
1.2.1.2. Pazar (Esnaf)	18
1.2.1.3. Toprak Sahipleri	19
1.2.1.4. Asker ve Bürokrasi	19
1.2.2. Siyasi Akımlar	20
1.2.2.1. İslami Akımlar	22
1.2.2.2. Sol Akımlar	22
1.2.3. Toplumsal Gruplar	23
1.2.3.1. Azeriler	23
1.2.3.2. Türkmençay Antlaşması	25
1.2.3.3. Kürtler	28
1.2.3.4. Türkmenler ve Beluciler	29
1.2.3.5. Diğerleri	29
2. İran ve Şiilik	31
2.1. Şia İnancını ve Ulema	31
2.2. Şia'nın Bölgeye ve Büyük Güçlerin Politikalarına Etkisi	36

3. İran Devrimi ve Devrim İçerisinde Sovyetlerin, İngilizlerin ve Fransızların Rolü.....	40
3.1. Devrimi Hazırlayan Sebepler	40
3.1.1. Toplumsal Sebepler	40
3.1.2. Ekonomik Sebepler	42
3.1.3. Siyasal Sebepler	44
3.1.4. Dini Sebepler	45
3.2. Devrim Süreci	47
3.3. Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa'nın Devrime Etkileri	53
3.3.1. Sovyetler Birliği'nin Devrime Etkisi	54
3.3.2. İngiltere'nin Devrime Etkisi	64
3.3.3. Fransa'nın Devrime Etkisi	71
4. Devrim Sonrası İran ve Rusya, İngiltere, Fransa'nın Yeni İran ile İlişkileri	
4.1. Devrim Sonrası İran Dış Politikası	79
4.2. Devrim Sonrası İran-Rusya İlişkileri	87
4.3. Devrim Sonrası İran-İngiltere İlişkileri	90
4.4. Devrim Sonrası İran-Fransa İlişkileri	93
4.5. Devrim Sonrası İran-İsrail İlişkileri	95
4.6. Körfez Savaşlarında İsrail ve İran'a etkileri	99
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	102
KAYNAKLAR.....	106
ÖZGEÇMİŞ	113

KISALTMALAR

- ABD** : Amerika Birleşik Devletleri
- AB** : Avrupa Birliği
- CIA** : Amerikan Merkezi İstihbarat Teşkilatı (Central Intelligence Agency)
- MI 6** : İngiliz Askeri Haberalma Teşkilatı (Military Intelligence Service 6)
- NSYÖA** : Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması
- SAVAK** : İran Haber alma ve Güvenlik Örgütü
- SSCB** : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
- TC** : Türkiye Cumhuriyeti
- TUDEH** : İran Komünist Devrimci Partisi
- UAA** : Uluslararası Atom Ajansı

GİRİŞ

İran, tarih boyunca önemini hiçbir zaman yitirmeyen bir coğrafya olmuştur. En eski çağlardan beri insanlık için önem taşıyan farklı bölgeleri birbirine bağlayan, insanların ve kültürlerin kaynaştığı bir ülkedir. İran'ın bu eşsiz konumu ve zengin mirası, tarihinin sürekli olarak savaşlar, isyanlar, işgaller ve devrimlerle örülmesine ve nihayetinde de tüm bu şok edici olayların toplumun karakterini şekillendirmesine yol açmıştır.

Özellikle Şiiliği kabul etmesi İran'ın hem devlet yapısının, hem de toplum yapısının kalıcı şekilde dönüşmesini sağlamıştır. Şiiliğin İslam içerisindeki konumu ve rolünü az önce söz ettiğimiz zorlu tarihi ile karşılaştıran ve arada tam bir örtüşme bulan İran, tüm bir karakterini Şiilikle birlikte örmüş ve böylece Şii'lik İran'ın kültürünün ve karakterinin ayrılması imkansız bir ögesi haline gelmiştir. Kısacası, toplum Şiilikte kendisini görmüş ve tarihi ile dini terchini (Şiiliği) aynı potada eriterek İran'a özgü bir sentez yaratmıştır.

İran tarihine bakıldığında toplum genel olarak Farsilerden oluşsa da yönetimde her dönem Türk kökenli hanedanların bulunduğu görülmektedir. Bu durum Uzun Hasan döneminden beri bu şekilde gelişmiş ve bir devlet ve yönetim kültürü haline almıştır. Bu durumu nihayete erdiren ise, iktidarı yine bir müdahale ile Kaçar Hanedanından devralan Pehlevi Hanedanıdır.

Pehlevi Hanedanı'nın iktidarı gerek baba Pehlevi, gerekse oğul Pehlevi döneminde yeni bir kimlik inşa etme uğraşına girişmiştir. Pehleviler Şiiliği ve gelenekçiliği toplumdaki ayrıştırarak, daha seküler bir İran yaratmak istemişlerdir. Bu noktada Atatürk'ün yöntemlerinden ve Türk Devrimi'nden çok fazla etkilenen Hanedan, İran'da da aynı şeyi başarmak istemiş fakat bazı temel hatalar yapmıştır. Bu hatalar arasında reformları hızla ve cebren uygulamaya koymak, halkın desteğini almak yerine halka rağmen reform yapmak ve toplumsal güç odaklarını yeniden yapılanma sürecinin parçası haline getirmek yerine sırtını dış güçlere yaslayarak topluma yabancılaşmak en önemlileri olarak sayılabilir.

Pehlevilerin Batı'ya aşırı öykünmesi ve iktidarları süresi içerisinde tüm değişikliklerin sonuçlarını görmek istemeleri bir aşamadan sonra geri tepmiş ve askeri müdahale ile başa gelen hanedana karşı toplumsal hareketler hız kazanmaya başlamıştır. Özellikle Hanedanın Batılı hayat tarzı, yolsuzluk ve siyasi-bürokratik bozulmalar, ordu ve SAVAK kaynaklı şiddet ve ülke kaynaklarının yabancı devletlere yok pahasına devredilmesi sabırları taşırılmıştır.

Neticede Sovyetler Birliği'nin bölgeye ilişkin gelecek hesapları, Fransa'nın diğerlerinden açık şekilde sıyrılan stratejisi ve Anglo-Sakson ittifakının bölge üzerindeki emellerinin de ayartmasıyla halk Humeyni önderliğinde bir isyan dalgasıyla yönetimi ele geçirmiş ve İran Devrimi'ni gerçekleştirmiştir. Devrimden sonra Ulema sınıfı kontrolü eline geçirmiş ve Humeyni'nin devrim öncesinde de dile getirdiği gibi İran İslam Cumhuriyetini ilan etmişlerdir.

Devrimden önceki süreçte Şah'ın büyük meblağlardaki silah alımları, ticaret, madencilik, bankacılık, sanayi ve kalifiye işçi alanlarında İngiltere, Amerika, Fransa, Almanya, Japonya gibi ülkeler tüm ülkeyi parselemiş durumdadır. Sovyetler ise çok cüzi bazı yatırımları, petrol ticareti ve silah dışında ekonomik anlamda İran'da varlık bulamamaktadır. Öte yandan petrol ticareti özellikle Avrupa ülkeleri için son derece önemlidir. Zira o dönem hızla kalkınan Batılı ülkeler petrole ihtiyaç duymakta ve bunu da Ortadoğu'daki 'dost' ülkelere karşılamaktadırlar. İran'da bu noktada en fazla üretim yapan iki ülkeden biri ve Batı'ya dost olarak öne çıkmaktadır.

Devrim sürecinde ise İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği son derece aktif olmuşlardır. İngiltere özellikle Musaddık'a düzenlenen iktidarı geri alma operasyonundan sonra Amerika ile kurduğu ittifaka bağlı hareket etmiş, ön plana çıkmamaya özen göstermiş fakat çıkarları doğrultusunda her türlü faaliyette bulunmaktan da geri kalmamıştır. Bu bağlamda İngiltere ve Amerika'nın Devrim'in gerçekleşmesinde maddi ve manevi desteklerini ortaya koyan, Ulema kesimi ile yaptıkları iletişimi gösteren bilgiler bulunmaktadır. Özellikle Amerika'nın yeşil kuşak projesi uyarınca girişilen bu faaliyetlerin genellikle gizli ve gayrı-resmi şekilde yürütüldüğü görülmektedir. Sovyetler Birliği ise bu süreçte İran'ın daha ziyade iç yapısında etkili olmayı tercih etmiş ve bu amaçla Sovyetler Birliğine okumaya gelen gençlerekomünizm düşüncesini aşılamaş, ülke içinde ise TUDEH başat rolde olmak

üzere komünist organizasyonlar oluşturmuş, propaganda yapmıştır. Nitekim Devrim'in belki de en önemli itici gücü TUDEH partisi ve komünistler olmuş ve halkı meydanlara dökerek bir dinamizm yaratmayı başarmışlardır. Bazı görüşlere göre TUDEH devrimin olmasını mümkün kılmıştır. Fransa ise Devrim sürecinde tüm muhalif gruplara ve örgütlere ev sahipliği yapmaktan çekinmemiş, Devrimin önderi olan Humeyni'nin önderliğe yükselmesine bizzat yardım eli uzatmıştır. Özellikle petrol, finans, otomotiv ve nükleer santral konusundaki yatırımlarını korumak isteyen Fransızlar, Devrim'in kaçınılmaz olduğunu gördükleri an Şah'a sırt çevirmiş ve muhalifleri desteklemişlerdir.

Devrim sonrasında ise, Batılı devletler genel manada hayal kırıklığına uğramışlardır diyebiliriz. Zira gerek Fransa, gerekse İngiltere gerçekleşmesine yardımcı oldukları Devrim ve onu kontrol eden idareden bekledikleri menfaatleri elde edememişlerdir. Devrimin idaresini eline alan ulema sınıfı, dünyayı şeytanlar ve mazlum ülkeler olarak ayırtmış ve Batı'yı şeytan olarak ilan etmiştir. Her ne kadar ilerleyen süreçte aşırı Amerikan-İsrail karşıtlığı nedeniyle İngiltere ve özellikle de Fransa ülkeye girmeyi başarsa da elde edilen kazanç hiçbir zaman planlanan kadar olmamıştır. Zira Devrim sonrası iki büyük şeytandan biri olarak nitelendirilen Sovyetler ile ilişkiler Batı ile olduğundan daha kısa sürede gelişmiştir. Böylece Sovyetler, Batı'nın boşalttığı alanların pek çoğunda hakim hale gelmiş ve İran-Rusya ilişkileri bugüne dek gelebilen bir sürekliliğe kavuşmuştur.

Devrimin kuruluş yıllarından sonra rejim, giderek yumuşamış ve dünya şartlarıyla uyumlu hale gelmeye gayret göstermiştir. Ancak dış politika ve güvenlik stratejisinin bölgedeki İsrail varlığı ve Amerikan düşmanlığı üzerine inşa edilmesi, uluslararası sistemi Amerikanın idare ettiği düşünüldüğünde tarihi bir hata halini almıştır. Bu zıtlıktan doğan gerilim ve risk halkı dış tehditler karşısında mecburen birlik olmaya zorlayarak, rejimin varlığını devam ettirmesine olanak sağlasa da; genel itibarıyla İran'ın gelişmiş Batı ile iletişime geçmesini önlemiş ve sürekli bir uluslararası baskının varlık nedeni haline gelmiştir.

Bu çalışmada, İran Devrimi üzerindeki Sovyet, İngiliz ve Fransız rolünü irdelemekte ve devrimi bir başka bakış açısından ele almaya çalışmaktadır. Bu amaçla ilk bölümde, Devrimin alt-yapısını anlamak için daha ziyade İran'ın tarihi,

toplumsal ve siyasal yapısı ele alınmıştır. Tezin ikinci bölümünde, İran'ın karakterinin bir parçası haline gelen ve her türlü politikası ve refleksi üzerinde etkili olan Şiilik ve Ulema kurumu incelenmiştir. Üçüncü bölüm, Sovyetler, İngiltere ve Fransa'nın Devrim sürecine etkilerini analiz ederek son bölümde ise, yine bu devletlerin Devrim sonrası İran ile ilişkileri ve ayrıca İsrail'in körfez savaşları politikasında İran'ın rolü ve önemi ele alınmıştır. Tezde, Türkiye'nin Devrim sürecindeki rolüne veya etkisine yer verilmemiştir. Bu konuda hali hazırda çok sayıda ve doyurucu netlikte çalışmalar olduğundan tezde, yalnızca Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa'ya odaklanmak uygun görülmüştür.

Bu çalışmada, Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa'nın Devrim söz konusu olduğunda sıkça dile getirilen önemlerine ve rollerine kaynaklardan yola çıkarak ve bağlantılar kurarak bütüncül bir cevap vermeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma kaynak taraması yöntemiyle hazırlanmış ve gerek 1979-83 arasında yayınlanmış belge ve kitaplara, gerekse günümüze ait çalışmalara, fikirlerimizin kompleks hale getirilmesi ve bilimsel değer taşıması anlamında gerekli noktalarda yer verilmiştir.

1.İRAN'IN TARİHİ, TOPLUMSAL ve SİYASAL

YAPISININ DEĞERLENDİRMESİ

1.1. İran Tarihine Genel Bakış

1.1.1. Başlangıcından Safevi Hanedanı'na Kadar İran Tarihi

İran sözcüğü kelime anlamı bakımından, Pehlevi dilindeki Ariana'dan türetilmiştir ve Ariler, Aryalar veya eski İslam kaynaklarındaki hâliyle Arya ülkesi manalarına gelmektedir.

M.Ö. 9 ve 10. yy.'larda Modern İranlıların atası olan Aryan kabileleri, bugünkü Ukrayna'nın doğusu ve Rusya'nın güneyinden İran Platosu'na gelmişlerdir. Milattan önceki bu son milenyumda bölgede bulunan Medler, Persler, Bakriyalılar ve Partlar'ın, demografik yapının büyük kısmını oluşturduğu anlaşılmaktadır. (BÜSAM, 2009, s. 13) Şahnamelerin varlığını devam ettirmesi sonucu bu kelime de halk arasında yaygın olmuş ve kullanıla gelmiştir. İran'ın modern Fars Krallığı manasında kullanılması ise 19. yüzyıla denk gelmektedir. (Kerim, M., 1979, s. 13)

İran Platosu'nda bulunan birçok kalıntı, bu bölgede İranlı kabilelerin göçlerinden önce de bazı medeniyetler olduğuna dair kanıtlar barındırmaktadır. Ancak ilk önemli İran medeniyeti Mezopotamya'nın doğusunda yaklaşık olarak M.Ö. 3000'lerde ortaya çıkan Elamlılar olmuştur. (Iran Daily, 03.03.2007 Aktaran BÜSAM, 2009, s. 13) Elamlılar M.Ö. 2750 ila M.Ö. 639 yılları arasında tam 2111 yıl süren bir hâkimiyet kurmuşlardır. Elamlıların varlığına son veren ise, Asurlarla yaptıkları savaşlar olmuştur. Asurlar en nihayetinde Elamları yenerek bölgeye hâkim olmayı başarmışlardır.

Asurlar ise, İran bölgesi üzerinde M.Ö. 646'dan M.Ö. 612'ye dek süren kısa bir hükümdarlıktan sonra yerlerini Medlere bırakmak zorunda kalmışlardır. Medler ise İran'da ilk imparatorluk hanedanını kurmuş olan Arilerin İran kolundan bir kavimdir. Medlerin kurmuş olduğu imparatorluk M.Ö. 708'de kurulmuş ve M.Ö. 555'te Persler tarafından yıkılıncaya kadar 153 sene devam etmiştir. (Bozgeyik, B., 1981, s. 22)

M.Ö. 559-330 yılları arasında büyük bir uygarlık kuran ve askeri güçleriyle Mısır ve eski Yunan sınırlarına kadar uzanan Akamenid İmparatorluğu M.Ö. 330 yılında Büyük İskender tarafından yıkılmıştır. Akamenid hanedanının merkezi olan Persepolis'in bugünkü Şiraz kentinin yakınlarında bulunan kalıntıları anılan imparatorluğun ulaştığı gelişmişlik düzeyini gözler önüne sermektedir. (Tahran Büyükelçiliği İnternet Sitesi, 2010) Ancak, Akamenidler de diğer tüm imparatorluklar gibi çekim merkezi olmasıyla birlikte sarsılmaya ve dört bir yandan tehditler almaya başlamıştır.

Nitekim M.Ö. 330 yılında Büyük Akamenid İmparatorluğu, Büyük İskender tarafından sona erdirilmiştir. Bu fetihle birlikte İran'ın tarihini ve kültürünü şekillendiren dış tehditler ve fetihler süreci de başlamış olmuştur. M.Ö. 330-176 yılları arasındaki Helenistik dönemde İskender'in kurduğu İmparatorluğun da yadsınamaz etkisiyle, Batı ve Doğu kültürü arasında başlayan ticaret, toplumlar arasında etkileşimi tetiklemiş, onları birbirlerine yaklaştırmış ve farklı kültürlerin birbirlerini tanıyıp sindirmeleri için eşsiz bir fırsat yaratmıştır. M.Ö 176'dan itibaren İran, Partların hâkimiyeti altına girmiş ve yaklaşık 300 yıl onların hâkimiyetinde kalmıştır.

Part İmparatorluğu ise, M.S. 220 yılında Samaniler tarafından yıkılmış ve İran coğrafyasındaki egemenliklerini Sasanilere bırakmışlardır. İran'ı ele geçiren ve M.S. 220-637 yılları arasında hüküm süren Sasaniler, batı komşuları Roma İmparatorluğu ile sürekli bir rekabet ve savaş hali içinde olmuşlardır. M.S. 637'de İslam orduları, bugünkü Irak topraklarında yer alan "Kadisiye" mevkiinde Sasani ordusunu ağır bir yenilgiye uğratmışlar ve M.S. 641 yılına kadar tüm İran'ı fethetmişlerdir. (Tahran Büyükelçiliği İnternet Sitesi, 2010) Hâkimiyetteki bu el değişikliğinin en önemli noktası ise, İran kültürü ve kimliğinin o güne dek temel betimleyici öğelerinden biri olan Zerdüştlüğün yerini İslamiyet'e bırakmış olmasıdır. Bu tarihten sonra İslamiyet, İran'ın tarihinde önemli bir yere sahip olmuş, tüm bir siyasi, toplumsal ve ekonomik yaşamına yön vermiştir.

İslamiyet'in giderek güçlenmesi geniş bir coğrafyada hâkimiyet sahibi olmasıyla birlikte İran'da, sırasıyla önce 637-750 yılları arasında Emeviler, Emeviler'den sonra ise 750-950 yılları arasında Abbasi valileri tarafından

yönetilmiştir. Abbasi hâkimiyeti dönemi süresince İran'ın muhtelif yerlerinde başkaldırı ve isyan hareketleri göze çarpmaktadır. Söz konusu isyan hareketleri öylesine bir güç kazanmıştır ki, yer yer mahallî devletlerin kurulmasına varan sonuçlar ortaya çıkmıştır. Ancak bu durum ters tepki yaratmış ve zamanın mutlak hâkimi görünümündeki İslami iradenin ilgisini ve tepkisini İran üzerine yoğunlaştırmasına sebep olmuştur. İslamiyet'in bölgeye eğilmesiyle birlikte, M.S. 11. yy.'a kadar tüm İran coğrafyası kesin bir İslamlaştırılma sürecine girmiştir.

9. yüzyıldan itibaren ise İran'da Türk varlığı hissedilmeye başlamıştır. Bu süreç, Orta Asya'dan gelen veya getirilen Türklerin askeri yeteneklerinden ötürü İran'da kurulan küçüklü büyüklü devletlerde etkin rol almaları ve kademeli olarak yönetici konuma gelmeleri şeklinde gelişmiştir. (Tahran Büyükelçiliği İnternet Sitesi, 2010) 9.yy'da Abbasi İmparatorluğu'nun çok daha geniş topraklara genişlemesinin bir sonucu olarak, yerel ve bölgesel liderlerin gücünün arttığı, buna paralel bir gelişme olarak merkezi yönetimin yavaş bir ivmeyle de olsa zayıflamaya başladığı görülmektedir. Çözüm olarak Orta Asya'dan göç eden Türk savaşçıların orduya alınması yöntemine başvurulmuş, zaman içerisinde bu durum imparatorluk içerisindeki Türklerin nüfuzunu ve etkisini artırmıştır. (Gündoğan, Ü., 2010, s. 45)

Fakat öte yandan her an bir fırsat kollayan İran kökenli hanedanlar, Abbasilerin zayıflamaya başlaması ile birlikte giderek daha da güç kazanmış ve bölgedeki kontrolü ellerine geçirmeye başlamışlardır. Bu durum bahsettiğimiz üzere İran toplumunun birlik olma refleksi veya hanedanların güçlenmesinden ziyade, Abbasilerin artık güçten düşmesiyle ilgilidir.

Öte yandan 10. yy.'da İran'da eski Sasani imparatorlarının soyundan geldiğini iddia eden Şii Hanedan Buheyviler'in iktidarı ele geçirmesi, İran toprakları için bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü Buheyviler kısa süre iktidarda kalmalarına rağmen, daha sonra gelişecek olan Şii İran yönetimlerinin altyapısını oluşturmaları açısından dikkate değerdir. (Gündoğan, Ü., 2010, s. 45) Bu çerçevede, 1501'de İran'ın birliğinin Safevi hanedanı tarafından sağlanıncaya kadar geçen dönemde kronolojik olarak Gazneliler (999-1040), Selçuklular (1040-1157), Moğollar (1219-1258), İlhanlılar (1258-1336), Timur hanedanı (1393-1410), Karakoyunlular

(1450'ler), Akkoyunlular (1450'ler) İran'ın muhtelif bölgelerini yönetmiştir. (Tahran Büyükelçiliği İnternet Sitesi, 2010)

1.1.2. Safevi Hanedanı'ndan Şah Pehlevi Dönemine Kadar İran Tarihi

İran toprakları üzerinde 1501 yılında kurulan ve İran'ın tarihindeki en büyük ve en önemli köşe taşlarından biri olan Safevi Devleti, 235 yıl ayakta kalmış, 1722-1725 yıllarında Mir Mahmud yönetimindeki Afgan ordusunun İran'a saldırarak başkent İsfahan'ı zapt etmesi ile 1736 yılında kesin olarak son bulmuştur.

Safevi İsmi, İsnâaşeriyye mezhebini devletin resmi mezhebi ilan eden Şah İsmail'in büyük cediti, Şeyh Safiyüddin Erdebili'nin adından alınmıştır. (Bozgeyik, B.,1981, s.96) Safevi hanedanının ortaya çıkışı, geçmişte ortaya çıkan hanedanlardan çok farklı olmuştur. Safeviler, köklü ve kalıcı bir hâkimiyet için o dönemde yaygın olan Sünniliğe karşı sufilerin faaliyetlerinden de yararlanarak Şiiliği örgütlemiş ve adeta bu mezhebe bir devlet niteliği vermek istemişlerdir. Aslında bu politika, kurulması tasarlanan yeni hükümdarlığa mezhep hâkimiyeti kazandırarak devamını sağlama isteğine dönüktür. (Kerim, M., 1979, s.22) Zaten bugünkü İran'ın Şiilik temelinde şekillendiği düşünüldüğünde, bu planlama ve stratejinin ne denli başarılı olduğu açık şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu strateji sayesinde ki İran, bünyesinde barındırdığı çok farklı etnik gruba rağmen bir milli bütünleşme sağlayabilmiştir.

Safevilerin hüküm sürdükleri dönem boyunca yaptıkları en büyük hizmetler, İran'ın tarih boyunca savaş ve sömürgeye maruz kalan toprak ve millet birliğini sağlamış olmalarıdır. Her ne kadar dönem itibarıyla Safevi Devleti, kuzey batıda Osmanlı İmparatorluğu ve doğuda da Özbekler ile savaş halinde yaşasalar da, ülkeye gelişme ve kalkınma yolunda büyük merhaleler kat ettirmiş, Şiilikten beslenen İran İslam medeniyetine altın dönemini yaşatmıştır.

Şah İsmail tarafından kurulan Safevi Devleti'nin, tarihsel koşullar neticesinde Şiilik inancını temel alan bir yol izlemesi, İran'ın bundan sonraki tüm dönemlerinin ana belirleyici unsuru olmuş, dahası İran halkının da hem toplum olarak hem de tek tek bireyler olarak karakterine tesir etmiştir. Netice itibarıyla bugün Şiilik, İran'ın

kültürel ve politik kimliğinin en temel ögesi olmasının yanında, bölgede bir güç haline gelmesinde de son derece büyük bir rol oynamıştır.

Safevi devletinin Afgan ordusuna yenilerek 1736 yılında fiilen ortadan kalkmasından sonra ise, parçalanmaya ve dağılmaya yüz tutmuş, kaos içindeki İran, Nadir Şah'ın tarih sahnesine çıkarak Afganları yenmesiyle yeniden bir araya gelmiştir. Nadir Şah'ın kurduğu Hanedan 1736-1749 arasında İran'ı yönetecek olan Afşar Hanedanı'nı kurmuştur.

Modern İran ise Kaçar Hanedanının başa geçmesiyle birlikte vücut bulmaya başlamıştır. Kaçar Hanedanı döneminde 'güç toprağı' yani dolaylı olarak üretim gücünün büyük bölümünü elinde tutandaydı. Bu sebeple yerelde son derece güçlü olan toprak sahipleri genel idarede de söz sahibi olabiliyorlardı. Kısacası Avrupa ortaçağında görülen toprağa dayalı sistemin bir benzeri de İran'da görülmekteydi. Zaten bu nedenleydi ki, Kaçar Şahları, vergi toplama ve güvenlik gibi temel hizmetleri toprak sahibi âyanlarla yaptıkları işbirliği ölçüsünde gerçekleştirebiliyorlardı. Toprak sahiplerini göz ardı eden bir yönetimin ayakta kalmasının mümkün olmadığı, güç ve yetkinin tek önemli unsur olduğu bir zaman ve coğrafyada âyanların konumu oldukça önemliydi. Ancak öte yandan toprak sahipleri arasında da güç ve etkinlik açısından bir hiyerarşi bulunmaktaydı. Zira toprak sahibi Ulema, toplum üzerindeki etkisi ve nüfuzu bakımından herkesten daha avantajlıydı.

Bunun bilincinde olan Kaçarlar, kendilerinin eski İran hanedanlarıyla ve Şii imamlarla ilişkili olduklarını ileri sürerek, bu paralel gücün yol açtığı tehdide direnmeye çalıştılar. (Özcan, K., 2009, s.2) Dönem itibarıyla tanrısal devlet sistemi geçerli olduğundan Kaçarlar riskleri dengelemek için tanrısallığa başvurmuşlardı. Çünkü tanrısal veya kutsal bir soya mensup hükümdar ya da hanedan üstün sayılır, sorgulanması kolay kolay mümkün olmaz ve en önemlisi de kutsallığından dolayı geniş halk yığınlarını kolaylıkla arkasına alabilirdi. Bu yönetim ile toprak sahipleri arasındaki güç dengesi açısından son derece önemli bir unsurdu.

Kaçarların oturttuğu bu sistem XIX. Yüzyıla kadar işlediyse de bu yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan ulusçuluk akımları ve sanayi devriminin sonuçları İran'ı da vurmaya başladı. Özellikle alt etnik grupların, modernleşme akımlarının ve tarım-devlet imparatorlukları çağının kapanmaya başlamasının etkileri hem Kaçar

Hanedanını hem de İran'ın yapısını köklü şekilde etkiledi. Şiiliğin tarihi gelişim süreci içerisinde İran'ın tarihsel gelişim sürecine karakteristik anlamda paralellikler göstermesi, İran toplumu ve devletinin Şiilikle tam anlamıyla entegre olması sonucunu doğurdu. Böylece İran son derece muhafazakâr, içe kapalı ve sürekli olarak 'dış güçler' fenomeninin komplo ve saldırılarına maruz kaldığını düşünen bir karakter altında bütünleşti. Avrupa'dan gelen yenilikçi ve devrimsel gelişmelerin tesirleri de bu minvalde yorumlandı ve sonuçta lehteki ve aleyhteki tepkiler, Meşrutiyet Devrimi'ni tetikledi. Ancak bu devrimin asıl önemli sonucu; İran'ın asla üzerinden atamadığı ve dış politikanın gidişatına koşturucu olarak şekillenen, 'her bunalım ve olumsuz sonuçlanan işi Batı'nın planladığı paranoyasının yerleşmesi' oldu. Bu durum özellikle bugünlerde İran toplumu üzerinde Batı müdahalesinin yarattığı etkilerin anlaşılması ve sağlıklı, objektif bir değerlendirme yapılabilmesi açısından oldukça önemlidir.

Bahsettiğimiz bu bunalım sürecinde Kaçar Hanedanı, İngiltere ve Çarlık Rusya'sının etkisinden kurtulabilmek için çareyi bir takım reformlar yaparak devleti modernize etmekte ve halka ilişkin yeni düzenlemeler yapmakta bulmuştur. Ancak Sanayi Çağı'nın dev üretim gücü ve tarım-devlet imparatorluklarının işlevselliğini yitirmeye başlamasının bir sonucu olarak, reform hareketleri için ihtiyaç duyulan mali kaynağı yaratamamıştır. Neticede Hanedan, istemeyerek dahi olsa, milli kaynaklarını Batılı güçlere kiralamak veya satmak zorunda kalmıştır. Bu durum, reformistleri güçlendirmesinin yanı sıra, kemikleşen muhafazakâr eğilimlerle, reformistler arasında da bir mücadelenin başlamasına sebep olmuş; toplum ve güçler sistemi anlayış ve menfaatlerdeki farklılaşmalarına paralel olarak ayrışmaya başlamıştır.

Bu bağlamda geleneksel-muhafazakâr güç odaklarının siyasi ve maddi gücü karşısında ezilen reformist kesim, Batı'nın giderek artan etkisi karşısında yerel sermayenin çıkarlarını korumak adına reformistlere destek vermesine ve böylece reformist hareketlerin aradığı desteği bularak hareketlerini hızlandırmasına yol açmıştır. Kaçar Devleti içerisinde Meşrutiyet'i savunan bir aydın-elit zümrenin ortaya çıkmasında da bu zincirleme etkileşim önemli bir rol oynadı.

Sonuçta ekonomik bunalım ve yönetimdekilere duyulan güvensizlik halkı çileden çıkardı. 19. yy.'ın etkili İslami düşünürlerinden ve politik aktivistlerinden Cemalettin Afgani, Büyük Ayetullah Mirza Şirazi'ye bir mektup yazarak onun bu durum karşısında önlem almasını ve Şah'ın ülkeyi büyük güçlere peşkeş çekmesini engellemesini istedi. Bunun üzerine Ayetullah Şirazi bir fetva yayınlarak, mevcut koşullar altında tütün kullanımının İslam kurallarına aykırı olduğunu açıkladı. Din adamlarıyla dayanışmaya giren İranlı tüccarlar ülke çapında kepenk kapatarak fetvaya ve yapılan gösterilere destek oldu. Bu artık önü alnamaz bir süreç haline dönüşmüştü. (Gündoğan, 2010, s. 74)

Gerçekte ise durum farklıydı. Nâsır ed-Din Şah'ın 1890'da ülkedeki tüm tütün üretim, satım ve ihracatıyla ilgili hakları bir İngiliz firmasına vermesi geniş bir muhalefet tepkisine sebep olmuştu. Tütünün İran halkı tarafından da çok tüketilmesi tepkinin büyüklüğünde ve muhalefetin etkin olmasında rol oynamıştır. Ulemanın muhalefet hareketine katılması tütün içmeme boykotuna dini bir görüntü vermeleriyle, halkın tütün kullanmama konusunda örgütlenmesi ve imtiyazın kaldırılmasına kadar tütün kullanımının 12. İmama karşı itaatsizlik olarak yorumlanması tepkinin boyutlarını artırdı ve sonunda Tütün Ayaklanması, verilen imtiyazı Şah'ın iptal etmesine yol açtı. (Arı, 2007, s. 314-315)

Öte yandan tüm bu iç karışıklığın olduğu süreçte Kaçar Hükümdarı Nasreddin Şah'a 1896'da düzenlenen suikast, yeni bir dönemin perdelerini araladı. Suikasttan sonra protestolar, ayaklanmalar ve silahlı çatışmalar giderek tırmandı. 5 Ağustos 1906'da protestocuların ciddiyetini anlayan Şah, tepkileri bastırmak için resmi bir bildiri ile Kurucu Meclis için genel seçimlerin yapılacağını duyurdu. Seçimlerden sonra yeni bir anayasa yapmak, 20. yüzyılın başında İran'da gündemin ana maddesi oldu. Hazırlanan anayasa 1979 İslam Devrimi'ne dek ufak tefek değişikliklerle yürürlükte kaldı. Yeni anayasa Şah'ın yetkilerini azaltıyor, meclisi ise birincil konumda kabul ediyor, bireylere sağladığı haklarla da dikkat çekiyordu: İfade ve toplanma özgürlüğü, eşit ve adil yargılanma hakkı bu haklardan bazılarıydı. Şiilik ise yeni anayasa ile birlikte devletin resmi dini olmuştu. (Özcan, 2009, s. 3)

Ancak her şeye rağmen ülkenin içine girdiği bunalım hâli, güçlerdeki taraf değişiklikleri sonucu daha belirgin hale gelen ılımlılar ve demokratlar arası bir

çekişmeyi tetikledi ve siyasi belirsizlik ve çözümsüzlük devleti kangren hale getirdi. Ekonomik ve siyasi sorunların yarattığı bunalımlar doğal olarak merkezi yönetimin gücünü tüketti ve nihayet her geçen gün daha da güçlenen yerel güçler gerçek hâkim unsur hâline geldi. Ülke içerde ve dışarda müdahalelere açık hâle gelerek savrulmaya başladı. Sonuç olarak, hem büyük umutlarla başlayan Meşrutiyet Devrimi denemesi, hem de İran tarihinin önemli bir kesiti olan Kaçar Hanedanı, 11 yaşında tahta geçen son Şah Sultan Ahmed'in 1923 yılında sürgüne gönderilmesiyle sona ermiş oldu. (Gündoğan, 2010, s. 81)

1.1.3. Şah Pehlevi'den İslam Devrime Kadar İran Tarihi

1919 yılında, İran'ın toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını tanıyan, bunun yanında etkin bir İngiliz üstünlüğünü sağlayan İngiliz ve İran antlaşması imzalandı. Antlaşmayı onaylamak üzere toplanan İran parlamentosu bunu kabul etmedi. Rusya'nın Kuzey İran'da Bolşevik kisvesi altında tekrar ortaya çıkmasıyla durum daha da karmaşık bir hâl aldı. (Lewis, B., 2009, s. 432-433)

Ulema ve ordu saflarında yönetimde değişim talepleri ile hareketlenme iyice artmıştı. Değişim beklentisini eyleme dönüştürmek için en uygun durumdaki unsurlardan birisi ülkenin tek düzenli ordu birimi olan Kazak Tugayıydı. Tugay'ın sivrilen komutanlarından Rıza Han yanına siyasetin etkili düşünürlerinin desteğini aldı. İngitere'nin de teşvikiyle hükümeti devirdi. Bir süre devam eden Savunma Bakanlığı görevinin ardından 1923'te Şah'ı bir darbe sonunda tahttan indirdi. Hedef başta bir cumhuriyet kurmaktı. Hemen yanı başlarında, Türkiye'de bir cumhuriyet kuruluyordu. Rıza Han da “modern” bir devlet başkanının olması gerektiğine inandığı gibi, cumhurbaşkanı olmak istiyordu. Ancak ulemanın direnişi sonunda 1925'te bizzat tahta çıktı. (McCarthy, N., Tusa, J., BBC Türkçe İnternet Sitesi) Sonraları Pehlevi adını alan Rıza Şah'ın hanedanı, İran İslam Devrimi'yle yıkılana dek 1979 yılına kadar devam etti. Rıza Şah da Atatürk'ün yaptığı gibi modernleşme ve merkezileşme politikası uyguladı. Ancak, Atatürk'ten farklı olarak din ve devlet ilişkisini ayırmayı denemedi. (Lewis, B., 2009, s. 432-433)

Rıza Şah'ın Atatürk'ün izlediği yolu benimsemiş olması ve fakat din ile devleti ayırmayı denememesi, reformu cebir ile birleştirerek, halka rağmen halk için bir harekete geçişin başarıya ulaşacağını sanması ve toplumsal dinamikleri değerlendiremeyişi ayrıca Batı ile çok içli dışlı ve lüks içerisindeki abartılı hanedan yaşamı onun döneminin özeti gibidir. Özellikle reformist politikalar konusunda Fahir Armaoğlu'nun şu değerlendirmesi de, konunun anlaşılması noktasında tamamlayıcı bir bilgi oluyor.

“Rıza Pehlevi'nin bu hükümet ve monarşi ve hükümet darbeleriyle amacı, kendisine örnek aldığı Atatürk gibi İran'da geniş ve köklü reformlar yaparak memleketi Batılılaştırmaktır. Gerçekten İran'da pek çok reformları ve Batılılaşma hareketlerini gerçekleştirdi. Din adamlarının nüfusunu kıramamakla beraber, özellikle eğitim alanında birçok yenilikler yaptı. Eğitim sisteminde vatanseverlik, milliyetçilik ve Batılı düşüncenin yerleşmesine önem verdi.” (Armaoğlu, F., Aktaran Kerim, M., 1979, s. 34)

Fakat ne var ki, önceki sayfada da değindiğimiz gibi Şah'ın toplumsal dinamikleri göz ardı ederek ortaya koyduğu reform ve Batılılaşma hareketleri, İran'ı uluslaştırma niyetindeki Şah yönetimi ile her türlü değişime direnç göstermekten çekinmeyen ve gücünü gelişmemiş, içe kapalı, muhafazakâr ve hatta paranoya derecesinde ürkek bir toplumdaki Ulema-Pazar-Toprak Sahibi grup arasında çıkar çatışması başlatmış oldu. Şah'ın kendisine karşı tepki gösteren kesimleri baskı, şiddet ve cinayetlerle bertaraf etmeye çalışması, hesapsız ve itirazsız kamulaştırmaları, kendi çevresini ve komutanlarını zenginleştirerek, yabancılara ülke zenginliklerini açması ve elbette Şii kimliğini yaralayan, Pers kimliğine dayalı bir ulus anlayışını empoze etmeye çalışması halk üzerinde büyük bir etkisi olan Ulema-Pazar-Toprak Sahibi grubun gücüne güç katıyordu.

Bununla birlikte Şah'ın hükümdarlığını ülke içinde ordu ve SAVAK'a, yurt dışında ise güçlü Batılı ülkelere bağlaması, halkın ayrıca tepkisini çekiyor; halk Şah'ı 'dış güçlerin' bir kuklası olarak görüyordu. Böylece Şah önderlik etmek ve çağdaşlaştırmak istediği halktan daha da kopuyor, onların nezdinde giderek yönetimini cebr, siyaset ve dış güçlere borçlu olan sıradan bir diktatör haline geliyordu. Bu noktada Şah'ın Batı ile yaptığı işbirliğine bir cevap olarak Sovyet

etkisi ile vücut bulan solcu akımlarda tepki gösteren diğer kesimlerle birleşiyor ve sonunda halkı ve ülkesi için en iyiyi yaptığını düşünen Şah, yeknesak bir halk tepkisi ve daha ileri safhalarda da direnişi ile karşı karşıya kalıyordu.

Bu bağlamda Musaddık'ın İran tarihi açısından yeri de oldukça önemlidir. Musaddık'ın başbakanlığı için; yukarıda özünü ortaya koymaya çalıştığımız Şah döneminin başarıya ulaşmış en büyük karşı hareketidir demek yanlış olmayacaktır. Musaddık'ın bu denli güçlenmesi ve Şah'a karşı güç kazanarak hanedan politikalarına alternatif olarak ortaya çıkması esasen tarihsel süreç içerisindeki duruşuyla alakalı idi. Sovyetler Birliği'ne İran'ın kuzeyinde petrol çıkarma ve arama hakkı tanınmasına karşı son derece başarılı bir muhalefet hareketi yürüttü.

Öte yandan Musaddık, ABD menşeli şirketlerin o dönemde Suudi Arabistan ve Venezüella petrollerini işletme karşılığında kârın yarısını petrol sahibi ülkelerle paylaştığını görmüş ve Anglo-Iranian Oil Company adlı İngiliz petrol işletmecisi şirketle 1933 yılında imzalanan ve ardından defalarca eklemelerin yapıldığı anlaşmaya karşı çıkmıştır. Musaddık, İran'ın bu şirketin petrol işletmelerinden elde edilen kârdan çok az pay aldığını savunmuştur. 28 Aralık 1949 yılında söz konusu anlaşmanın yeni eklemelerinin İran Meclisi'nde onaylanması gündeme geldiğinde Musaddık, anlaşmanın onaylanmaması yönünde hareket etmiştir. (Dilek, K., 2011, s. 17)

Bu karşı çıkış ona, milliyetçi çevrelerde büyük saygınlık kazandı. Yine son olarak kendisinin hazırladığı İran petrolünün millileştirilmesini öngören yasa tasarısı 1951'de meclisten geçirmeyi başardı. Böylece tüm çevrelerde bir destek, kendisine karşı bir sempati yaratmayı başardı. İnsanlar onunla aynı çizgide olmasa dahi onun ülkenin kötülüğüne bir düşünce içerisinde girmeyeceğine kani olmuştu. Şah da Musaddık'ın bu arkasına aldığı bu büyük desteği daha fazla göz ardı edemezdi. Bu noktadan sonra Musaddık'ı görmezden gelmek almaya değmeyecek bir riskti. Bu yüzden Musaddık, zorla da olsa, Şah tarafından başbakanlığa getirildi.

Musaddık ise Başbakan olduktan sonra Batı'nın sömürüsüne karşı durabilmek, savunuculuğunu yaptığı 'petrolün millileştirilmesi' politikasını hayata geçirebilmek ve bu buna tepki olarak gelecek yaptırımları göğüsleyebilmek için gerekli dış desteği sağlamak amacıyla Sovyetlerin ideolojisini kendisine şemsiye

yaptı. Bu amaçla Sovyet çizgisindeki ‘TUDEH’ partisinin güçlenmesine göz yumdu. TUDEH de bu fırsattan istifade ederek kendisini ve amaçlarını halka anlatmayı başardı ve çok büyük bir halk desteğine ulaştı. Bu noktada hemen belirtmek gerekir ki, TUDEH’in İran’ın örgütlü çalışan kesimi ve gençlik-kadın hareketleri üzerindeki etkisi asla yadsınamayacak düzeydedir.

Musaddık’ın bu denli güçlü hareket edebilmesinin bir diğer önemli sebebi ise, 1950’lerde petrolün millileştirilme döneminde Ulema ile Musaddık arasında geçici bir işbirliği dönemi olmasıdır.

Kaşani’nin başını çektiği grubun Musaddık’ın liderliğini yaptığı Milli Cephe’ye olan bağlılıkları daha sonradan bozulmuştur. Musaddık’ın emperyalist kabul edilen ve İran’ı iki kere işgal eden İngiltere’ye karşı milliyetçi politikası takdir edilmiştir. Ancak, Musaddık demokrat olarak tabir edebileceğimiz bir başbakandır. Ulemanın yegâne korkusu ise; cumhuriyet rejiminin ülkeye hâkim olmasıdır. Bu da Ulemanın üst düzey grubunun Musaddık karşısında monarşiyi desteklemesini sağlamıştır ve 1960’lara gelene kadar Ulema ile devlet arasında önemli bir çatışma olmamıştır. (Akkoyunlu, E. N., 2009, s. 26-27)

Bu gelişme üzerine Batı derhal harekete geçmiş ve Musaddık’ın devrilmesi ve Rıza Pehlevi’nin oğlunun ülkeye tekrar dönerek Şah olarak yönetime geçmesini sağlayan bir darbeyi teşvik etmiştir. Dönem itibarıyla İran, komünist Sovyetler ile kapitalist Batı’nın arasındaki paylaşım savaşlarının önemli merkezlerinden biri olduğundan, Şah’ın Batı destekli bir darbe ile tekrar iktidara dönmesi dönemin Ortadoğu sistematiği içerisinde doğal karşılanabilir bir gelişmedir. Zira ne İran’da gelişmiş, eğitilmiş bir toplumsal yapı vardır, ne de Ulema, Pazar ve Toprak Sahiplerinden oluşan çıkar grubunun etkisini kırarak entelektüel yapı ve gelişmiş işçi sınıflarının temel olduğu bir toplumsal yapı.

Rıza Şah iktidara tekrar geldikten sonra riskleri azaltmak ve sistem içerisindeki tehdit unsurlarını yok etmek için çalışmalarına başladı. Bu amaçla ilk olarak ülkedeki muhafazakâr yapının ve bölgesel toprak sahiplerinin gücünü kırabilmek için ‘Ak Devrim’ ismiyle anılacak olan bir reform hareketi başlattı.

Şah'ın reformdan beklentisi, İran'ın feodal yapıdan kurtulmasıydı. (Gündoğan, 2010, s. 108) Bu nedenle söz konusu reform hareketi içerisinde toprak reformundan, kadın haklarına; iş yaşamından, sosyal yaşamı düzenleyen kural ve haklara kadar çok geniş bir yelpazede ve önemli konularda değişikliklere yer verilmişti. Şah, reformları hayata geçirerek sistem içerisinde bir tehdit unsuru olarak ortaya çıkan çıkar odaklarının etkisini kırmayı, halkı eğitim, özgürlük ve liberalleşme ile bu yapıların boyunduruğundan kurtararak kendi yanına çekmeyi hedeflemişti. Reform hareketi İran tarihi açısından çağdaş değerlerin fiilen uygulanmaya geçirildiği bir dönemdi. Ancak, dönüşümün Batı işbirlikçisi olarak görülen bir Şah tarafından tepeden inme bir kararla dikte edilmesi, dönüşüm çabalarındaki samimiyeti sorgulanır hale getirmişti. Üstelik Şah'ın gücünü yok etmeye çalıştığı muhafazakârlar, toprak sahipleri ve Sovyet destekli komünist ve sol gruplar da tepkilerini sokağa yansıtmaya başlamışlardı.

Sokaklara yayılmaya başlayan tepkilerin sıradan bir huzursuzluk olmadığı yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu gerçeği göremeyen, Şah ve çevresindekiler ile Şah'ın batılı müttefikleri, en başta da Amerika olmuştur. Gerçekten de Şah yönetimi ve müttefikleri Amerika son ana kadar bu çapta bir toplumsal olayın olabileceğine ihtimal bile vermemişti. Şah, devrimden önce yaşanan birkaç olayda ya bunları ordu ve SAVAK'ın yardımı ile bastırma yoluna gitmiş, ya da kendisi ve rejim için tehlike olarak gördüğü kişileri hapsederek veya sürerek sorunları bertaraf etmeye çalışmıştı. Ama olaylara bakıldığında bunun günübürlük uygulamaları ve baskıyla çözümlenemeyeceği anlaşıldığında Şah ve rejimi için her şey bitmişti. (Yurdakurban, 2007, s. 1)

Sonuçta fiilen 1921 senesinde, resmi olarak ise 1925 senesinde başlayan Pehlevi iktidarı 1979 senesindeki devrim ile son bulmuş oldu. Pehleviler, çağdaşlaştırmak istedikleri İran'ı anlayamamanın ve yanlış analizler yapmanın bir neticesi olarak yanlış politikalar uygulayıp, yanlış tutumlar takınarak halkı kendilerinden soğuttu ve halktan giderek koştular. 1979 devrimi de İran'ın savaşlar, darbeler ve devrimlerle dolu tarihindeki yerini almış oldu.

1.2. İran'ın Toplumsal ve Siyasal Yapısı

1.2.1. İran Siyaseti ve Yönetiminde Etkili Olan Gruplar

1.2.1.1. Ulema

Öncelikle şunu belirtmekte fayda vardır: Şiilik İran'ın jeopolitiğine denk düşmüştür. Sünni Osmanlı'ya ve Özbeklere karşı savaşan İranlı Safeviler, yerleşik kurumları olan ama 'düşman'inkinden farklı bir mezhep olarak Şiiliğe yönelmişlerdir. Michail Fisher, Safevilerin "Sünni Osmanlı'ya karşı duracak ve içerde de devleti birleştirecek bir politik araç" olarak Şiiliği tercih ettiklerine dikkat çeker. Ve büyük tarihçi Braudel'in belirttiği gibi: "Şii İran, Safevi devletinin büyümesiyle, eskisinden daha fazla milliyetçi hale gelmiştir." Şii ulema Şah İsmail'in Şiilikçe kutsal, hatta ilahi niteliği olan ve dünyaya dönmek için 'gayb' âleminde bekleyen "Oniki İmam"dan Musa Kazım'ın soyundan geldiğini de ilan etmiş; böylece, Safevi hanedanına büyük bir 'mehdici' (mesiyanik) siyasi kudret kazandırmıştır. Buna karşılık da Safeviler Şii ulemaya yüksek bir dini statü ve vakıflar yoluyla büyük bir ekonomik güç vermişlerdir. Tarihçi Arjomand'ın belirttiği gibi, "Safevi devletinin politik sistemi merkezileşmiş bir imparatorluğa dönüştükçe, (Şii) ulema, kurumlaşmış bir temel olarak medreseye dayalı bir işlev ve hiyerokrasi oluşturmuştur." Böylece İran'da "Şii Ortodoksi" egemen olmuştur. Hiyerokrasi, yani ulema idaresi! (Akyol, T., 1998, Milliyet)

Ira Lapidius'un dediği gibi, Sünnilikten farklı olarak Şiilikte: "Ulemanın otoritesi, derin dindarlık ve ruhanilik alanında rehberler ve Müslüman toplumun gerçek liderleri olarak kabul edilerek yüceltilmiştir. Hatta Şiilikte ulemayı mutlak ruhani rehberler olarak kabul etmek, halkın dini bir görevidir..." Şiilikte, 'İmamet' doktrini sebebiyle din adamları (müçtehidler, ayetullahlar) o kadar üstün bir dini karizmaya sahiptir ki: "İmamın hükmünü kabul etmemek Allah'ın hükmünü kabul etmemektir..." Humeyni devriminin tarihi köklerini Şiiliğin bu imamet doktrininde ve Safevilerden başlayarak, Şii ulemanın İran'da üstün ruhani otorite ve sosyo-ekonomik bir güç haline gelerek devletten bağımsız bir kudrete sahip olmasında aramak lazımdır. (Akyol, T., 1998, Milliyet)

Tabii ki Ulemanın bu gücünün arkasında yalnızca Şiiğin olduğunu söylemek yanlış olur. Ulemanın devletten bağımsız yapısının birinci nedeni, maddi anlamda bağımsız olmasından ileri gelmektedir. İran'da birer devlet memuru niteliğinde olmayan din adamları ve Ulema, gelirlerini halktan elde etmektedirler. Şia'da zekât ve hums gibi dini vergiler Ulema eliyle halktan toplanmaktadır ve toplanan paraların miktarı da bir nevî o müçtehidin halk içindeki şöhretiyle doğru orantılı olmaktadır. Hums ve özellikle humstan elde edilen imamın hissesi Safeviler sonrası Şii Ulema için en önemli gelir kaynağı olarak kabul edilmiştir. (Uyar, 1990, s. 273) Ulema'ya güç kazandıran diğer bir önemli etken vakıfların idaresidir. Cami, medrese ve türbelere bitişik olarak inşâ edilen bu kurumlar Ulemanın önemli bir gelir kaynağını oluşturmuştur. (Uyar, 1990, s. 279)

Ulemanın güç kazanması, rejimi de onlarla işbirliğine yöneltmiştir. Aynı zamanda Ulemanın desteğinin sağlanması, yönetimin gücünü yasallaştırmasının, meşruiyet kazanmasının bir yolu olmuştur. Ulema özellikle eğitim ve yargı alanında önemli fonksiyonlara sahip olmuşlardır. Eğitimde tekelleşmiş olan Ulema, şer'i mahkemeleri de yönetmiştir. (Moaddel, R. W. aktaran Akkoyunlu, 2006, s. 25) Ulemanın gücünü pekiştiren önemli bir unsur da içinde fazlaca toprak sahibi bulunmasıydı. Özellikle üst düzey üyelerinden bazıları İran'ın feodal sınıfının bir fraksiyonunu oluşturmaktaydı. (Moaddel, R. W. aktaran Akkoyunlu, 2006, s. 25) Zaten Ulemanın gücünün temelinde yatan da sosyal faaliyetlerinin de katkısıyla oluşturduğu esnaf, köylü, yoksul, muhafazakâr-cahil halk sınıflarıdır. İslam Devrimi'nin gerçekleşmesini sağlayan da uygulanan politikalar karşısında devlete tavrı almış bu sınıflardan ve toprak sahiplerinden alınan destek olmuştur.

1.2.1.2. Pazar (Esnaf)

Pazar, toplumun geleneksel tüccar sınıfı ve küçük esnaftan oluşmaktadır. Merkezi binlerce dükkânın bulunduğu Tahran Kapalı Çarşısıdır. Tahran Kapalı Çarşısı ya da İran'da kullanılan adıyla Pazar, ülkenin her yanındaki benzeri 'pazar'larla yoğun ilişki içindedir. Bu yaygın ilişki şebekesi, Pazar'a geleneksel olarak ülkenin ticari, ekonomik ve kültürel yaşamında özel bir yer kazandırmıştır. Pazar, her zaman için, İran'da İslâmi hareketin önemli kalelerinden biri olmasının yanı sıra,

devrimin hazırlanışında ve yaygınlaşmasında bir mekanizma olarak etkili olmuştur.(Çandar, C., 1981, s. 62) Buradan hareketle denebilir ki pazar, İran tarihi ve sosyal dokusu içerisinde yalnızca ekonomik önem ihtiva eden bir güç merkezi değil, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve siyasi açılardan da toplumun çok önemli bir bileşeni, kuvvetli bir katalizör ve etkenidir. Tarihsel sürecine ve rolüne koşut şekilde gelişen çarşı günümüzde de finans ve ekonomi sisteminin büyük bölümü çarşının denetimine girmiştir. Pazar'ın özellikle devrim sonrası siyasi ve toplumsal gücünü artırması ve yine buna paralel şekilde de gelirlerinde büyüme yaşanması kendi içerisinde bir ayrışma yaşanmasına sebep olmuştur.

Özellikle Irak savaşında oluşan karaborsa ile servetlerini arttıran çarşı üyelerinin geleneksel çarşıdan ayrılarak burjuvazi olma yolunda ilerleyen gruplardan oluşan kesime 'Büyük Çarşı' adı konmuştur. 'Büyük Çarşı' uluslararası sermayenin İran'a girmesini, özelleştirmeleri destekleyip, ülkenin yabancı sermayeye açılmasını istemekte (Manavlıoğulları, E., 2008, BİLGESAM); dünya siyasi ve ekonomik sistemine eklenerek, açılım politikaları uygulanmasını önermektedir. Bu açıdan bakıldığında, 'Büyük Çarşı' olarak ayrılan bu yeni gurubun söylemi devrim ve onu kontrol altında tutan Ulema'nın politikaları ile çelişmektedir. Bu nedenledir ki, 'Büyük Çarşı' olarak adlandırılan bu grup radikallere ve reformistlere daha yakın durmakta ve değişim talep etmektedir. Buna karşın geleneksel 'Küçük Çarşı' ise, alışlagelmiş esnaf kesiminden oluşmaya devam etmiş, siyasi çizgisini ya da toplumsal dokusunu bozmayarak devrime ve Ulemaya olan desteğini sürdürmüştür.

1.2.1.3. Toprak Sahipleri

Toprak sahipleri geleneksel feodal devlet içerisinde var olan, İran'da ayanlar şeklinde tezahür eden ve kırsalın üretim gücünün yanı sıra, yine kırsalın siyasi, ekonomik, kültürel gücünü ve gerektiğinde de insan gücünü elinde tutan kesimdir. Şah'ın Ak Devrim içerisinde uygulamaya çalıştığı toprak reformuna şiddetle tepki göstermiş ve Ulema-Pazar ittifakı içerisinde yer almıştır. Geleneksel yapılardan biri olarak toplumsal ve iktisadi dönüşüme karşı bir tutumu vardır.

Öte yandan toprak sahibi olmak bölgedeki tüm halklar arasında bir statü göstergesi, bir sınıf atlama aracıdır. Bu nedenle toprak sahibi olmak aynı zamanda, sanayileşmesi plansız ve gelişmemiş İran için toplumsal mozaığın oldukça önemli bir parçası, sosyal hiyerarşi ve ona dayanan siyasi etkinliğin önemli bir aktörüdür.

1.2.1.4. Asker ve Bürokrasi

İran tarihi uzmanı David Morgan, göçer Türkmen devleti Safevilerin merkezi bir Fars devletine dönüşmesini anlatırken, Çinli bir bürokratin Moğol Ögedey Han'a söylediklerine dikkat çeker: "At sırtında imparatorluk fethedilebilir ama at sırtında yönetilemez!" Şark'ın büyük sosyoloğu İbn Haldun'u hatırlatan bu sosyoloji kuralı, Safevilerde de hükmünü yürütmüştür. Askeri bakımdan Türkmen tarafından kurulan Safevi devletinde bürokrasi, daha ilk fetihlerden hemen sonra Fars karakterli olmuştur: "Merkezi Fars ülkesinin (Persia) kentlerinden toplanan elemanların oluşturduğu lokal bürokrasiler hükümet makinesinin esas unsurunu oluşturmuştur." (Akyol, T., 1998, Milliyet)

Bu bağlamda diyebiliriz ki, bürokrasi İran ülkesi için devrime kadar daima Pers (Fars) kimliği ve dili üzerinde yükselmiş ve bir zümrenin bürokrasiyi sınıflaştırması ile tarihsel-kültürel açıdan devletin özünü oluşturmuştur. Bürokrat kesim geleneksel yapılardan ayrılarak daha Farslı ve çağdaş bir tavır sergilemiştir. Yönetici kesimin sirkülasyonu özellikle binlerce yıldır çizgisini koruyan bu kesime bırakılmıştır. Ancak ne var ki, devrimden sonra tüm geleneksel bürokrasi kesimi tasfiye edilmiş, yerine devletin yönetimini garanti altına almak amacıyla ulema ve onun öğretisini benimsemiş kişiler getirilmiştir.

Asker ise daima yönetimden taraf olmuştur. Geleneksel olarak Türklerin organize ettiği İran askeri zümresinin görevi; devletin varlığı ve birliğini korumak ve hükümdarın gücünün ve otoritesinin ulema, pazar ve toprak sahipleri gibi çıkar grupları karşısında teminini sağlamak olmuştur. Ne var ki, devrime giden süreçte askeri kesimin üst düzeyinin Şah tarafından kayırılması ve zenginleşmesi halkın askere olan inancını yitirmesine yol açmıştır. SAVAK'ın uygulamaları ise devlete ve Şah'a karşı beslenen öfkenin nefrete dönmesinde başta rol oynamıştır. Neticede

askeri yapının orta ve alt kesimleri devrim için sokaklara dökülen halka müdahaleden kaçınmış ve bir nevi tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Devrimden sonra ise asker de tıpkı bürokrasi gibi ideolojiye uyumlulaştırılmıştır. Ancak, askerin tarihi misyonu olan koruma ve kollama görevi ortadan kalkmamış, aksine bu görev ve sorumluluk artarak devam etmiştir. Bu bağlamda devrimin temel unsurlarından biri olan 'Devrim Muhafızları Ordusu' kurulmuş, yükselen halk tepkisi ve dış baskılara karşı bir yerde dini iktidarın güvencesi haline gelmiştir.

1.2.2. Siyasi Akımlar

1.2.2.1. İslami Akımlar

İslami akımlar tarihten gelen bir süreç içerisinde ‘ılımlı’ ve ‘radikal’ olmak üzere ikiye bölünmüş durumdadır. Bu iki akımın arasındaki farklılığın en sert şekilde su yüzüne çıkışı ise, devrim öncesi ve sonrası dönemde yaşanan fikir ayrılıklarından okunabilmektedir.

Bu bağlamda, başında Ayetullah Muhammed Şeriatmedari ve Hasan Tabati Komi gibi isimlerin bulunduğu ılımlıların (liberal-İslamcılar), Şah rejimini eleştirmelerine ve Şah'ın yetkilerinin kısıtlanmasından, anayasal ve yasal değişikliklere kadar pek çok değişikliği desteklemelerine rağmen, monarşinin devamından yana olduklarını belirtmek önemlidir. Zira bu durum, ılımlı kanadın en önemli farkları arasındadır.

Bu noktada, meşrutiyeti savunan bu grubun içinde Azeri kimliğiyle ön plana çıkan Ayetullah Şeriatmaderi de özellikle dikkat çekmektedir. Şeriatmaderi ‘nin, İran’ın kuzeyinde Güney Azerbaycan olarak adlandırılan bölgedeki Azeri Toplumunun sesi olarak, parlamenter sisteme dayanan meşrutiyeti istemesi anlamlıdır. (BÜSAM, 2009, s. 13)

Siyasal anlamda aşırı İslamcılardan çok milliyetçilerden oluşan bu grup, ekonomik ve toplumsal konularda tutucu görünmektedir. (Arı, T., 2007, 347) Hemen bu noktada kısaca belirtmek gerekir ki, milliyetçiler, demokrasiye dayalı “İslami Cumhuriyet”i savunmuşlar, fakat İslam otoritesine karşı olmuşlardır. (BÜSAM,

2009, s. 13) Zaten bu sebeptendir ki, ılımlı İslamcılar için milliyetçilik ve milliyetçi kesimlerin toplumsal gücü önemli bir destek kaynağı olmuştur.

Radikal İslamcılar ise daima daha tutucu olmuşlar, Şia öğretisinin katı şekilde yorumlanmasını ve böylece toplum üzerinde egemen olmasını savunmuşlardır. Devrim sonrası Humeyni liderliğinde yönetimi eline geçiren bu grubun savunduğu ilkeler, yeni devletin şekillenmesinde en önemli faktör olmuştur.

Bu grubun lider kadrosu arasında devrimin lideri olan Humeyni'ye yakın isimler bulunmaktadır. Söz gelimi Hüseyin Ali Muntazari, Muhammed Rıza Mehdavi-Kani, Ali Ekber Haşimi Rafsancani ve Seyyid Ali Hamaney bunlardan bazılarıdır. Başta 'Pazar' olmak üzere camiler ve dini okulları temel alan bu grubun en önemli ortak yönü, Şah'a ve monarşiye şiddetle karşı olmalarıdır. (Arı, T., 2007, 346-347) Bakıldığında devrim sonrası her geçen gün daha fazla tepki görmelerine rağmen, sanayileşme ve bireyleşme fenomenlerinden uzak kalmış, çoğunluğu halen kırsal toplumun özelliklerini taşıyan bir halk üzerinde kurdukları kültürel tahakküm ve korku atmosferi sayesinde radikal İslamcı grup, gücünü korumayı başarmıştır. Tabii elbette bu duruma dış baskıların halkı birlik olmaya zorlaması eklenmelidir.

1.2.2.2. Sol Akımlar

Dünyada görülen değişim hareketlerinde en fazla etkilenen grupların sol gruplar ve liberaller olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira bu grupların ufuk noktaları, sosyolojik, felsefi ve siyasi açıdan daima ülke dışında olmuştur. Bu bağlamda sol gruplar da tıpkı ruhaniler gibi ikiye bölünmüşlerdir. Öncelikle değinilmesi gereken kanat 'ılımlı sol' kesimdir.

Aşırı İslamcı grubun toplumsal sorunları ve devrimci mücadeleyi doğru dürüst bilmediklerini iddia eden ve Mücahidin'in de içinde bulunduğu bu grup, dini devrimci bir üslupla yorumlamakta ve toplumsal ve ekonomik alanda radikal değişiklikleri savunmaktadır. Toplumsal sorunları sınıf çatışmasını temel alan yöntemlerle çözümleyen Mücahidin grubu, ılımlı İslamcılarla ve milliyetçilerle daha rahat ilişki kurabilmektedir. (Arı, T., 2007, s. 347) Bu açıdan denebilir ki ılımlı sol

kesim demokrat damarı daha kuvvetli olan ve Batı sisteminde sosyal-demokrat kesimlere denk gelen bir anlayışa sahiptir.

Sol kesimin diğer kanadı ise 'radikal sol' kesimdir. Radikal kesim devrim öncesi ve sonrasında son derece faal ve etkili bir toplumsal bileşen olmuştur. Özellikle her ne kadar Sovyetlerden gördüğü destek yadsınamaz olsa da, halkın içerisinde kabul görüp tabanını genişletmesi dikkate değer olan komünist TUDEH partisinin devrimin sürecinde yaptıkları devrimin başarıya ulaşmasında en önemli etkenlerden biri olmuştur. Ancak ne var ki, Humeyni'nin rejimi ele geçirmesinden sonra Batı ve Sovyetler ile ilişkilerini kesmesinden TUDEH'de nasibini almış; zaten başlı başına büyük bir toplumsal etken olan TUDEH devrim sonrası geçiş döneminde önce Sovyet politikalarına destek verdiği gerekçesiyle Ulema tarafından baskı altına alınmış, akabinde ise tamamen tasfiye edilmiştir.

1.2.3. Toplumsal Gruplar

1.2.3.1. Azeriler

Azerbaycan Türkleri, Farslardan sonra İran'daki en kalabalık etnik topluluktur. Son yüzyılda ortaya koydukları siyasi faaliyetlerle İran'ın kaderinde belirleyici roller üstlenmişlerdir. Özellikle Pehleviler döneminde olmak üzere İran yönetimindeki Farslar ve bir grup Azerbaycanlı tarafından, Azerbaycan Türklerinin Türk olmadıkları, tarih boyunca İran'ın Türkler tarafından işgal edildiği dönemlerde etki altında kalarak Türkleştikleri, aslında Fars oldukları iddia edilmektedir. İran'da Azerbaycan Türkleri azınlık olarak kabul edilmemektedir. Bunun aksini iddia ettiklerinde ve hak talep ettiklerinde baskıyla karşılaşmışlardır. (Erol, 2007, s. 1) Bugün İran içerisindeki Azerilerin toplam nüfus içerisindeki payı en kötümser tahminle bile % 40'lar düzeyindedir. Azerbaycan Türkleri siyasi alanda gerek İran'la topyekûn hareket ettiklerinde, gerekse ayrılıkçı hareketlere giriştiklerinde, İran'da değişimin, modernleşmenin ve demokratikleşmenin öncüsü olmuşlardır. Son yüzyılda İran'ın geçirdiği her sıcak dönemde adından bahsettiren, devrimlerde öncü rolü üstlenen, birkaç kez devlet kuran, düşünce, siyaset, bilim ve sanat alanında önemli insanları İran'a kazandıran bu topluluk hakkında, Türkiye'de yayınlanan

eserler çok kısıtlıdır. İran'da, Azerbaycan Cumhuriyeti'ndekinden çok daha fazla Azerbaycanlının yaşadığını bilenlerin sayısı dahi çok azdır. (Erol, 2007, s. 1-2)

Bu noktada önemle belirtilmesi gereken bir husus ise; 'Kaçar Hanedanı'nın Ruslara yenilmesinden sonra 10 Şubat 1928'de imzalanan Türkmençay Antlaşmasıyla bölündüğüdür. Antlaşma ile Erivan ve Nahçıvan Hanlıkları ile Ordubad bölgesi Rusya'ya bırakılırken, Azerbaycan toprağı da Rusya-İran sınırı olarak kabul edilen Aras Nehri Azerbaycan'ı, Kuzey Azerbaycan (Rus Azerbaycan'ı) ve Güney Azerbaycan (İran Azerbaycan'ı) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu konuya Azeriler başlığının altında ayrıca değinilecektir.

Devrimden sonraki dönemde ise, Azerilerin lideri konumunda bulunan Şeriatmedari ile Humeyni arasında derin görüş ayrılıkları ortaya çıkmış ve Humeyni, kendisinden daha kıdemli olmasına rağmen Şeriatmedari'yi saf dışına itmiştir.

Böylece devrimin gerçekleşmesinde oldukça büyük bir yere ve öneme sahip olan Azeriler, devrim sonrasının Humeyni kontrolündeki rejimi tarafından hedef haline getirilmiştir. İran'daki tüm Türk unsurlar gibi Azeriler de, İran coğrafyasında yaşayan gelenekselci ve Şii'lik yanlısı damardan beslenen halkın tersine, İran'ın dünya ile ilişki halinde olmasını sağlamış; yönetimde devrim sonrasına kıyasla çok daha seküler bir anlayış izlemeyi başarmışlardır. Bu sebeplerden dolayıdır ki, İslam Devrimi'nden sonra başa gelen Ulemalar yönetimindeki Farsi Şii kol, Azerilerin ülke içindeki gücü ve etkisinden çekinerek onları bastırma ve tasfiye etme yoluna gitmiştir. Bastırma politikaları son derece kanlı müdahalelerin yanı sıra, Ulema tarafından yapılan politik-dini propaganda ile de desteklenmiş ve Azeri nüfus sindirilmiştir.

Son dönemde İran'daki Azerbaycanlılar üzerinde dış faktörlerin etkisi yoğun şekilde hissedilmektedir. Kuzey sınırındaki bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetinin kurulması olgusu İran'daki Azerbaycanlılar arasında etnik bilinci pekiştirerek, etnopolitik mobilizasyonu hızlandırmıştır. Yeni kurulan Azerbaycan Cumhuriyetinde hem resmi düzeyde, hem de sivil örgütler bazında geliştirilmiş olan İran Azerbaycan'ının bağımsızlığı ve iki Azerbaycan'ının birleşmesi yönündeki söylem, kuzeyde bu doğrultuda bir birleşmeci ideolojinin ve stratejik hedeflerin ortaya çıkışına neden oldu. Öte yandan 2000'li yıllarda Avrupa ve Amerika'da yaşayan

(çoğu İran asıllı) Azerbaycanlılar arasında da diaspora faaliyetlerinin arttığı görülmektedir. 2002 yılının Ocak ayında “Dünya Azerbaycanlılar Kongresi” (DAK) adında bir örgütten Ahmed Obalı başkanlığındaki bir heyetin ABD Departman’ının yetkilileri ile görüşte, “DAK” üyeleri 30 milyonu aşkın Azerbaycanlının haklarının İran rejimince sürekli ihlâl edildiği, dillerinin yasak olduğu, Azerbaycan tarihi abidelerinin yıkıldığı, basın özgürlüğünün kısıtlandığı, Azerbaycanlıların hapiste işkence gördüğü ve öldürüldüğü konusunda bilgi verdiler. (Yenisey, 2008, s. 193-194)

1.2.3.2. Türkmençay Antlaşması

İran’da Nadir Şah’ın öldürülmesinden sonra Azerbaycan’da siyasî birliğin yeniden tesisi çıkar mücadeleleri nedeniyle mümkün olamamış ve böylece Azerbaycan tarihinde ‘Hanlıklar Dönemi’ olarak anılacak olan süreç başlamıştır. Bu dönemde Erivan Hanlığı 1826 yılındaki Rusya-İran savaşına kadar Azerbaycan’ın bir eyaleti olarak kalmıştır. Ancak Hanlık; Kırkbulak, Zengibasar, Gernibasar, Vedibasar, Şerur, Sürmeli, Derekent-Parçenis, Saatlı, Talin, Seyitli-Akhsalı, Serdarabad, Karpibasar, Abran, Dereçiçek ve Gökçe bölgeleri olarak toplam 15 parçaya ayrılmıştır.

Rusya Kafkasya’ya sahip olmak için XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren yeni askeri operasyonlara başlamıştır. 1801’de Doğu Gürcistan’ı işgal eden Rusya’nın Kafkasya’ya yerleşmesi, sadece Osmanlı ve İran’ı değil, aynı zamanda İngiltere ve Fransa’yı da rahatsız etmiştir. İngiltere ve Fransa, Rusya’ya karşı savaşta İran’ı destekleyeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine Avrupa devletlerinin desteğini aldığına inanan İran, Haziran 1804’de Rusya’ya savaş ilân etmiştir. Rus ordusu 1804’de Erivan üzerine yürümüştür. Birkaç ay devam eden savaş sonucunda General Sisianov Tiflis’e geri çekilmek zorunda kalmıştır. 1813’e kadar devam eden savaş sonucunda 12 Ekim 1813’de taraflar arasında “Gülistan Antlaşması” imzalanmıştır. Antlaşma sonuçlarına göre Erivan ve Nahçıvan Hanlıklarından başka Kuzey Azerbaycan Rusya tarafından işgal edilmiştir.(İsmayılov, Azerbaycan XIX-XX. yüzyılın Başlarında, 1993, s.204 Aktaran Cabbarlı, H., 2001, ERAREN/Ermeni Araştırmaları Enstitüsü)

16 maddeden ibaret olan Türkmençay Antlaşması ile;

1. ve 2. maddesinde bu antlaşmanın; ebedi barış, dostluk ve işbirliği antlaşması olması kabul edilmiştir.

3. madde de İran, 6 ay içerisinde Revan ve Nahçıvan Hanlıkları'nı Rusya'ya bırakacağını taahhüt etmiştir.

4. maddede, İran ve Rusya arasındaki sınır tespiti yapılmıştır.

5. maddede, tespit edilen sınırların kuzeyinde kalan, Kafkas sıra dağları ve Hazar Denizi arasında bulunan bütün toprak ve adaların, bu topraklarda yaşayan halkların Rusya İmparatorluğu'na ait olduğu kabul edilmiştir.

6. maddede İran, Rusya'ya tazminat ödemeyi kabul etmiştir.

7. maddede Rusya, İran Veliahdı Abbas Mirza'yı önce veliaht, tahta çıkmasından sonra da hükümdar olarak tanıyacaktır.

8. maddeye göre, Hazar'da her iki devletin de ticaret gemileri yüzebilecek, fakat yalnızca Rusya'nın savaş gemileri bulunabilecektir.

9. maddede, karşılıklı elçilerin kabulü ve ağırlanması yer almıştır.

10. maddede karşılıklı ticaretin geliştirilmesi ve ticaret ataşeliklerinin kurulması karar altına alınmıştır.

11. maddede, 'savaştan önce yarım kalan işler adaletle halledilecek ve daha önceden var olan alacaklar ilgili hükümet tarafından ödenecek' hükmü yer almıştır.

12. maddeye göre, taşınmaz malları bulunanlar üç yıl süre zarfında bunları değiştirmeli ya da satmalıdır. Sadece, Revan eski Serdarı Hüseyin Han ile kardeşi Hasan Han ve Nahçıvan eski Hâkimi Kerim Han bu haktan mahrum edilmiştir.

13. maddeye göre, her iki taraftan da esir düşenlerin tamamı dört ay içerisinde serbest bırakılacaktır.

14. madde ise, her iki devlete sığınanlarla ilgilidir. Rusya'nın tasvip etmediği kişilerin İran tarafından, belli bölgelere (Karabağ ve Nahçıvan) yerleşmesine izin verilmeyecektir.

15. maddeye göre, Güney Azerbaycan'da yerleşen ahalinin istedikleri takdirde Rusya'ya göçebilecekleri ve bunlara müsait imkânlar yaratılacağı ifade edilmiştir.

16. maddede ise, bu antlaşmanın Rusya İmparatoru ve İran Şahı tarafından imzalanması ve bir an önce her yere duyurulması karar altına alınmıştır.

Gülistan Antlaşması'nın şartlarını kabul etmeyen İran, 1826'da Rusya'da Dekabristlerin¹ isyan etmeleri sonucunda siyasi görüş ayrılığının ortaya çıkacağını düşünerek 16 Temmuz 1826'da savaşa başlamıştır. İran, savaşın ilk aylarında bazı başarılar elde etse de Rus ordusu karşısında dayanamayarak geri çekilmiş ve 10 Şubat 1828'de Türkmençay Antlaşması imzalanmıştır. Gülistan Antlaşması ile Kuzey hanlıklarını kaybeden İran, Türkmençay Antlaşması'yla Erivan ve Nahçıvan Hanlıklarını da kaybetmiştir. Böylece, Rusya Kafkasya'nın işgalini tamamladı. (Cabbarlı, H., 2001, ERAREN/Ermeni Araştırmaları Enstisüsü)

Bu antlaşmayı önemli kılan taraflarından birisi, üzerinde antlaşma yapılan Azerbaycan Türklerinin Antlaşmada hiçbir söz hakkı olmamasıdır. İran ve Rusya bir milletin kaderiyle oynamışlar, Azerbaycan Türkleri ve vatanları ikiye bölünmüştür. Bugün hâlâ bu problem bütün karmaşıklığıyla devam etmektedir. Azerbaycan Devletinin "Bütöv Azerbaycan veya Vahit Azerbaycan" ülküsü olarak dönem dönem dile getirdiği bu problemin çözümü yakın zamanda da mümkün gözükmemektedir. Çünkü ne İran'da yaşayan Türklerde yeterli derecede bu konuda şuurlu, ne de Azerbaycan'da bunu gerçekleştirecek siyasî ve ekonomik güç vardır. Türkmençay Antlaşmasının sonuçları ve etkileri ise, günümüze kadar gelmektedir. Rusya bu antlaşmayla, daha önce işgal ettiği topraklara Revan ve Nahçıvan Hanlıkları'nı da katmıştır. Daha sonra Revan Hanlığını lağvedecek olan Rusya, burayı Erivan Guberniyası (1850) olarak adlandırmış ve gelecekte Ermenistan'ı oluşturmak için ilk adımını atmıştır. (Yeşilot, O., 2008, s. 190)

Türkmençay Antlaşmasıyla İran her yönden büyük zararlar görmüş, bu antlaşmanın neticelerinden dolayı yaklaşık bir asır diğer devletlerle olan siyasî ve iktisadî ilişkilerinde olumsuz etkilenmiştir. Bu antlaşmayla İran mahkeme

¹ Aralık ayı Rusça'da Dekabr demek. İsyân Dekabr ayında çıktığı için isyancılara Dekabristler denilmektedir.

bağımsızlığını kaybetmiş, yabancı devletler nezdinde mağlup ve zayıf bir devlet olarak görülmeye başlanmıştır. Türkmençay Antlaşmasıyla başlayan süreç İran tarihinde “tek taraflı antlaşmaların imzalandığı” bir dönem olarak adlandırılmıştır. Türkmençay Antlaşması’ndan sonra Kirman ve Horasan’da çıkan isyanlarla İran’ın bölgedeki hâkimiyeti aşırı derecede sarsılmış, 1831 yılında Tahran’dan ayaklanmaları bastırmak üzere bölgeye hareket eden Abbas Mirza komutasındaki ordu öncelikle Yazd ve Kirman bölgesindeki ayaklanmayı bastırarak, daha sonra Horasan bölgesinde devam eden Terekeme isyanlarını bastırmak için bölgeye hareket etmiş ve 1832’de Meşhed’e giderek Amirabad kalesini ele geçirmiştir. İsyandar tamamen ancak 1833 yılında kontrol altına alınabilmiştir. (Akberniye, A., 1348, s. 254-259 Aktaran Yeşilot, O., 2008, s. 194)

1.2.3.3. Kürtler

İran’da yaşayan beş milyon Kürt’ün %30’unun Şii kökenli olması ve söz konusu Şii Kürtlerin bölgedeki diğer Kürtlerle işbirliğine yanaşmamaları, İran Devleti’nin yakın tarihte Kürtleri yönetebilmesini kolaylaştırmıştır. Bununla birlikte özellikle PKK’nın uzantısı olarak görülen PJAK ve İran, Türkiye ve Suriye’de Kürt yoğunluklu nüfusun olduğu bölgeleri alarak otonom bir Kürt bölgesi kurulmasını hedefleyen İran Kürdistan Demokratik Partisi son dönemde Şii Kürtlerin diğer Kürtlerle birleşmeme yönündeki dirençlerini kısmen de olsa kırabilmiştir (Keskin A., 2007, s. 89 Aktaran BÜSAM, 2009, s. 54).

ABD’nin 2003 Irak müdahalesinin ardından, ABD ile Ortadoğu’da Kürt Toplumunun ve liderlerinin yakınlaşması İran’da rejimi tehdit eden unsurlardan biri olarak görülmektedir. (BÜSAM, 2009, s. 55)

1.2.3.4. Türkmenler ve Beluciler

Türkmen ve Beluci hareketler değerlendirildiğinde ise şu gerçek görülmektedir. Bu hareketler çeşitli örgütlere sahip olmalarına karşın, belirgin bir ideoloji ve liderden yoksun olmaları, Türkmenlerde mücadelenin etnik sorunlardan ziyade sınıfsal mücadele üzerinde odaklanması, Belucilerde ise dini kimliğin daha ön

planda olmasından dolayı etnik kimliğin henüz tam olarak politize olamaması nedeniyle, etnopolitik hareketlerden bahsetmek zordur. Bu durum Türkmen ve Belucilerin bu dönemde etnopolitik gruplar olarak değil, toplumsal ihtilafçılar kategorisinde ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. (Yenisey, 2006, s. 174)

1.2.3.5. Diğerleri

Diğerleri içerisinde sayabileceğimiz gruplar Araplar, Yahudiler ve Bahailer'dir. Bu gruplardan Araplar, belki de en net olabilen ve en açık şekilde konuşabilen gruptur. Gerek devrim öncesi tarihsel süreç içerisinde, gerekse devrim sonrasında Arap havzasından tam manasıyla kopmayan ve o bölgelerdeki ezilen halklar ve Şii nüfuslar ile irtibatlaşmaya çalışan devrim öncesi ve sonrası tüm İran yönetimleri, Araplar üzerinde yoğun bir baskı kurmaktan kaçınmışlardır. Kaldı ki, Araplar da nüfusları ve İran'ın ekonomik, siyasi ve sosyal ağları içerisindeki konumlarıyla büyük bir tehdit oluşturmamaktadır. Arapların en büyük sıkıntıları devrim sonrasında dile getirdikleri üç talep altında toplanmıştır. Bu talepler şu şekildedir:

1- Arapların milli hakları diğer milli azınlıklar olan Türkler, Kürtler vb. ile eşit olmalıdır.

2- Sınırları içinde yaşayan milli azınlıklara bütün milli haklarını tanımış olan ülkelerin deneyimlerinden yararlanılmalıdır.

3- Arapça eğitimin yanı sıra Farsça'nın 2. Dil, eğitim dili olarak kabul edilmesi; Arapça basın yayın; mahkemelerde Farsça bilmeyenlerin Arapçayı kullanabilmesi; yerel yönetimlerde nüfus oranına göre temsilin sağlanması; bölgenin yönetim şekli, bütçesi, ordu meselesi, özerkliğin kapsamı vb. hususlar başka ülkelerin tecrübelerinden yararlanılarak tayin edilmelidir. (Yenisey, 2008, s. 205)

İran asıllı Yahudilerin toplam nüfusa olan oranları net bir ölçüme konu olamayacak kadar az ve çelişkilidir. Devrime kadar geçen zaman içerisinde Tahran ve çevresinde yerleşen Yahudiler, Şah rejimine destek veren gruplar arasındadır.

Yahudiler, Şah'lık rejimi boyunca ülkenin genel ekonomik hayatına, ihracat ve ithalatında çok etkili olmuşlardır. Ocak 1979 ayı başlarında İsrail uçakları çoğunu İsrail'e götürmüştür. (Kerim, M., 1979, 366)

Bunun dışında sayıları yok denecek kadar az olan Mecusi topluluklar da İran'da bulunan gruplar arasında sayılmaktadır. Mecusiler geleneksel olarak ateşe tapınan bir grup olduğundan, devrim sonrası süreçte baskı gören gruplar arasında yer almışlardır.

Bahailer ise, 1800'lerde İran'da Mehdi inancının uzantısı olarak doğan bir dindir. Bahailik İran 'da ortaya çıkan bir dindir ve ortaya çıkışında İran toplumunun içinde bulunduğu sosyal ve kültürel şartların önemli bir yeri vardır. 19. yüzyılın başlarında İran'da kurtarıcının beklendiği bir dönemdir. İran'da idarenin son derece baskıcı bir yönetim anlayışı içinde olması ve kitlelerin ekonomik olarak giderek ezilmesi gibi hususlar, insanların kendilerini adalete kavuşturacak bir kurtarıcı beklemesine neden olmuştur. (Özkaya, 2002, s. 111) İşte bu şartların hâkim olduğu bir dönemde sınıf ve ırk ayrımını gözardı ederek birlik çağrısı yapan Bahailik taraftar bulmakta zorlanmamıştır.

Bahailer devrim sonrası dönemde ise yeni rejimin dikkatini üzerine çekmiştir. Şah döneminde Yahudilerle birlik olarak, iktidarın nimetlerinden faydalanmakla ve devrim sonrası da ayaklanma ve isyan hareketlerini organize etmekle suçlanan Bahailer baskı altına alınmışlardır. 1979 Ocak ayı başlarında çoğu, Yahudilerle birlikte İsrail uçaklarına binerek ülkeden ayrılmışlardır.

Ancak ülkede kalanlardan 200'den fazlası idam edilmiş ya da öldürülmüş, yüzlercesi hapsedilmiş ve on binlercesi de işlerinden, emekli aylıklarından, ticaretten ve eğitim olanaklarından yoksun bırakılmıştır. Tüm Bahai yönetim yapıları hükümet tarafından yasaklanmış ve kutsal yerler, makamlar ve mezarlıklar kamulaştırılmış veya tahrip edilmiştir. (Türkiye Bahai Topluluğu İnternet Sitesi, 2009) Bahailer devrime kadar ülkenin ekonomik, siyasi, kültürel ve dış ilişkilerinde çok etkili olmuşlardır. Şah'a ve rejimine çok sadık olan bu fırka, halkı müslüman olan bazı ülkelerde de faaliyetlerine devam etmektedir. (Kerim, M., 1979, 367)

2. İRAN VE ŞİİLİK

2.1. Şia İnancı ve Ulema

İran'ı geçmişi ve bugünüyle anlayabilmek, İran hakkında doğru çıkarımlar yaparak; objektif, gerçekçi değerlendirmelere varabilmemiz için, İran'ın tarihini ve kültürünü çok iyi okumamız gerekmektedir. Bu doğrultuda İran'da hâkim kültür olan Şiiliği ve Şiiliğin toplum ve bürokrasi ve yönetim katmanlarındaki tezahürünün tarihsel sürecini irdelememiz gerekmektedir. Şiilik, İran'da İslam Devrimi ile ortaya çıkmış bir fenomen veya iç dengelerin-dış dengeler ile mücadelesinden doğan bir denklem değildir. Şiilik, tarihsel süreç içerisinde incelendiğinde, İran için, antik pers medeniyeti ile İslam sonrası İran medeniyeti arasındaki kırılma noktası, binlerce yıllık İran kültürünün yaşadığı coğrafyanın her türlü etkisini yansıtan kimlikleşmiş bir cevaptır. Bu nedenle Şiiliğin İran içerisindeki etkisinin, siyasetten, ekonomiye; toplumsal alanlardan, eğitime ve inanç sistemine kadar çok geniş bir yelpazeyi etkilediği söylenebilir.

Bu durumun ülkedeki hâkim yönetim ne olursa olsun, sosyo-politik ve sosyo-kültürel dinamiklerde farklı bir reaksiyon veya dönüşüm yaratmasının beklenmemesi gerekir. Nitekim, Pehlevi döneminde özellikle halkın dini inançları ve dolayısıyla da tüm bir toplumsal yaşam kurgusu üzerinde etki sahibi olan ulema sınıfının bastırılmaya çalışılması ve halkın Batılı bir yaşam tarzına devrimsel bir anlayışla zorlanması, tüm sosyal yapının kenetlenerek rejimi devirmesine sebep olmuştur. İslam Devrimi ise Şiiliğin bu tüm toplumu şemsiyesi altına alan, müthiş bir dinamizmini harekete geçirmeyi başararak muvaffak olmuştur. Bu durum yukarıda bahsettiğimiz üzere; İran'ı toplumu ve devleti ile anlamak, İslam Devrimi'nin doğru yorumlamak için, en başta Şiiliği ve onun organik bir uzantısı olan Ulemayı anlamamızı gerektirmektedir.

Şiilik özü itibarıyla Hz. Muhammed'in ölümüyle başlayan halife 'kim olacak' tartışmalarına dayanmaktadır. Şiiler ise varlıklarını iki ayrı kaynak yoluyla meşrulaştırmaktadırlar. Bunlardan ilki, Hz. Muhammed'in akrabalarını kendi dinine davette bulunmaya memur kılındığı zaman, onlara apaçık bir şekilde "Sizlerden hanginiz davetimi ilk olarak kabul ederse, benim vasim ve vezirimdir." (Şuara Suresi, 215. Ayet) ayeti ve bu ayetin tebliğine Ali'nin, herkesten önce ayağa kalkarak

İslam'ı kabul ederek karşılık vermesidir. Hz. Ali'nin bu hareketi Şiilerin inancına göre onu 'doğal olarak Peygamber'in vasisi ve veziri' yapmaktadır.

Şiilik, temel olarak Hz. Muhammed'in ölümünden sonra halifenin kim olacağı tartışmasıyla ortaya çıkmaya başlamıştır. İbn Mace'nin Mukaddime'sinde de geçen 'Ben kimin efendisiysem, Ali de onun efendisidir.' hadisine dayanarak Hz. Ali'nin halife olması gerektiğine inananlar önce Hz. Ebubekir' in halife seçilmesine karşı çıkmışlar, daha sonra da Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın halife seçilmelerinde de bu tutumlarını devam ettirmişlerdir. Bazı kaynaklara göre bu tepkilerde, hilafet makamı özellikleri üzerine beliren inanç farklılıklarının yanı sıra, Buhari'nin de değindiği üzere Hz. Ebubekir zamanında Hz. Muhammed'in ölümü üzerine ortaya çıkan mirasın paylaşımı konusundaki sorunlar da İslam içindeki ayrılık sürecinde ateşleyici bir rol oynamıştır. (BÜSAM, 2009, s. 5)

Ki esasen bu paylaşım kavgasının da işaret ettiği üzere, asıl mesele, halifeliğin padişahlık veya imparatorluk gibi bir hilafet makamı olarak görülmesidir. Hz. Ali'nin peygamberin soyundan gelmesi, Şiiler açısından Hz. Ali'nin, Hz. Muhammed'den sonra halife olması gereken kişi olduğu konusunda yeterli bir kanıt ve dayanak noktasıdır. Şiiliğin ortaya attığı iddialar ve dayanakları, İslam'ın, çıkar çatışmalarının farklı mecralarda, farklı olaylar ve fikir ayrılıklarını dayanarak yaparak kurumlaşmaya çalışma dönemine girildiğini işaret etmesi açısından dikkat çekicidir. Bu durum, İslamiyet'in bir devletleşme süreci içerisine girdiğini göstermesi açısından önemlidir.

Öte yandan bu ayrılık İslamiyet'in farklı kamplara bölünerek kökten bir ayrışma yaşanmasına ve bununla birlikte yaşanan bu ayrışma sayesinde kapsamının ve etkisinin genişleyerek onun dinamik bir hale gelmesine yol açmıştır. Öte yandan Şiilik ve Sünnilik arasındaki meydana gelen bu ayrışma, anlayış ve şekil olarak bazı temel noktalarda düğümlenmiştir. Ki, bu esasen, bu her iki kutbun da kendini tanımlayıp, kimlik oluşturmak konumunu ve şartları tespit edebilmek ve ileri aşamalarda da kurumsallaşmak adına gittiği, tarihsel nedensellik açısından kaçınılmaz bir sonuçtur.

Diğer taraftan bölünen makro ölçekte bölünme yaşayan İslamiyet'in iki ana kolundan biri olan Şiilik de kendi içinde bir bölünme yaşamıştır. Bu durum

yadırganmamalıdır. Zira, kurumsal yapıların oluşması için tabanda farklılaşmaların ortaya çıkması ve üst yapılara dayanak olma görevi üstlenmeleri gerekir.

Bu bağlamda Şiilik üç mezhebe bölünmüştür. Söz konusu bu üç mezheb; Zeydiyye, İsmailiyye ve İran'ın yanı sıra Azerbaycan, Irak gibi diğer bazı ülkelerde de etkinlik gösteren Ca'feriyye'dir. Ca'feriyye mezhebi Şiiliğin en yaygın mezhebdir. Mezhebin takipçileri, Ehl-i Beyt soyundan olan ve Hz. Ali ile başlayıp On iki İmam'a dek uzayan bir şema içerisindeki İmamiyye doktrinine inanmaktadırlar.

İran ve İranlılık kimliğinin en temel unsurlarından biri haline gelmiş olan Şiilik, ilk dönemlerinde İran'a yabancı bir olgudur. İran'ın Şiiliği seçmesine ilişkin olarak Abdülbâkıy Gölpınarlı'nın da savunduğu bir teoriye göre; Şiilik, bir asimile aracı haline gelmeye başlayan Arap İslamı'na karşı verilmiş Farsi bir cevaptır. Teoriye göre; Emevilerle başlayıp Arap olmayan Müslümanlara karşı uygulanan ayırmacılık politikaları bu toplulukları marjinal kimlik şemsiyesi altında toplanmaya ve hilafete cephe almaya yönlendirmiştir. (Gölpınarlı, A. Aktaran Rustamov, 2004, s. 35) Bu durum, zaman içerisinde, tarihi boyunca savaflara, darbelere ve sömürülere maruz kalmış, dış güçlerin baskı ve boyundurukları altında yaşamış İran'ın karakteristiğini oluşturmuştur. Nitekim, İran'ın bu karakteristiği ile Şiiliğin karakteristiği büyük ölçüde örtüşerek, İran kültürünün ana belirleyicisi olmuş, tüm noktalarda İran toplumu ve tarihini örterek bugünkü İran kimliğinin ortaya çıkmasında en önemli belirleyici haline gelmiştir.

Öte yandan yine İran bağlamında ilerlersek Şiiliğin, Uzun Hasan yönetiminde ivme kazanmış olması, Safeviler döneminde ise etkin bir politikaya dönüşerek bir devlet gücü olarak dış politikada kullanılması, İran'ın devlet olarak kimlik kazanmasına ve İslamiyet'in diğer unsurları ve Batı ile etkileşiminde temel güç kaynağı haline gelmesine yol açmıştır. Zaten bu sayededir ki, Şiilik İslam Devriminin elinde ülke içi ve dışında profesyonelce bürokratikleştirip, toplumsallaştırılmıştır.

Şiiliğin İran üzerinde bu gibi benzersiz sonuçlar yaratması genellikle, bu toprakların Şii düşünceye kaynaklık eden Kerbala olaylarının ana vatanı olduğu, üstelik Şiiliğin bu ve benzeri bütün olaylar sayesinde sadece bugünkü İran ve Irak

topraklarında derinleşebildiği, ayrıca Şiiliğin dört ana hadis kaynağının bizzat Fars ve Farsi havzasında yaşamış âlimler tarafından yazılmış olduğunu dikkate sunmaktadırlar. Birçoklarına göre bunun temel nedeni, geçmişte büyük imparatorluklar kurup, binlerce yıl hüküm sürmüş Fars milliyetçiliği damarıdır. Yine bunlara göre bu damar, bugün hala İran Şiiliğinin diğer İslami inançlardan farkını ortaya koyabilmektedir. Bu fark, sufilik formuna konularak, masum karizmatik önderlerin (imamların) yol göstericiliğinde, genişlemesini tarih boyunca birazda apolitik düzlemde gerçekleştirebilmiştir. Kısacası, Farsiler ancak kendi geçmişleriyle İslam'ın bir karışımı olan Şiilik formunda yine kendi benliklerini ve binlerce yıllık varlıklarını bu defa biraz daha farklı biçimde ifade etme imkânına kavuşmuşlardır. (Gündoğan, 2010, s. 56) Daha sonra ise, Safevilerin iki yüz yirmi yıllık iktidarları ile bu durum pekişmiş ve Şiilik toplumun her katmanında İran'ın kimliğinin ayrılmaz bir parçası olarak içselleştirilmiştir. Bugünün İran'ı içinse, İslam Devrimi sonrası birleştirici üst kimlik ve bürokratik-toplumsal baskının aracı olarak seçilmiştir. Zira Şiilik, İran'daki çok farklı etnik yapıyı bir bayrak altında toplayabilmenin yegâne yoludur.

Diğer taraftan Safevilerin hükümranlığı döneminde kendisini resmen bir mezhep olarak kabul ettiren bu sayede otoriteye tanrısallık kazandırarak kırılmaz bir tanrısal iktidar modelinin parçası haline gelen Şiilik, bu bağlamda, dünyevi otoriteye sahip olma yetkisinin sadece peygamberin temsilcisi olduğuna inanılan ve onun kadar kutsal sayılan 'masum imamlarda' olduğunun kabul edilmesiyle devlet yönetimi içerisindeki kurumsallaşmasının felsefik ve sosyolojik nedenini ortaya koymuştur. Bu sebeple İran'da Ulemanın ortaya çıkarak kurumsal yapıya kavuşmasını Safevilere tarihlendirmek yanlış olmayacaktır. Zira Safeviler, benimsedikleri İran'ı Şiileştirme politikası ile pek çok Ulemanın ülkeye getirilmesine neden olmuş, böylece de İran'da bir Şii ruhban sınıfının oluşması tetiklenmiştir.

Bilimsel anlamda bir tez olarak ortaya konan Şiiliğin kökleşmesi ve kurumları ile yayılması noktasında bir anti-teze ihtiyaç duyması neticesinde ruhban sınıfı, İran'ın Osmanlı ile girdiği mücadelede Şiiliği ön plana çıkarmıştır. Ancak Ulemanın zamanla halkı örtülü bir tahakküm altına alması, zamanla, elde ettiği güce güvenerek devletten bağımsız hareket edebilen bir yapıya dönüşmesine sebep olmuştur. Öte yandan zaman içerisinde halkın dini konularda her şeyi layıkıyla

bilemeyecekleri düşüncesinde hareket eden ulemanın, 'merciyet-i taklid' kavramını oluşturmasıyla sonuçlanmıştır. Bu hareket açıkça ruhban sınıfının toplum ve devlet sisteminde kendi yapılanmasını oturtmaya çalıştığının bir kanıtı olarak görünmektedir. Zira akabinde bu istek devrimde yankısını bularak amacına ulaşmıştır.

Böylece Ulema, devletin en etkin aktörlerinden biri olmayı başarmış ve nihayetinde devleti, 'dinimiz siyasetimiz, siyasetimiz dinimizdir' çizgisine çekmeyi başarmışlardır. Bu durum bize Şiiliğin devletin ana damarı haline gelmekle kalmayıp kendi egemen sınıfını da yarattığını tarihsel süreç içerisinde ve tarihsel ve sosyal nedensellik bağlamı da detaylı olarak ortaya koymaktadır. Son olarak şunu belirtmekte de büyük yarar vardır. Elbette ki, Ulemanın bu gücünün arkasında yalnızca Şiiliğin olduğunu söylemek kati olamayacağı gibi doğru yaklaşım da olmayacaktır.

Ulemanın devletten bağımsız yapısının birinci nedeni, maddi anlamda bağımsız olmasından ileri gelmektedir. İran'da birer devlet memuru niteliğinde olmayan din adamları ve Ulema, gelirlerini halktan elde etmektedirler. Şia'da zekât ve hums gibi dini vergiler Ulema eliyle halktan toplanmaktadır ve toplanan paraların miktarı da bir nevi o müçtehidin halk içindeki şöhretiyle doğru orantılı olmaktadır. Hums ve özellikle hums'tan elde edilen imamın hissesi Safeviler sonrası Şii Ulema için en önemli gelir kaynağı olarak kabul edilmiştir. (Uyar, 1990, s. 273) Ulemaya güç kazandıran diğer bir önemli etken vakıfların idaresidir. Cami, medrese ve türbelere bitişik olarak inşâ edilen bu kurumlar Ulemanın önemli bir gelir kaynağını oluşturmuştur. (Uyar, 1990, s. 279)

Ulemanın güç kazanması, rejimi de onlarla işbirliğine yöneltmiştir. Aynı zamanda Ulemanın desteğinin sağlanması, yönetimin gücünü yasallaştırmasının, meşruiyet kazanmasının bir yolu olmuştur. Ulema özellikle eğitim ve yargı alanında önemli fonksiyonlara sahip olmuşlardır. Eğitimde tekelleşmiş olan Ulema, şer'i mahkemeleri de yönetmiştir. Ulemanın gücünü pekiştiren önemli bir unsur da, içinde fazlaca toprak sahibi bulundurmasıydı. Özellikle üst düzey üyelerinden bazıları İran'ın feodal sınıfının bir fraksiyonunu oluşturmaktaydı. (Moaddel, R. W. aktaran Akkoyunlu, 2006, s. 25)

2.2. Şia'nın Bölgeye ve Büyük Güçlerin Politikalarına Etkisi

İran Ortadoğu'ya yönelik politikası Arap yarımadasındaki Şii devletlere, Sünni idaresindeki Şii halklara ve ezilen üçüncü dünya halklarına önderlik yapmak üzerine kurulmuştur. Bu politika ile İran, yalnızca kendisini Şiiliğin kâbesi ve önderi olarak gören devletlere değil, uyguladığı politikalarla aynı zamanda sünni kalabalıklara ve hatta dünya kamuoyuna da etki edebilmeyi hedeflemektedir. Gayet açıktır ki, İran'ın nüfuzunu artırması ve bölgesel bir güç haline gelebilmesi, bölgedeki Şii nüfusu himayesine almasına ve onlar üzerinde tam bir tahakküm kurmasına bağlıdır. Bu denklem içerisindeki Şiilik, birliğini ve bütünlüğünü bölgesel güç mücadelesini kilitleyerek temin etme stratejisi güden ülke için kilit taşı durumundadır. Bu bağlamda İran, bölgedeki Şii unsurları (halkları ve devletleri) kontrolüne almış, buradan aldığı destek ve güçle Batı'ya ve özellikle İsrail-Amerika ikilisine kafa tutan politikalar geliştirmiş ve son olarak da denklemi eşitlemek için Rusya ve Çin'le gelişen ilişkiler kurmuştur. İşte İran'ın Şii merkezli politikası bu şekilde işlemektedir.

İran'ın tüm politikalarının merkezine Şiiliği koyması ise onun tarihsel-kültürel bağlamda Şiiliğin merkezi olmasının yanı sıra, Şiiliğin kurumsal karakterinden de kaynaklanmaktadır. Şiilik sürekli olarak baskı, cebr ve dışlanma ile maruz kaldığından kendi kendini hızla ötekileştirme kapanma eğilimi taşımaktadır. Birlik olma ve lideri takip etme kültürüne sıkı sıkıya bağlıdır. Şiiliğin bu karakteri üzerine oynayan İran, bu sayede, dış politikasını ve bölgesel gücünü iddialı bir rasyonalite üzerinde kurgulayacak cesarete kavuşmaktadır.

Elbette bunun için yalnızca Şii toplumlara önderlik yapmak yetmemektedir. Günümüzde her ne kadar Ortadoğu coğrafyası halen bir din coğrafyası olsa ve muhafazakâr biat kültürüyle yaşıyor olsa da, özellikle Ortadoğu'da hüküm süren anti-demokratik sistemler ve çok zorlu yaşam şartlarının dikte ettiği sıradan günlük çıkar hesapları insanları pragmatik olmak yönünde zorlamaktadır. İşte bu noktada İran'da seslenmek istediği kesimlerin dilini konuşmakta ve onların pragmatik beklentilerine pragmatik bir strateji ile cevap vermektedir.

Bu bağlamda İran, günümüzde Ortadoğu'da devletten-devlete diplomasiden daha fazla devletten (İran) halka (Müslüman Ortadoğu Halkları) diplomasisi yürütmektedir. (Şahin, 2011, s. 168) Bu doğrultuda doğrudan halkı hedef alan dini içerikli propagandanın yanı sıra ve belki de daha önemli olarak Batıya ve İsrail'e karşı durmakta, HAMAS ve HİZBULLAH'a maddi-manevi destek vererek kırılan onurları onarmakta ve yine bölgedeki örgütler vasıtasıyla halkın yaşamını kolaylaştıracak hizmetleri finanse etmektedir. İran bir noktada Arap coğrafyası içlerinde faaliyet gösteren defacto bir devletçi-misyonerlik çalışması yürütmektedir.

Bununla birlikte devrim sonrası dönemde kurucu kadro politikalarını beyan ederken de Şii halklara ve ezilen kesimlere seslenerek İran'ın durduğu yeri tüm dünyaya ilan etmişler, bölgedeki potansiyel partnerlerine mesaj göndermişlerdir. Devrimin liderlerine göre hem ABD, hem de Sovyetler Birliği üçüncü dünya ülkelerini sömüren başlıca iki emperyalist güçtür. İslam'a bağlılığın "yenilenmesi", Şah'ı deviren İran örneğinin gösterdiği gibi, ezilmiş ulusların emperyalizmi yenmelerini sağlayacaktır. İran örneğini takip eden herhangi bir ülke, kendini emperyalizmin hâkimiyetinden kurtarabilecektir. (Metz'den aktaran Sinkaya, 2005, s. 6-9)

Devrim ihracı, İranlı liderlerin dış politika hedeflerinden birisi haline gelmiştir, "her nerede ezilmişler yaşıyorsa devrimin mesajı onlara ulaşacaktır". Hamaney bir konuşmasında "devrimin sınır ve cephe tanımayacağını ve duvarlarla çevrilemeyeceğini, ihraç edilmesi gerektiğini" vurgularken; Rafsanjani şöyle diyordu: "Dünyanın ezilmiş insanlarına, özellikle de Müslüman dünyadakilere devrim ihraç etmek görevimizdir." (Menashri'den aktaran Sinkaya, 2005, s. 6-9) O halde yapılması gereken şey devrim ihracıdır. Devrim ihracı öncelikle müslüman ülkelere, nihayet tüm dünyaya, ezilmiş insanlara sosyal ve siyasal bir çözüm sunacaktır. (Menashri'den aktaran Sinkaya, 2005, s. 6-7) Ortadoğu'da İran, dini söylem kullanarak bir taraftan ABD'nin bölgedeki hegemonyasını engellemeye çalışırken, diğer taraftan da bölgeye yayılma imkânı aranmaktadır. İran, Ortadoğu'ya yönelik dış politikasında söylemsel olarak dini referanslara ağırlık verse de, zaman zaman söz konusu söylemin dışına çıkan davranışlarda da bulunmaktadır. Örneğin, deküler ve Arap milliyetçiliği temelli politikaya sahip olan Suriye ile İran'ın ilişkileri, dini referanslara göre değil, neredeyse tamamen ulusal ve stratejik çıkarlar

üzerine yürütülmektedir. Bu sayede günümüzde İran Ortadoğu'da önemli sorunlarına baktığımızda, İran'ın mutlaka doğrudan veya dolaylı olarak bu sorunların içinde görürüz. İran Ortadoğu'da özellikle de Lübnan'da, Filistin ve en önemlisi Irak'ta ihmal edilmeyecek bir aktördür. İran bu sorunlardaki yerini dini söylem kullanarak ilişki kurduğu gruplar sayesinde kazanmaktadır. İran'ın Ortadoğu'daki ulusal çıkarı ve stratejik hesapları için din iyi bir fırsat sunmaktadır ve İran'da bunu en iyi şekilde kullanmaktadır. (Şahin, 2011, s. 168-169)

Şiiilerin Şiiliği, tek bağımsız Şii devleti olan İran ile özdeşleştirmeleri, hem mezhepçi yaklaşımı savunanların, hem de Sünni-muhafazakâr rejimlerin bölgedeki Şii uyanışını, İran'ın bölgesel gücünün yükselişi şeklinde değerlendirmelerine yol açmıştır. Bu analize göre, İran'ın 1980'lerdeki ideolojik ihtiraslarına tanık olan bölgenin Sünnileri, İran'ın yükselişinden haklı olarak endişelenmektedir. Zira, İran 1980'lerde Bahreyn, Irak, Kuveyt, Lübnan, Pakistan ve Suudi Arabistan'da Şii partilerini, milislerini ve kalkışmalarını desteklemiştir ve yeni Şii uyanışını da kendi çıkarları doğrultusunda kullanması muhtemel görünmektedir. (Sinkaya, 2007, s. 41)

Bu denklemde Rusya ise, Ortadoğu'da var olmak ve ABD'yi dengeleyebilmek adına İran'a yanaşmış, Suriye ve Irak'taki Baasçılara destek vermiştir. Bugün dahi halen Rusya'nın İran'ı kollaması tarihi sıcak denizler politikası, enerji pazarını kontrol ve küresel güç dengesi politikasına dayanmaktadır. Rusya İran'ı çaişk şekilde politikalarını uygulamak noktasında bir araç olarak görmektedir.

Bu anlayışla İran'a yaklaşan bir diğer ülke ise Çin'dir. Çin özellikle Afrika ve Ortadoğu'dan dışlanmasının ardından gözünü Orta Asya ve İran'a dikmiştir. Enerji talebinin karşılanması açısından en önemli kaynak ülkelerden biri olarak gördüğü İran'ı maddi-manevi-askeri olarak desteklemesinin yanı sıra uluslararası arenadaki büyük gücüyle de cesaretlendirmektedir. Bu bağlamda İran'ın Şiilik merkezli politikasının bir yanında Batı'yı sayarken diğer yanında da Çin ve Rusya'dan aldığı desteğini sayabiliriz. Bu amaçla İran bu iki ülke ile karşılıklı çıkar işbirliğine dayanan bir ortaklık yapmış durumdadır.

Esasen İran'ın bölgede bu denli güçlü konuma gelmesi ve gündemin en önemli maddelerinden biri olması da arkasındaki bu büyük halk desteği ve iki süper güce bağlanabilir. Bu bağlamda konuyu sadeleştirmek adına Şii-İran ve Suudi-

Vahabi gelenek arasındaki çatışma üzerine kurulan sorunun, üst profilde İsrail-Amerikan İttifakı ile İran mücadelesi gibi okunmasına rağmen, alt profilde tamamen Rusya-Çin ikilisinin, ABD-Avrupa ikilisi ile mücadelesi şeklinde geçtiği söylenebilir. Bu perspektifte denebilir ki mücadele, Rusya, Çin, Şii ittifakı, radikal örgütler (HİZBULLAH, HAMAS vb.) tarafından oluşturulan İran, Suriye, Hizbullah eksenli cephe, ABD, İsrail, Avrupa ittifakının güdümündeki Suudi-Vahabi gelenek etrafında toplanan Sünni devletler cephesi arasında; Filistin sorunu, Lübnan ve radikal İslami terör hattında geçmektedir. Bu tablo İran'ın devrimden beri kurup geliştirdiği karmaşık yapının bir özetidir.

3. İnan Devrimi ve Devrim İçerisinde Sovyetlerin, İngilizlerin

ve Fransızların Rolü

3.1. Devrimi Hazırlayan Sebepler

İnan İslam Devrimi hangi açıdan bakılırsa bakılsın dünyadaki diğler devrimlerden farklı bir devrim görünümündedir. İnan devrimini farklı kılan en önemli nokta ise, devrimin şeriat devleti isteyen bir din adamı olan Humeyni'nin önderliğinde gerçekleştirilmiş olmasına karşın, onun önderliği altında birleşen kesimlerin tüm siyasi, menfi ve dini gruplardan geliyor olmasıdır. Bu bakımdan İnan Devrimi, Şah'a karşı yapılan bir halk hareketi olmakla beraber, toplumun dokusunu oluşturan sayısız çıkar gurubunun ortak hareketiyle başarıya ulaşmış; İslami motifleri devrim sonrasında baskın gelse de, devrim esnasında komünist, İslamcı-sosyalist, liberal, halkçı, ruhâni akımların yanı sıra işçi-geçlik ve kadın hareketlerini de aynı bünyede toplamayı başarmış, Şah'a ve dolaylı olarak da emperyal sisteme karşı organize olmuş, kendine has bir harekettir.

Bu hareketin olgunlaşması ve ortaya çıkması süreci ise İnan toplumunun uzun süre pek çok toplumsal, ekonomik ve siyasi açıdan pek çok şeyi içine atarak biriktirmesi sonucu mümkün olmuştur. Son noktaya kadar işlerin düzene girmesi için sabır gösteren toplumsal itiraz, son noktada önüne geçilemeyecek bir dinamizmle, var olan tüm kurumları ve onların uzantısı olan gerçek veya tüzel tüm kişilikleri yerinden söküp atmıştır. İnan'da gerçekleşen devrim, Ortadoğru tarihinde bir ilk olmasının yanı sıra, belki bugünleri de anlamamıza olanak sağlayacak bir kapı açmıştır.

Devrimin ortaya çıkmasına yol açan sebepleri; toplumsal, siyasi, ekonomik ve dini olarak dört ana başlık altında toplamamız mümkündür.

3.1.1. Toplumsal Sebepler

İnan devriminin en önemli nedenlerinden birisi mevcut rejimin yöneticilerinin halkın yaşayışına uzak bir yaşam tarzı sürdürmesi, halktan gelen isteklere kulak tıkaması nedeniyle halk ile yönetim arasındaki bağların giderek kopma noktasına

gelmesiydi. Şah'ın Batı tarzı bir ülke hayaliyle yapmış olduğu uygulamalar-balolar, festivaller, şaşalı yapılar- halkı daha çok kızdırmıştır. Şah'ın İran gerçeklerine olan yabancılığı, devrimin sosyo-ekonomik bağlamını yaratan ilerleme programlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. (Atay, M., 1999, s. 137) Bunun altında yatan sebep Şah'ın yabancı kurumlarda eğitim görmesi, daha aileden itibaren Batı kültürüne adapte olması ve kendi coğrafyasına yabancı kalması gösterilebilir. Zaten bu konuda en yerinde tespitlerden biri, bir Batılı olarak dönemin Amerikan elçisinin Şah için söyledikleridir: “Doğulu bir ülke için Şah, fazlaca batılılaşmış bir kişiydi” (Yergin, D., 1995, s. 518)

Öte yandan devlet idaresi ve hatta sıradan bürokrasi içinde dahi adam kayırmalar, yolsuzluklar, menfaat ilişkileri ve hak-hukuk tanımayan uygulamaların artışı da halkın Şah'ın aleyhine dönmesi için birer etkendi. Bu gibi çok olay ve söylenti halkın rejime duyduğu güvenin yok olmasına yol açarak rejimin meşruluğunu tehlikeye atmıştır.

Özellikle de ‘Rejimin seçkinleri’ diye adlandırabileceğimiz bir grubun (Khosrokhavar, F., Roy, O., 2000, s. 21) Batılı yaşam anlayışı doğrultusundaki davranışları yaşam şekilleri bilhassa geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olan ve muhafazakâr damarı kuvvetli olan orta sınıflar ve daha alt tabakadaki kesimlerle dine, geleneklere, örflere birer hakaret olarak algılanıyor ve söz konusu kesimlere mensup halk üzerinde bir kültürel travma yaratıyordu. Bu durum ruhanilerin de gayretleriyle tepkiye ve ilerleyen aşamada ise nihayet bir öfke ve intikam hissine dönüşüyordu.

Diğer taraftan diğer bir etken de toprak reformunun, reformdan fayda elde etmesi umulan geniş kesimler tarafından dahi tepki görmesidir. Her şeyden öte, toprağa sahip olmak başlı başına yeterli değildir. Bir kere dağıtılan toprağın ailelerin geçimini sağlamaya yetecek miktarda olması gerekir. Ayrıca, yeni toprak sahiplerinin üretim süreci hakkında eğitilmeleri, toprağı işleme ve ekim için gerekli makinelere ve finansmana sahip olmaları, ürettikleri ürünü satacak pazar imkânlarına kavuşmaları gereklidir. (Gündoğan, Ü., 2010, s.113) Ancak bu sayılanlar ya hiç yerine getirilmemiştir ya da gereken ilgi gösterilmemiştir. Yani yeterince planlanmadan ve analiz edilmeden başlatılan bir hareket olarak istenen sonuçlar

alınmamıştır. Bununla birlikte devrime neden olan gelişmeler arasında önemli olanlardan bir diğeri ise, kadınların haklarında yapılan iyileştirmeler, çalışma hayatına getirilen modern düzenlemeler, eğitim hayatında karma modelin benimsenip Batı tarzı sisteme geçilmesidir. Şeriat hükümlerinin uygulanmasından yana olan Ulema sınıfı, bu gelişmeleri hoşnutsuzlukla karşılamıştır. Doğrudan kendi yetki ve otoritesini sarsıp bertaraf etmeye yönelik olduğunu düşündüğü reformların aleyhinde bir karşı propaganda kampanyası ve buna koşut bir siyaset oluşturmuştur.

Bir başka gerçek de, Şii kültürüyle yetişmiş, alt ve orta kesime mensup üniversite gençliğinin durumlarıdır. Şah'ın İran'ın dini ve geleneksel değerlerine ters düşen Batı'nın toplumsal ve kültürel değerlerini İran'da yerleştirmeye çalışması bu kesimi rahatsız etmektedir. Gençlere göre, 'ülke her geçen gün biraz daha Batı'nın etkisi altına giriyordu; ülkede porno, alkol ve lüks mallar alabildiğine bol bulunuyor ve kaynaklar ancak zenginlerin faydalanabileceği alanlara harcanıyordu.' (Arı, T., 2007, s.343) Son olarak da Şah'ın, özgürlük talepleriyle karşısına dikilen muhalefeti sindirmekteki sert tutumu, İslami kesim ile Tudeh Partisi taraftarlarına uyguladığı hapis, sürgün, , işsizleştirme, yalan propaganda yoluyla itibar zedeleme ve diğer yıldırma faaliyetleri ile İran İstihbarat Teşkilatı SAVAK'ın korkunç işkence teknikleri Şah'a duyulan öfkeyi artırmıştır. (Gündoğan, Ü., 2010, s. 115)

3.1.2. Ekonomik Sebepler

İran devriminin ortaya çıkması ve belki de başarıya ulaşmasında ekonomik etmenlerin rolü yadsınamayacak düzeydedir. İran içerisinde geleneksel yapıyı oluşturan grupların tasfiye edilmeye çalışılmaları ve bu amaçla ekonomik çıkarlarının baltalanmaya başlaması, yanı sıra tüm İran'ın dengelerini etkileyen ekonomik olumsuzluklar yaşanan süreçte oldukça belirleyici olmuştur. Ekonomik kaynaklı çıkar çatışmaları bazı noktalarda kültürel ve dini bir takım süreçlerin tetiklenmesine bazı noktalar da ise söz konusu süreçlerin hızlanmasına yol açmıştır. Bu bağlamda bahsedebileceğimiz ilk etmen 1973 petrol krizidir.

Petrol fiyatlarındaki artışla birlikte İran'da hükümetin artan gelirine paralel olarak halkın yaşam standartlarında da bir iyileşmenin olması beklenmiştir.

Gerçekten bu iyileşme ilk başlarda kendisini hissettirmiştir. Bu çerçevede OPEC fiyat artışlarının hemen öncesinde, 180 dolar olan kişi başına düşen milli gelir, ertesi yıl 810 dolara ve bir yıl sonra da 1521 dolara çıkmıştır. Çünkü, 1971'de varili 1.79 dolar olan ham petrolün fiyatı 1973 sonunda 11.65 dolara fırlamış bu doğrultuda hükümetin petrol gelirleri de 1972'de 2.3 milyar dolardan 1974'de 18.5 milyar dolara ve 1977'de 20 milyar dolara ulaşmıştır. Bu arada 1970-80 arası dönemde ortalama yıllık büyüme oranı yüzde 11.4 olarak gerçekleşmiştir. Oysa bu oranın sanayileşmiş ülkelerde bile yüzde 3.1 dolaylarında olduğu dikkati çekmektedir. Yine aynı dönemde GSMH 17 milyar dolardan 54.6 milyar dolara yükselmiştir. Ancak, kontrolsüz gelişme ve sektörler arasında düzensiz harcama ekonomide büyük bir dengesizliğe yol açmış ve toplumdaki istikrarı olumsuz yönde etkilemiştir. Aslında zenginlikten herkes pay almaktadır. Fakat bu paylaşımın eşit olduğu söylenemez. Yoksul halkın durumu geçmişe göre biraz daha iyi olmakla beraber, gelir dağılımındaki eşitsizlikten dolayı durumları nispi olarak daha da kötüye gitmekte, böyle olunca da sınıflar arası uçurum giderek büyümektedir. Ekonomik alandaki eşitsizliğin bu şekilde büyümesi sınıflar (batı eğilimli liberal burjuva sınıfını oluşturan 'Boutique' ile çoğunluğunu çarşı esnafının ve orta sınıfın oluşturduğu 'Pazar') arasında çatışmalara yol açmaktadır. (Arı, T., 2007, s. 341-342)

Yine tüm anlatılanlara ilave olarak özellikle petrol kaynaklı olarak artan milli gelirin büyük kısmının Batı ile yapılan anlaşmalar sonunda silahlanmaya harcanması ülkenin Batılı devletlerce bir cendereye hapsedilerek sömürülmesi, yanı sıra da vaat edilen yaşam standartlarının bir türlü sunulamaması halkın tepkisini çekmekteydi. Öte yandan halka vaat edilen yaşam standartları sunulamamasına karşın ülkeyi Batılılaştırma düşüncesiyle bürokratik ve elit bir seçkinler zümresi yaratma gayretindeki Şah'ın bu doğrultuda elit zümreye odaklı icraatları da halkın tepkisinin öfkeye dönüşmesine neden oluyordu.

Bununla birlikte geleneksel toplumsal yapının başat aktörleri olan ulema-pazar-toprak sahipleri üçlüsünün ekonomik çıkarlarının baltalanması ve finans kaynaklarının zarara uğratılması ve sol cenahtaki akımların ve TUDEH Partisi'nin baskı altına alınması da biriken öfke ve tepkilerin büyük bir dinamizmle harekete dönüşmesine yol açıyordu.

Bu noktada bilhassa belirtmek gerekir ki, Şah'ın toprak reformu sebebiyle geleneksel kesimin zayıflaması, devrimin sahipliğine soyunacak olan Ulema içinde toplumsal otorite ve organizasyonunu tehtit eden ekonomik sıkıntıların başlamasına sebep olmuştur.

İşte bu bağlantı nedeniyle toprak reformuna karşı sert eleştirilerin önemli bir bölümü Ulemadan gelmiştir. Ulemanın toprak reformuna karşı gelmesinde ikinci sebep ise, İslam hukukuna göre özel mülkiyetin devlet zoruyla başkalarına dağıtılması konusundaki tartışmalardır. Ulemanın büyük bir çoğunluğu bunun İslam'a aykırı olduğunda hemfikirdirler. Diğer yandan, toprak reformunun, reformdan fayda elde etmesi umulan geniş kesimler tarafından dahi tepki görmesidir. Her şeyden öte, toprağa sahip olmak başlı başına yeterli değildir. Bir kere dağıtılan toprağın ailelerin geçimini sağlamaya yetecek miktarda olması gerekir. Ayrıca, yeni toprak sahiplerinin üretim süreci hakkında eğitilmeleri, toprağı işleme ve ekim için gerekli makinelere ve finansmana sahip olmaları, ürettikleri ürünü satacak pazar imkânlarına kavuşmaları gereklidir. (Gündoğan, Ü., 2010, s.112-113)

3.1.3. Siyasal Sebepler

Pehlevi Hanedanı iktidara geldiği günden beri halk nazarında bir meşruiyet problemi yaşamıştır. Bunun sebebinin; Pehlevi'nin, Batı destekli bir darbeyle başa gelmiş olması kadar, iktidarını da Batı ile olan ilişkilerine borçlu olması ve onlara ülke kaynaklarını kullanmaları konusunda tanıdığı imtiyazlar olarak görüldüğü söylenebilir. Öte yandan Şah İran'ı zihnindeki noktaya yani Batılı değerleri benimsemiş 'modern' İran noktasına ulaştırmak konusunda halkına karşı bir güvensizlik içerisindedir. Şah'ın bu düşüncesinin altında ise, halkın geleneksel değerlerin aşırı tahakkümü altında fazla muhafazakârlaşmış olması nedeniyle yenilik ve değişme aleyhtarı bir tutum sergilemesi ve kendisinin halkın gözünde meşruiyet sorunu yaşadığının ve tepki gördüğünün bilinmesi sayılabilir. Bu düşünce Şah'ın halka karşı tepeden inmece, otoriter bir siyasetle yaklaşması durumunu doğurmuş, halkta bu duruma toplumsal bir bütünlük içinde itiraz etmiş, direniş göstermiştir. İtirazlar, İran tarihinden aldığı dersle güvensizlik ve tedirginlik içerisine düşen Şah'ı

SAVAK'ı kullanmaya itmiş, SAVAK'ın halkı cebir ve şiddetle bastırmaya çalışması kaplaşmalar karşısında nötr kalan tarafları da Şah'a karşı oluşan kampa dahil etmiştir.

Öte yandan devrime doğru adım adım giden İran'ın siyasi sistemi de başlı başına bir sorun kaynağı olarak belirmektedir. Siyasal gücün Şah'ın elinde toplandığı merkezi bir otoritenin söz konusu olduğu ilkel bir siyasi yapı ile karşılaşılabılır. Diğer taraftan ülkede halkın siyasi katılım yönündeki beklentisi artarken, seçimlerde oy verme ve siyasi faaliyetlere katılma ile ilgili demokratik normlar her geçen gün biraz daha azalmaktadır. Altmış yedi yıllık anayasal hükümet döneminde, birkaç istisna dışında, doğru dürüst serbest seçimler yapılamamış, yapılanlar da rejime meşruluk kazandırmak için baskı ve kontrollü olarak gerçekleştirilmiştir. Şah 1977'de çıkarılan bir yasayla ülkenin tek partili sisteme geçtiğini açıklamış ve Diriliş Partisi'nin dışındaki tüm partilerin faaliyetlerini yasaklamıştır. (Arı, T., 2007, s. 344)

Devrimin siyasi nedenlerinin bir tanesi de Şah rejiminin dış politikadaki tercihleridir. Önceleri İngiltere, sonrasında ise ABD ve İsrail ile yakın ilişkiler içinde olan Şah ve çevresinin aksine İran halkının büyük bölümü bu yakınlaşmayı tasvip etmemekte, bu ilişkinin İran'ın bağımsızlığına ve Müslüman bir ülkenin gereklerine ters düştüğü düşüncesini taşımaktaydılar. (Yurdakurban, İ., 2010, s. 10)

3.1.4. Dini Sebepler

Dönem itibarıyla, İran halkının %89'u Şii, %9'u Sünni olmak üzere büyük çoğunluğu Müslüman bir ülkedir. Halkının büyük bölümü Müslüman olan İran'daki Şah yönetiminin uygulamaları ise bu görüntüyle tezat teşkil eder tarzdadır. Şah'ın ülkede yerleştirmek istediği yaşam tarzı halkın ve özellikle de Şii cemaate yön veren mollaların tepkisini çekmektedir. Ayetullah'ın tanımladığı gibi, bu devrimci hareket, "Amerikan müdahalesinin" ve son elli yıldır İslam'a yapılan baskının doğrudan bir sonucu olarak meydana gelmiş bir 'infilaktır' ve bu düşünceler halk nezdinde büyük yankı bulmaktadır. Zira İran halkının çoğu orta ve altı sınıfa mensup muhafazakâr hatta mutaassıp ve gelenekçi kişilerden oluşmaktadır.

Bu noktada din adamlarının önde gelenlerine "Allah'ın Gölgesi" olarak çevrilebilecek "Ayetullah" adı verildiğini, İranlı Müslümanların da, din ve 'dünya'

işlerinde tabi oldukları Ayetullah'ı taklit etmek ve onun yolundan yürümek durumunda olduklarını aktarmakta fayda vardır. Zira bu bağlamda özellikle de ne derece muhafazakâr ve gelenekçi olduğunu sıklıkla vurguladığımız İran halkı ve onun üzerinde mutlak hâkimiyet kurmuş olan Ulema sınıfının elindeki güç dikkate alındığında, bu anekdotun dinin, devrim sürecinde ne denli önemli bir rol oynadığını daha iyi kavramımıza yardımcı olacağı açıktır. Hatta yine bu bakış açısından devamla şu örneği vererek anlatmaya çalıştığımız koyu muhafazakârlığı ve Şii merkezli gelenekselciliğin önemini daha rahat ortaya koyabilmemiz mümkündür. İran'da Marksist gruplar dahi toplum içerisinde kök salabilmek için dine yakınlaşmak, onun değerleriyle uzlaşmak zorunda kalarak İran'a özgü bir Marksist model doğmasını sağlamışlardır. Nitekim, böylesi kapalı bir yapıya sahip olan İran toplumu, Ulemanın Şahlık rejimini kötöleyen ve halkı ona karşı tepki göstermeye, direnmeye ve nihayet devrime çağıran manipülasyonlarına koşut şekilde hareket ederek sokaklara inmiştir.

Diğer taraftan ekonomik ve toplumsal nedenler başlıkları altında değindiğimiz Ulemanın ekonomik sistemini baltalayan girişimler ile kadın hakları ve eğitim alanında yapılan düzenlemeler, gücünü geleneksel yapıdan ve biat kültüründen alan Ulemayı Şah'a karşı harekete geçmek konusunda oldukça teşvik edici olduğu da vakadır.

Dini nedenler içerisinde değinebileceğimiz son bir nokta ise, Şah'ın, gücünü Şii inancının topluma özdeşleşmesinden alan Ulemayı tasfiye etmek için ulus kimliğini Pers kimliği üzerine inşa etmek istemesi olabilir. Şah, İran'ın kadim tarihinin bir parçası ve kültürünün koparılamaz bir parçası olan Pers kimliği ve geleneğinin, İran tarihinin tamamı düşünüldüğünde yalnızca küçük bir diliminde varlık gösteren Şii ekolü ve onun ruhbanlarınca tahakküm altına alınmasına karşı çıkıyordu. Şah'ın bu düşüncesinin altında dinin tarım-devlet döneminde, özellikle de İran'ın toplumsal karakteri dolayısıyla ülkenin her bir hücresine işleyerek gelenekselci ve korumacı bir kültür oluşturduğu, bunun da İran'ın gelişmesi ve çağdaşlaşmasına engel yaratan en önemli sebep olduğu tespiti yatmaktadır. Rejim yıkılana değin Şah'ın her icraatı ve siyaseti bu düşünceyi doğrular niteliktedir.

Bu noktadan yola çıkan Şah'ın, Persopolis şehri kalıntıları üzerinde yeni bir şehir kurduracağını duyurması, hicri takvimi feshederek Pers Kralı Cyrus'un doğumuyla başlayan eski Pers takvimini yürürlüğe koyması ve monarşinin 2500. yılının kutlanmasını toplumda 'öze' dönüşü tetiklemesi için büyük törenlerle kutlaması Ulema harekete geçme zamanının geldiği kanısını yaratmıştır. Zira bu eylemler tüm bir ruhani sınıfın fiilen tasfiyeye başlandığının ilanı olmuştur.

3.2. Devrim Süreci

2500 yıllık monarşinin yıkılarak İslam Devrimi ile sonuçlanan olaylar zinciri Tebriz olayı ile başlamıştır demek yerinde bir sav olacaktır. Zira Tebriz olayları rejim aleyhtarlığı için bir mirengi noktası olarak görülmüştür.

Tebriz şehitlerini anmak için ülkenin çeşitli kentlerinde anma toplantıları düzenlenmektedir. Ülkenin çeşitli yerlerinde durum gerginleşerek, Başkent Tahran'ın ardından ikinci büyük kent olan İsfahan'da da sıkıyönetim ilan edilmiştir. Bu arada Ramazan ayı gelmiştir. Ayetullah Humeyni, Irak'tan yayınladığı mesajında Ramazan ayı boyunca halkın ve din adamlarının sürekli olarak camilerde toplanmasını, işlenen cinayetleri ve İslam Cumhuriyeti kurulması hedeflerinin tartışılması çağrısında bulunmaktadır. Ramazan boyunca giderek büyüyen bu kitle hareketi, Humeyni'nin kişiliğinde önderini de bulmaya başlayarak, Humeyni ve halk arasında bir iletişim kurulmuştur. Humeyni'nin her çağrısında halk harekete geçiyor ve halkın her hareketi ile Humeyni yüceltilmektedir. (Tabriz, A. A., 2004, s. 175)

Humeyni'nin tüm bir devrimin lideri haline gelmesi ise, ABD'nin elçisi Solivan üzerinden Şah'ın yerine geçebilen ordu generalleri ve seküler siyasi muhalefet planına karşı, üç yönlü bir girişimde bulunması ile olmuştur.

Buna göre; öncelikle, halktan genel grevleri sürdürmesini istedi. İkinci olarak, ordu ve silahlı kuvvetlerin tüm rütbelerinin halkın devrimci hareketine katılmasını istedi. Ve son olarak da, sadece muhaliflerin istek ve amaçları doğrultusunda, milli istikbal, özgürlük ve halkın egemenliği gibi kavramları vurgulamada ısrarlı oldu. Böylece, tüm muhalefet Humeyni'yi hareketin liderliğine kabul etti. (Fekri, A. A., 2011, s. 171)

Devrimin gerçekleşmesine kısa bir süre kala Humeyni'nin devrim liderliğine yükselmesi, devrimden sonraki süreçte iki bağlamda çok önem taşımaktadır: Zira Humeyni'nin liderliği devrimden sonraki süreçte devrim destekli iktidarın elden ele dolaşmasını engellemiştir. Bir Fransız Devrimi örneğinde, devrimden sonra kral'ın yokluğunu hiçbir grup doldurma etkisine sahip değilken, İran'da bu boşluk başarılı bir biçimde Humeyni ile özdeş sayılmıştır. Şah'ın aristokrat yaşamına karşın Humeyni, ilerleyen yaşı, sade yaşantısı ile halka sempatik gelmektedir. Humeyni, 1962'den başlayan siyasal geçmişi, katı ve tutarlı liderliğiyle devrimcilikte sertlikten yana tavır alması, oluşturulan toplumsal kolektif bilinci halkın en alt katmanlarıyla iletişim kurmak için kullanabilme yeteneği, devrimin simgesi ve mazharı konumuna yükselmesi ile karizmatik bir liderlik profili çizmektedir. (Fekri, A. A., 2011, s. 172) Bu durum devrimin başarıya ulaşması yolunda hayati öneme haiz olan birleştirici ve organize edici yapının kurulmasına olanak sağlamış, bu sayede çok farklı eğilimler dahi, Humeyni'nin gizli hedefleri konusunda büyük bir kuşkuya kapılmadan onun liderliği altında buluşabilmişlerdir.

Bu noktada şunu söylemek doğru olacaktır. Humeyni'nin oynadığı en önemli rol muhalefeti birleştirmesi, Şah'a karşı tek cephe oluşturarak eleştirileri ustalıkla ve kurnazlıkla Şah'a yönlendirmesi olmuştur. Devrimden sonra da Humeyni yandaşları dışındaki fraksiyonlar başarıyla tasfiye edilmiştir. Dini kanattaki İslami cumhuriyete karşı olan, mehdi gelmeden bahsi geçen idari yapının kurulamayacağına dair endişe taşıyan İslami gruplar Humeyni'nin fetvalarıyla (içtihat) pasifize edilmiş, sol örgütlenmeler ve siyasi haklar isteyen gruplar ise beklediklerini bulamamışlardır.(BÜSAM, 2009, s. 22)

Diğer taraftan Rıza Şah'ın iç politikadaki en büyük eseri olan toprak reformu, büyük toprak ve nüfuz sahibi kimselerin gücünü kırarak toprakları ve refahı daha geniş bir kitleye yaymak, böylelikle geniş kitlelerin rejime desteğini sağlamak ve sağlamlaştırmaktı. Ayrıca eski sistem sayesinde büyük toprak sahipleri ile kurdukları ittifakın bir sonucu olarak yaşayan güçlü geleneksel yapıların zayıflatılması, Ulemanın konumunun sorgulanması ve toplumun modernize edilmesiydi. Kısacası Şah'ın reformdan beklentisi, İran'ın feodal yapıdan kurtulmasıydı. (Gündoğan, Ü., 2010, s. 108) Ancak, bu hedefler plansız ve yeterince analiz yapılmadan uygulamaya konan politika ve düzenlemeler nedeniyle fiyaskoya dönüştü. Halkın, Şah'a duyduğu

güvensizliğin artması, Şah'ın karşısındaki kesimlerin elinin güçlenmesine yol açarak, halkı devrim için birleşmeye itti.

Yine burada şu bilgiye yer vermek de gerekir. Devrimin ilk belirtileri 1977'nin ilk ve sonbaharında, Ulusal Cephe ile bağlantısı olan kişilerin Şah'a ve Başbakan'a yazdıkları mektuplarla, durumun kötüye gittiğini belirterek rejimi eleştirmeleriyle birlikte görülmeye başlamıştır. Ancak ne ülke dışında Şah rejimine destek veren ve onunla çıkar ilişkisi olan ülkeler ve ne de rejimin ve Şah'ın bizzat kendisi olaylardaki ciddiyeti tam olarak kavrayamamış, ordu ve silah gücüne fazlasıyla güvenmiş, uluslararası konjonktürün devrime uzanacak bir sürece izin vermeyeceğini varsaymışlardır.

Sonunda muhalefet ve toplumsal tepki bayraklaşarak kuşku götürmeyecek ve inkâr edilemeyecek bir hâl aldığıdaysa, kendisine karşı oldukça organize bir yapıda ve gayet sistemli bir mücadelede bulunan her tür muhalefet Şah'ın oklarını üzerine çekti. Elbette bu oklar yalnızca muhalefetin lider isimlerine değil, tüm bir halkın üzerine dağılıyordu.

Bu nedenle Şah, istihbarat örgütü SAVAK'ı, halkı kontrol etmek ve muhalefeti susturmak için bir araç olarak kullanıyordu. Pek çok kaynakta defalarca dile getirilen ortak nokta şu ki; SAVAK halkın en büyük korku kaynağıydı. 1958 yılında Muhammed Rıza Pehlevi tarafından kurulan bu teşkilât, 1953 darbesinden sonra Şah'ın iktidarını garanti altına alabilmesi için bir araçtı. SAVAK tüm önemli kurumlar içinde mevzilenmiştir ve üniversitelerde dahi muhalif öğrencileri takip etmiştir. SAVAK'ın eline düşme ve işkence tehlikesi halkı siyasetten uzaklaştırmış, siyasetten konuşmaya korkan, pasif ve paranoyaklaşmış bir toplum yaratmıştır. (Akkoyunlu, 2009, s. 54)

Bunun sonucunda muhalefet yeraltına çekildi. Bu durum muhaliflerin, zaten sisteme karşı hoşnut olmayan geniş halk kitleleri içinde örgütlenmesine fırsat verdi. Şah'ın bu baskıcı rejimi kitlelerin illegal ve marjinal muhalif gruplara yönelmesinin önünü açtı. Esasında toplumun bu hoşnutsuzluğunu kanalize edecek yasal bir siyasal ortamdan yoksun olması, illegal alanda faaliyet gösteren muhalif grupların işlerini kolaylaştırmıştı. Dolayısıyla “kendisini ifade edebilecek siyasal kanallar

bulamayınca halkın siyasal sistemden uzaklaşması yani kopması daha kolay oldu.” (Dağı, İ. Aktaran Görçün, Ö. F., 2006, s. 45)

Öte yandan İran’da Şah Muhammed Rıza’nın uyguladığı sanayileşme politikası tarımın ihmal edilmesine yol açmış, bunun sonucunda köylüler ekonomik açıdan iyice yoksullaşmıştı. Bunun doğal sonucu olarak köylerden kentlere ciddi bir göç akını başladı. Bu göçlerle İran’ın kırsal nüfusu kentlere gelerek kentlerin varoşlarını oluşturmuş, yaşadığı ekonomik sıkıntılarla bütünleşince, Şahlık rejimine karşı gelişen muhalefetin en önemli aktörlerinden birisi haline gelmişti. Kentlerde yaşayan ve sanayide çalışan kentli nüfus daha çok Tudeh gibi sol partilere yönelirken, kırsal kökenli nüfus, kırsal bölgelerde etkin olan İslami muhalefetin şehirlerdeki temsilcileriydiler. (Hooglund, E. Aktaran Görçün, Ö. F., 2006, s. 45) Yine bununla birlikte İslami genç kitle örgütleri de bu dönemde organize hale gelmeye başlamışlardı. Bu örgütler İslami ülkelerde ve özellikle de Humeyni’nin de bulunduğu Fransa’da organize oluyor ve İran’a etki ediyorlardı.

Yine aynı dönemlerde Amerikan başkan adayı Carter seçim konuşmalarında Sovyet tehdidi kadar İran’daki hak ihlalleri ve keyfi uygulamalara da dikkat çekiyordu. Özellikle uluslararası insan hakları örgütlerinin, yabancı medyanın ve hatta Uluslararası Hukukçular Komisyonu gibi saygın kurumların geçtiği ve durumun vahametini ortaya koyan raporlar ve haberler dünya kamuoyunun da dikkatlerini Şah rejimine yönlendirmesine sebep oluyordu. Bu durum Batılı ülkelerin de Şah’a verdikleri açık desteği geri çekmelerine ve en azından göz önünde Şah’a karşı tedbirli davranmalarına sebep oluyordu. Bu doğrultu da en önemli olaylardan biri de aralarında Mehdi Bazargan, Sanjabi, Bakhtiar, Marin Daftari, Ayetullah Zanjani gibi liderlerin de bulunduğu muhaliflerin önde gelenlerinden 29 kişinin, Birleşmiş Milletler Genel Sekreterine yazdıkları; insan hakları ihlallerini, Şah’ın baskıcı, despotik ve kanlı uygulamalarını açık şekilde ifşa eden mektuptu.

Bu dakikadan sonra Şah muhalefet üzerindeki baskıyı bir nebze de olsa hafifletmek, polisiye tedbirlere mecburen sınır getirmek zorunda kaldı. Bunu fırsat bilen toplumsa meslek ve ideolojik birlikler ve örgütlerin çatısı altında meydanlara döküldüler. Akademisyenlerden, ruhanilere, medrese öğrencilerinden, pazar esnafına,

yargıçlara, aydınlara dek pek çok kesim tepkilerini büyük gösterilerle ortaya koydular.

Ocak 1978'de hükümetin sesi olan İttılaat Gazetesi'nde Humeyni'nin kendisi ve ailesinin yaşayan ve ölmüş yakından ve uzaktan üyelerine yönelik iddialar ve ithamlar yayınlanınca sokaklar medrese öğrencilerince işgal ediliyor ve öğrenciler polis karakollarına dek ilerleyip çatışmaya giriyordu. Çatışmaların ardından onlarca ölü ve yaralı bilançosu Şah'ın sonunun giderek yaklaştığını haber veriyordu. Zira eylemler ilk kez resmi devlet otoritesi ile şehrin ortasında bir kanlı mücadeleye girişiyordu. Bu devrimin teori ilerleyişi açısından beklenen büyük hareketin yaklaştığının habercisiydi. Nitekim ilerleyen süreçte Kum kentine devlet güçlerinin helikopterler, tanklar ve askeri birliklerle müdahale etmek zorunda kalması, Abadan kentinde '53 darbesinin yıl dönümünde bir sinemada çıkan yangınla kadın-erkek-çocuk 400 kişinin diri diri yakılması ve akabinde yaşanan çatışmalar bu tezi doğrular niteliktedir.

Özellikle bu olaylardan biri olan ve dünya tarihine 1905-06 Rus Devrimindeki Kanlı Pazar'ı andıracak şekilde “Kanlı Cuma” olarak geçen olay dünya medyasında bulduğu yankı ve devlet gücünün ardına saklanan Şah'ın rejiminin fiilen bittiğinin göstergesiydi.

Katliam, 8 Eylül günü Şah'ın sıkıyönetim ilan etmesinin hemen ardından yaşandı. Bütün sokak gösterileri yasaklanmış, muhalefet liderlerinin tutuklanması için emir çıkarılmış ve askeri vali olarak Tahran'a şahin bir general atanmıştı. Tahran şehir merkezindeki Jale Meydanı'ndaki kalabalığın etrafını saran komandolar onlara dağılmalarını bildirdiler, emirleri yerine getirilmeyince de rastgele ateş açtılar. Avrupalı gazeteciler Jale Meydanı'nın 'atış poligonuna' benzediğini, askerlerin geride 'kan gölü' bıraktıklarını bildiriyorlardı. Ama asıl hasar uzlaşma olasılığının ortadan kalkmasıdır. Britanyalı bir gözlemci, Şah ile halk arasındaki uçurumun artık kapanamayacağına işaret etmişti, bunun nedeni hem Kara Cuma hem de Abadan Yangını'dır. (Abrahamian, E., 2011, s. 209)

Bu tarihten itibaren ülke çapında büyük protesto gösterileri olmuş, halk her fırsatta sokaklara dökülmüştür. Göstericiler, sıkıyönetime rağmen “Toplar, tanklar, makineli tüfekler bizi durduramaz” pankartlarıyla, “Şeytanı Bozorg Amerika” (Büyük

Şeytan Amerika) ve “Allahu Ekber, Humeyni Rehber” sloganları ile ana caddelerde yürüdüler (Çekirge, Y. A.’dan Aktaran Yurdakurban, İ., 2007, s. 12). Gösterilerin ülke çapına yayılmasında kuşkusuz Humeyni’nin yönlendirmelerinin etkisi büyüktü. Humeyni ülke dışında olmasına rağmen direktifleri hızlı bir şekilde İran içinde yayılıyordu. Bunda Humeyni’nin yayınladığı bildiri ve kasetlerin hızla elden ele dolaşmasının etkisi büyüktür. Bu yüzden kimi Batılı çevreler devrime “Kaset Devrimi” (Çandar, C., 1981, s. 62) adını vermişlerdir. Şah 1 Ocak 1979 günü, tedavi olmak ve dinlenmek amacıyla birkaç gün içinde yurtdışına gideceğini açıklamıştır. (Çandar, C., 1981, s. 18)

Olayların gelişimine bakıldığında bu seyahat hiç de şaşırtıcı gelmemiştir. Zira toplumun büyük bir bölümünde Şah’ın ülkeyi terk edeceği inancı yerleşmeye başlamıştı. 16 Ocak 1979 tarihinde beklenen gelişme gerçekleşti ve Şah ile eşi imparatoriçe Farah Diba ülkeden ayrıldılar. Şah’ın sonunun herkese sürpriz olacak şekilde aniden gelmesi başta Amerikalılar olmak üzere tüm dünyayı şaşırtmıştır. Şah’ın devamlı olarak övünç kaynağı olan Amerikan destekli modern ordusu da tercihini son anda devrimden yana kullanmıştır. 1 Şubat günü saat 09.00’da Humeyni ve çevresini İran’a getiren uçak Mehrabad havaalanına iniyordu. (Tülümen, T.’den Aktaran Yurdakurban, İ., 2007, s. 13)

Humeyni’yi karşılayan üç milyonu aşkın kalabalık onu havaalanından helikopterle alarak Behiştî Zehra mezarlığına götürüp 'devrim uğruna şehit olan on binler' için dua etmeye zorladı. Yeni rejim çok geçmeden şehit sayısını 60.000 olarak açıklıyordu. Şah Rejimine öldürücü darbe ise 9-11 Şubat arasında, Halkın Fedailerini ve Halkın Mücahitleri örgütleri tarafından desteklenen harp okulu öğrencileriyle teknisyenlerin Jale Meydanı yakınlarındaki ana hava üssündeki Saray Muhafızlarıyla çatıştıkları zaman indiriliyordu. Komutan tarafsızlığını ilan ederek askerlerini kışlarına çekiyor; Le Mond gazetesinin haberinde Jale Meydanı çevresinin Paris Komünü'nü çağrıştırdığı, hele halkın cephanelikleri basıp silahları dağıtmasıyla buna daha çok benzediğini yazıyordu. Dramın son perdesi 11 Şubat günü öğleden sonra Tahran Radyosu'nun yaptığı tarihsel anonstü: Burası İran'ın Sesi, gerçek İran'ın sesi, İslam Devrimi'nin sesi. İki gün süren sokak çatışmaları 53 yıllık hanedanın ve 2.500 yıllık monarşinin sonunu getirmiştir. (Abrahamian, E., 2011, s. 211-212)

Sürece ilişkin son tahlilde şunu da eklemekte fayda olacaktır. Devrimin patlak vermesinin sebebi son dakikada yapılan şu ya da bu siyasal yanlış değildir. Onlarca yıldır İran toplumunun derinlerinde birikmiş aşırı baskıların yanardağ gibi patlamasıdır. 1977 yılına gelindiğinde toplumun her kesimine yabancılaşmış olan Şah böyle bir yanardağın üzerinde oturmaktadır. Aydınlarla ve kentli işçi sınıfına inatla karşı çıkarak kendi sonunu hazırlamıştır. Bu muhalefet yıllar içerisinde güçlenmiştir. Şah, cumhuriyetçilik çağında monarşi, şahlık ve Pehlevilik gösterisi yapmaktadır. Milliyetçilik ve anti-emperyalizm çağında iktidara gelmesi CIA-MI6 işbirliği ile Musaddık'ın, diğer bir deyişle İran milliyetçiliğinin simgesinin devrilmesinin doğrudan sonucudur. Tarafsızlık çağında bağlantısızlar hareketi ve üçüncü dünyacılıkla alay etmekte, bunun yerine kendini Basra Körfezi'nde Amerika'nın jandarması olmaya adıyor ve Filistin ve Vietnam gibi hassas konularda açıkça ABD'den yana tavır alıyordu. Demokrasi çağındaysa, Şah, düzenin, disiplinin, kılavuzluğunun, krallığın ve tanrıyla kişisel iletişim kurmanın erdemlerini yüceltiyordu. İşte bu açıdan bakıldığında Şah, yalnızca var olan düşmanlıkları körüklemekle kalmamış yenilerini de yaratmıştır. (Abrahamian, E., 2011, s. 204)

3. 3. Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa'nın Devrime Etkileri

İran devrimini incelerken dönemin başat güçlerinin ve İran'a komşu ülkelerin devrim üzerindeki rollerine de değinmek gerekmektedir. Şüphesiz söz konusu bu ülkelerin gerek devrimin olgunlaşması sürecinde, gerekse devrimin fiilen ortaya çıkmasında bir takım etkileri, destek ve engellemeleri bulunmaktadır. Zira Şah'ın, kurduğu devlet sistemi, güçlü ordusu, SAVAK teşkilatı ve özellikle de Batı'dan gördüğü desteğe rağmen, tamamen halk içerisinden doğan ve dış desteklerden yoksun bir harekete yenilmesini düşünmek pek mümkün değildir. Bu bakımdan elbette ki büyük güçlerin ve bölge ülkelerinin devrimde bir takım roller üstlendikleri ve devrime etkileri bulunduğunu söylemek doğru bir yaklaşım olarak görülebilir.

Bu bağlamda Türkiye'nin de, İran Devrimindeki rolü üzerine değinilmesi gereken birçok nokta, açıklanması gereken birçok soru, değerlendirilmesi gereken birçok olay bulunmaktadır. Özellikle Türkiye ile İran'ın karşılıklı olarak kurdukları denge ve tarihe dayanan rekabet, üstlendikleri roller, bölgede politikaları ve temsil

ettikleri ekoller kadar, Humeyni'nin sürgün yıllarında ikamet ettiği ülkelerden birinin de Türkiye olması, İslami akımlar ve çok farklı kesimlerden devrim güçlerinin ülke içindeki yansımaları gibi pek çok konu ayrı bir başlık altında değinilmesi ve değerlendirilmesi gereken önemli noktalardan yalnızca bazılarıdır.

Bu çalışma dikkat çekildiği üzere, dış güçlerin devrim üzerindeki etkilerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Ancak, bu çalışmada sonradan İslami bir Devrime dönüşen İran Devrimi'nde Türkiye'nin sürece etkisine değil, Sovyetler Birliği, Fransa ve İngiltere'nin etkilerine değinilmiş, değerlendirilmeler bu üç ülke üzerine odaklanmıştır.

İran üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında, Türkiye'nin rolüne ve etkisine ilişkin olarak bir kanaat oluşmasına yetecek oranda çalışma bulunduğu görülmektedir. Özellikle ülkemizin bölge ve dünya siyasetinde öne çıkmasıyla birlikte bu tür çalışmaların sayısının arttığı da gözlenmektedir. Bu nedenle çalışmamızda Türkiye için bir başlık açılmamasına karar verilmiştir. Bu çalışmada, yalnızca Sovyetler Birliği, Fransa ve İngiltere'nin Devrim'e olan etkilerine değinecek ve bu üç ülkenin etkilerini değerlendirmeye alacaktır.

3.3.1. Sovyetler Birliğinin Devrime Etkisi

Dönem itibarıyla Şah'ın anti-komünist tavrı, Körfez ve Hint Okyanusu'nda inşa etmeye çalıştığı askeri güç ve Amerika'nın bölgedeki jandarması olma çabası, Sovyetlerde rahatsızlık uyandırması kaçınılmaz olmuştur. Nitekim, Umman'ın Zofar bölgesinde çıkan sol ayaklanmanın bastırılmasında İran'ın gönderdiği askeri güç etkili olmuştur. (Akıncı, A. R., 2005, s.53)

Bu gelişme, İran'ın sahip olduğu askeri ve operasyonel gücün, Sovyet çıkarları ve politikaları önünde ne denli büyük ve tehlikeli bir engel teşkil ettiğinin açık ilanı niteliğindedir. Böylece, Sovyetlerin gözünde, sınır boyunca bölünmüş halkların nüfuslarını paylaştığı, hedefteki Ortadoğu'nun kilidini elinde tutan komşusu giderek büyüyen bir tehdit haline gelmiştir. Sovyetler açısından bu sürece müdahale edilmesi ve gidişatın Rus çıkarları lehine döndürülmesi elzemdir.

İran, Sovyetler Birliği için her zaman önemli ve göz önünde bir ülke olmuştur. Rusların ticaret ve güvenlik amaçlı sıcak denizlere inme politikası, dünya savaşları ile birlikte gelişerek, İngiltere'nin Güney Asya sömürgesi olan Hindistan'a dek uzanma ve İslam coğrafyasında varlık göstererek enerji kaynaklarına ulaşma politikalarıyla birleşmiş ve böylece Sovyet döneminin Ortadoğu ve Güney Asya politikası inşa edilmiştir.

Bu noktada İran'ın coğrafi ve kültürel konumu eşsizdir. İran coğrafyası, Afganistan ve Hindistan'a dek açılan bir koridorun kapısı olmasının yanı sıra, Ortadoğu'nun içlerine dek uzanmakta, petrol sevkiyatı için hayati öneme haiz Hürmüz Boğazını tutmaktadır. Ayrıca muazzam petrol rezervleri, düşük sondaj maliyetleri, dikkat çeken günlük üretim değerlerinin yanı sıra bölgenin en zengin ülkelerinden biri olarak silaha yatırdığı para da İran'ın değerine değer katan unsurlar arasındadır. Bu bakımdan, Soğuk Savaş döneminde İran, kaçınılmaz bir şekilde, Rusların üzerinde önemle durdukları uluslararası güç mücadelesi alanlarından biri haline gelmiştir.

Aslında Rusların İran ve ötesine yönelik strateji ve politikalarını şekillendirmelerinde etkili olan en önemli mihenk taşlarından biri Türkmençay Antlaşmasıdır. Bu sayede Ruslar, İran ve diğer bölgelerde yaşayan alt toplumsal grupları yönlendirme ve etkileme kabiliyeti kazanmışlardır. Türkmençay Antlaşması ile büyük kazanımlar elde eden Rusların bu kazanımları, onları İran üzerinde özellikle İngilizler ve Amerikanlarla defalarca karşı karşıya getirecek denli önemlidir.

Öte yandan, bu karşılaşmaların her defasında İran, bu büyük güçlerin dengeye geldikleri ve pozisyonlarını kilitledikleri bir alan haline gelmiştir. Bu bakımdan İran'daki siyasi düzen ve hükümetin istikrarı veya eğilimlerinin bilinir olması son derece önemlidir. Zira tarafların bölgeye ilişkin pozisyonlarını ve politikalarını belirlemelerinde İran'ın siyasi istikrarı ve eğilimleri kılavuz niteliğindedir. Bu durum, bölge üzerindeki güç mücadelesi düşünüldüğünde, İran içerisinde etkinlik kazanılmasına yol açacak pek çok açık ve örtülü faaliyetin gerçekleştirilmesini zorunlu kılan bir hakikati ifşa etmektedir.

Bu amaçla Rusların İran içerisinde özellikle Kürtler ve Azeriler üzerinde etkili olmaya çalıştıkları görülmektedir. Birçok etnik unsurun bir araya gelmesinden oluşan İran toplumunun yumuşak karnı hiç kuşku yoktur ki, alt toplumsal bileşenleridir. Zaten Şiiliğin halkın kolektif kimliğinin bir simgesi olarak mitleşmesi ve devrimin de dini motiflerle dinamizm kazanarak sonunda bir İslam Devrimine dönüşmesi de bu sebeptendir. Ruslar, İran'ın bu özelliğini her daim en etkin şekilde kullanmışlar, hatta kuzeyde işi bir Kürt zerk Devleti kurulmasını organize etmeye kadar da götürmüşlerdir.

İşte tüm bu etkenler ve Sovyetlerin İran ilişkilerinin gelişme süreci dikkate alındığında bölgenin Moskova açısından taşıdığı önem daha iyi ortaya çıkmaktadır. (Arı, T., 1996, s.83) Nitekim İran, Yalnızca Sovyetler Birliği ve sonrasında Rusya'nın bölgesel, küresel hedeflerinin değil, çok daha öncesinden gelen ve arlık Rusyası zamanından şekillenen Rus politikalarının da önemli bir noktasında yer almıştır. Yani İran, Rusya için asırlar süren bir hayalin anahtarı konumundadır. Fakat İran'ın bu eşsiz konumu ona, uygun konjonktür ve doğru stratejilerle büyük bir güç haline gelme potansiyeli vermesinin yanı sıra, kaçınılmaz şekilde onu Rusya ile diğer Batılı güçlerin çatışma alanı haline de getirmiştir.

Bu durum kendini başlangıçta Dünya savaşları döneminde devletlerin dış müdahalelere karşı açık ve savunmasız oldukları bir sistem içerisinde göstermiş, İran bu nedenle Sovyetler, İngiltere ve Amerika'nın açık etki ve işgal hareketlerine maruz kalmıştır. Açık müdahaleler döneminin yerini g dengesi ve Soğuk Savaşa bırakması ile birlikte ise, i dengeler üzerinde siyaset ve strateji geliştirilen yeni bir döneme girilmiş, bu bağlamda İran bu kez de dış güçlerin toplum ve siyasi yapısı üzerinde meydana getirmeye çalıştıkları etkilerle mücadele etmek durumdan kalmıştır.

Bu bakımdan ülke içinde devrim sürecinde görülen bazı siyasi hareketler ve bir takım ırk-din temelli ayrımcı düşünceler için denebilir ki, pek çoğu İran stratejik konumundan kaynaklanan ve geçmişi Rus İmparatorluğu döneminde dayanan Sovyet jeopolitik çıkarlarının birer sonucudur.

Zira İran, Rusya'nın birçok bölgesine yakındır ve bu bölgeler sınırdaki iki tarafın kapsadığı azınlıkları da içermektedir. (Murat, T., 2006, s. 102) Bu durum, İran'ın, Rusya ile İngiltere'nin rekabetinde büyük bir faktör olmasına yol açmıştır.

Nitekim Rus çıkarlarının İran'daki amacı belirttiğimiz üzere stratejiktir. Moskova İran'ı hem Rusların kendi güvenliği için bir tehdit olarak, hem de bölgeye yayılmak için bir fırsat olarak görmektedir. Bu bağlamda yeni Sovyet yönetiminin İran'ı, Ortadoğu, Güney Asya ve Uzakdoğu'da komünizmin yayılması için stratejik bakımdan önemli bulduklarını açıkça belirttikleri de bilinmektedir. (Grayson, B. L., 1984, s.15-16)

Her ne kadar Stalin sonrası Sovyet hükümetleri, bütün diğer ülkelerle olduğu gibi İran'la da barış içinde yaşamayı tercih edip hükümetler arası düzeyde de olsa ilişkileri normalleştirmenin yollarını aramış (Arı, T., 1996, s. 87) olsa da pratikte Rusya'nın eylemsiz kalması rakiplerini baskın konuma geçireceğinden bu iyi niyetli yaklaşım uzun vadeli olamamıştır.

Nitekim Stalinistler, Kremlin'den uzaklaştırıldıktan sonra Sovyetler Birliği, İran'ın ticaret, ekonomik kalkınma ziraî ve teknik teşviki konularında aktif bir rol oynamıştır. Ancak 1955'teki Tahran'ın Bağdat Paketi'ne katılma kararı, Sovyet-İran ilişkilerinin ilerlemesinde en büyük engel olmuştur. Nitekim 26 Kasım 1955'te Sovyet Dışişleri bakanı Molotov, İran'ı iki ülkenin birbirlerine karşı başka bir ülkeyle anlaşma yapamayacağını içeren 10 Ekim 1927'deki Sovyet-İran antlaşmasının 3. Maddesini ihlal etmekle suçlamıştır. Ancak, 1956'da Şah, Sovyetler Birliğini ziyaret etmiş ve üç yıllık ticaret anlaşması imzalamıştır. Bu kesinlikle Sovyetlerin korktuğu bir şeydir ve bu Şahın Sovyetlerin saldırmazlık paktını imzalama teklifini reddetmesiyle gerçekleşir. İran'ın Washington ile anlaşması Sovyetler tarafından sert bir dille eleştirilir ve bu durum Sovyet Büyükelçisinin Tahran'dan dokuz ay çekilmesine neden olur. İki ülke arasındaki ilişkilerin dönüm noktası 1962'de Şah'ın iki süper güç arasında tarafsız ve denge politikasına teşebbüs etmesiyle başlamıştır. 1963'te Krushev, Breznevî İran'a yollar ve sonucunda Sovyet askeri yardımı kadar Batı Avrupa ile de ticareti ve kredi sağlayan antlaşmalar imzalanır. 1966'da Moskova, Tahran'a 290 Milyon dolarlık bir kredi verir. (Murat, T., 2006, s. 103)

Sovyetlerin İran'a olan ilgisi ve ilişkilerinin kısaca seyri bu şekilde gelişmiştir. Sovyetlerin devrimin olgunlaşması ve gelişmesinde büyük bir güç olarak diğer güçlerin etkilerini kırmak ve bazı akımların ve hareketlerin gelişip etkili hale gelmeleri için bazı durumlarda çıkarları gereği bazı durumlarda ise tamamen güç dengesi politikasından kaynaklı imkan ve fırsatlar yarattığı söylenebilir. Öte yandan Sovyetlerin aktardığımız bu dışsal ve dolaylı etkisinin yanında Soğuk Savaş dönemi ve yeni dünya düzenine geçilmesine bağlı olarak, devrimin ortaya çıkması ve gelişmesi safhalarında bizzat içeride de bazı doğrudan ve dolaylı müdahalelerde bulunduğu, altı çizilmesi gereken bir husustur.

Bu bakımdan belki de Komünist Sovyetlerin İran'daki en büyük etki aracının komünist kesimler, Rusya'da eğitim gören gençler ve elbette TUDEH partisi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Zira arkasında Rusya bulunan komünistler de Şah'ın yıkılması için can atmaktadır. Çünkü Şah Amerika yanlısıdır. Çünkü Şah komünizmi İran için Rus tehlikesi olarak görmekte ve onları ezmektedir. Dolayısıyla solcular ve komünistler dıştan destekli olarak Şah ile çetin biçimde mücadelede ortak cephe kurma (Güngörge, M. T., 1983, s. 48) yoluna gitmişlerdir.

Özellikle TUDEH Partisi, Sovyet politikalarına bağlılığı ve komünist ideoloji nedeniyle Cengiz Çandar'ın ifadesiyle "İran'da Sovyetlerin beşinci kolu olarak algılanmaktadır." (Çandar, C., 1981, s. 155) Fakat TUDEH, gerek Sovyetlerin İran'a karşı bugüne kadar takındığı tutum, gerekse İran'ın birlik, bütünlük ve dini değerlerine karşı politikaları nedeniyle şüpheyle yaklaşılan bir harekettir.

Üstelik, Sovyetler Birliği ile İran arasındaki tarihten kalan derin kuşku olanca canlılığı ile yaşamaktadır. Ve üstelik Sovyetler, İran halkının geniş kesimlerinin gözünde '50 Milyon Müslümanı, İslama düşman bir sistem altında yaşatan, İran üzerinde gözü bulunan' bir süper devlettir. (Çandar, C., 1981, s. 156) Bu sebepler, İslami damarı kuvvetli İran'da TUDEH'in işini zorlaştırmaktadır. Ancak, Batılı devletlerin sınır tanımayan emperyalist politikaları ve halk için son derece önemli olan ülke onurunu ayaklar altına alan tavırları TUDEH'in halk içinde tutunmasına ve kendi tabanını oluşturmasına yardım etmiştir.

Batılı ülkelerin açtıkları tahribat ve Şah'ın politikaları sayesinde TUDEH, en büyük desteği kentli ücretli kesimden ve aylıklı orta sınıftan, daha çok da aydınlardan görmüştür. TUDEH'in kimlerinin yoldaş dediği üyeleri ve sempatanları arasında ülkenin önde gelen pek çok aydını vardır. Ayrıca yine önde gelen avukatlar, doktorlar, cerrahlar, mühendisler, müzisyenler, ressamlar ve heykeltıraşlarla üniversite öğretim üyeleri de TUDEH'in çatısı altındadır. Times Dergisi'nin sözleriyle "TUDEH, zirveye çıktığı günlerde genç kuşağın en yetenekli ve en eğitilmiş kimselerini kendine çekmektedir. (Abrahamian, E., 2011, s. 145-147) Bu ifade olayların farkındaki Amerikanların bakış açısını yansıtmaya yönünden dikkate değerdir.

Tüm bu iyi gidişat içerisinde TUDEH'i en çok zorlayan konu ise; Sovyetlerin Kürt ve Azeri grupları destekleyerek başlattığı alt kültürleri kışkırtma stratejisi olmuştur. Sovyetlerin Azerileri ve Kürtleri destekleyerek ucu silahlı hareketler ve özerk yönetimlere dek uzanan süreçleri tetiklemesi ülke içerisinde hem ayrılıkçı hem de İran kimliği taraftarı milliyetçi akımları azdırarak bir çeşit bölünme yaratmıştır. Bu bağlamda Sovyetlerin Batılı güçlere karşı geliştirdiği bu politikanın kendi açısından etkili olduğu söylenebilir olsa da neticede Şah karşıtlığı tüm farklılıkları aşan üst bir bilinç geliştirmeyi başararak devrimi gerçekleştirmiştir.

Diğer taraftan, Şah'ın özellikle 1951 olaylarından sonra tamamen Batı'ya yönelmesi ve Rusya'ya arkasını dönmesi, devrime dek uzanan süreçte karşılıklı güç dengesi tutturmayı planlayan İran devleti açısından hayati bir karar olmuştur. Böylece Şah'ın devleti denge politikasında Rusya'yı saf dışı bırakarak Batı'ya mecburiyetini de ilan etmiş olmuştur.

Aslında bu politika Rusya'ya sınır olan Müslüman ülkeler için kaçınılmaz hareket tarzıdır değerlendirmesinde bulunabiliriz. Rusya ile yakın münasebet kuran Afganistan'ın içine düştüğü felaket Rusya'dan uzak, Batı'ya yakın bir politika izleyen Şah'ın haklılığını ortaya çıkarmış gibi görünmektedir. Her ne kadar Şah'ın Sovyetler Birliği'ne mesafeli duruşu ve sonraki dönemde de sırt çevirmesi onun, Batı'nın şemsiyesine girmesi ve Batı'nın sömürsü karşısında alternatifsiz kalması olarak da değerlendirilebilir olsa da; yaşanan durum, Şah ile aynı kaygıları taşıyan rejimler üzerinde etkili olmuş ve Afganistan'ın ve Şah'ın Sovyetlere karşı güttükleri siyasetin

sonuçlarıyla birlikte kıyaslanarak Sovyetlerden Batı'ya kaçış yaşanmasına yol açmıştır. Elbette bu bölgesel veya topluca bir hareket değildir ancak, Batı ile daha ılımlı ilişkiler kurmuş ülkelerin nezdinde bu şekilde bir sonuç yaratmıştır. Neticede Sovyetler Birliği, Afganistan hamlesi ve İran'a karşı tutumu neticesinde Ortadoğu'da bir ölçüde mevzi kaybına uğramıştır denebilir.

Siyasi açıdan mevzi kaybeden ve güç kaybına uğrayan Rusya böylece, Şah'ı devirmek ve rejimi yıkmak, İran'ı yutulacak bir lokma haline getirmek üzere geniş bir faaliyete geçmiştir. İran'da yeraltı hareketlerini desteklemiş ve kışkırtmıştır. TUDEH dışında da birçok komünist grup meydana getirmiştir. Üniversitelerde, kamu kuruluşlarında, aydınlar arasında, işçiler arasında güçlü komünist gruplar ortaya çıkarmıştır. Birçok Arap ülkesinde olduğu gibi, İran'da da Marksist İslamcılar diye bir grup ortaya çıkarılmıştır. Bunlar İslamiyet ile komünizmi birleştirip, komünizmi İslam açısından doğrulamaya çalışmışlardır. (Güngörge, M. T., 1983, s. 127)

Zira, İran'da dinin halkın üzerindeki etkisi oldukça büyüktür. Üstelik ruhani sınıfın diğer toplumsal güç odaklarıyla ilişkileri de, dinin gelenekle olan ilişkisine ve Şiiğin toplum içerisinde taşıdığı dinamizme çarpan etkisi yapmaktadır. Bu nedenle, açık bir şekilde dini hedefleri arasına alan, geleneksel değerleri yıkmayı vaat eden bir görüş sistemi ile İran'da başarıya ulaşmak mümkün değildir. Komünizm hem içeriği hem de şekli uygulamaları açısından İslam'la ciddi zıtlıklar barındırmakta ve bilhassa Batı'nın da propagandasıyla 'din ve Allah düşmanlığı', Müslümanlar için büyük bir tehlike olarak görüldüğü için kendi doğal haliyle İran toplumuna nüfuz etmesi oldukça zordur. Bu mecburiyetler ve şartlar nedeniyle Sovyetler Birliği, tüm Ortadoğu'da örneklerini uyguladığı bir yöntem olan komünizmi İslamlaştırması yoluna giderek İran içerisinde etkili olmayı hedeflemiştir.

Sovyetler ülkeye komünizm ile girmekte ısrarlıdır zira hem İran'ı kendi sistemine adapte edebilme imkanı yakalamak istemektedir, hem de İran'daki ezilen işçi, genç eğitimli, bazı köylü kesimler ile aydınlarla bağ kurabileceğine inanmaktadır. Zira bu kesimler proleter bir sınıf tasnifine daha yakın durdukları ve sınıf temelli, eşitlikçi bir hayat talebinde olduklarından dolayı, komünist ideolojinin bu kesimler arasında kök salabilmesi ihtimali ortaya çıkmaktadır.

Bu amaçla özellikle Rusya'da eğitim görüp ülkeye dönen komünizmi benimsemiş İranlı genç kuşaklar ile Fransa'da eğitim gören ve orada komünizm ile tanışıp onu benimseyen veya sempati besleyen (Mukteda Sadr, Ali Şeriatî, Musaddık vb.) lider kişiler kullanılmıştır. Bu kişiler komünizmin İslami bir yapı kazanması ve yeni bir yoruma kavuşması konusunda etkili işler ortaya koymanın yanı sıra, bilhassa lider rolündeki kişilerin görüşleri toplum üzerinde de bir model olarak algılanmalarına ve din-gelenek kaynaklı şüpheli damarın yumuşamasına yol açmıştır. Söz konusu etkinin görülmesi neticesinde birçok Molla hem Müslüman, Şii, dindar olmuştur, hem de Marksist olmakta bir sakınca görmemiştir ve bu yerleşmeye başlayan algı giderek yaygın hale gelmiştir.

Bu bağlamda, Bütün Cepheleriyle İran kitabının yazarı Burhan Bozgeyik'in şu tesbitleri ilginçtir: 1947'de İran'da yediği darbeyi unutmayan Rusya, planlı bir şekilde çalışmaya başlamış; yurt dışına tahsile gönderilen binlerce İranlı öğrencilere, kurduğu teşkilatlar vasıtasıyla; el atmış; Şah'ın imkânlarıyla tahsillerine devam eden bu talebeleri, kendisine râm olacak şekilde yetiştirdikten sonra İran'a göndermiştir. İran'a dönen bu sol fikirli talebeler, devlet kademelerinde önemli mevkilere de yerleşmişlerdir. Ayrıca, İran'da komünistlerin yıllardır sürdürdükleri planlı çalışmaları da gözden uzak tutmamak gerekir. (Bozgeyik, B., 1981, s. 214)

TUDEH'in rolüne ilişkin olarak bir diğer aktarılması gereken bilgi de Musaddık'ı deviren darbeyi organize etmekle görevlendirilen CIA şef'i Kermit Roosevelt'den gelmektedir: Sovyetler, TUDEH'i büyük bir politik güçle tekrar kurmak konusundaki çabalarını yoğunlaştırmaktaydı. Önemli ilerlemeler kaydedilmişti. Sadece disiplinli katı bir çekirdek değil, neredeyse bir TUDEH üyeleri güruhu, ess olarak daha az disiplinli ama sağlam bir birleşim Tahran'da, yine de önemli unsurlarla diğer şehirlerde; özellikle Kirmanşah ve Hamedan'da mevcuttu. Ülke bir bütün olarak İngiliz karşıtı olma eğilimindeydi. Rus yanlısı olmak başka bir sorundu.(Roosevelt, K., 2007, s. 87)

Roosevelt Ruslar ile ruhanilere ilişkin olarak da ilginç bir anekdotu dile getirmektedir: Boscoe Kardeşlerin söylediği buydu. ..."Sen mollaları gerçekten anlamıyorsun! Komünizm olarak bildikleriyle dinleri arasında bir çelişki görmüyorlar. Bunu ideolojik değil, siyasi bir güç olarak görüyorlar. Eğer Ruslar

ellerini gösterirlerse bu onları mahveder. Ama bu bile onları illa ki Şah yanlısı yapmaz. (Roosevelt, K., 2007, s. 89) Bu sözler Musaddık'ı indiren darbedenin planlanması aşamasındaki bir müzakereye ait olsa da mollalar ile Ruslar arasındaki bağ 1979 Devriminden sonra dahi gündemde kalmıştır. Nitekim Humeyni'nin beyin takımında ve yakın çevresinde pek çok kişinin Marksist-İslam düşüncesinde olduğu iddia edilmiş fakat Humeyni yönetimi bu ısrarlı iddialara hiçbir şekilde yanıt vermemiştir.

Bütün saydıklarımız maddeten ve manen Rusların desteği ile meydana gelmiştir. Rusların İran'daki komünistlere her türlü maddi desteği yaptıkları gibi, bir de 'Peyk-i İran' adıyla gizli bir radyo ile her gün kışkırtıcı propagandalar da yapmakta, içindeki adamlarına akıl vermekte ve yol göstermektedir. Şah'ın devrilmesi için son ayaklanmaların başladığı 1978'de İran'da mücadele eden sol tandanslı siyasi gruplar şöyle sıralanmaktadır:

TUDEH Komünist Partisi, Marksist Fedayani Halk, Marksist İslamcılar ve Halkın Mücahitleri.

Bunların içinde en önde gelenleri ise, TUDEH Partisi ile Marksist İslamcılardır. Bütün yürüyüş ve ayaklanmalarda, öncü durumunda olanlar, mollaları ve halkı yönlendirenler genellikle komünistlerdir. Özellikle bu gibi olaylarda uygulanacak taktik ve emirler Peyk-i İran radyosu aracılığı ile yayılmaktadır. Komünistlerin devrimdeki rolü o kadar büyük olmuştur ki, onların bu katkısı olmasa, Şah'ın devrilmesi belki de mümkün olmayacak bir gelişmeydi demek doğru olabilir. (Güngörge, M. T., 1983, s. 130)

Ruslar baştan beri İran'da Şah'a karşı başlatılan hareketleri desteklemiş ve alkışlamıştır diyebiliriz. Bilindiği gibi, Şah ülkesinden kaçtıktan sonra İran'a dönen Humeyni'yi ve idaresini ilk tebrik eden devlet Sovyetler Birliği olmuştur. Sovyetler, daha sonra, İran'ın Amerika ile olan münasebetlerini menfi şekle bürünmesinden istifade etmek için uğraşmıştır. Her haliyle İran'daki Şahlıktan sonraki idareyi desteklediğini belli etmiştir. (Bozgeyik, B., 1981, s. 245) Bu bakımdan gerek devrimin oluşma aşamasındaki durum, gerekse devrim sonrası ortaya çıkan durum, öncesi ile kıyaslandığında her halükarda Sovyetlerin lehine gibi görünmektedir.

Şöyle ki; Şah Muhammed Rıza Pehlevi döneminde İran, Rusya ile münasebetlerini kesmiş durumdadır... Hele, 1951'de görülen hadiselerin Rusya tarafından tertiplendiği ortaya çıktıktan sonra, tamamen Ruslar aleyhine bir politika izlenmeye başlamıştır İran'da. İran, askeri ihtiyaçlarını Batı ülkelerine, büyük ölçüde de Amerika'dan temin etme yoluna gitmiştir. Bu durum, Rusların zararına olmuştur. Ruslar, zengin bir müşteriye elinden kaçırmıştır. (Bozgeyik, B., 1981, s. 245)

Bu durum önemlidir. Zira Rusların İran'da, İsfahan'da yaptıkları ve daha sonra İran'a devrettikleri bir demir-çelik fabrikasından başka yatırımları yoktur. Ruslar genellikle enerji hammaddesi ticareti ve silah ticareti ile İran'ı kendine bağlamaktadır.

Arap devletlerinin ve İran'ın petrolden sağladıkları gelirlerin 1973 ertesinde artması, bölgedeki devletlerin dış ticarete ilişkilerini de etkilemiştir. Artık bölge devletleri, eskisi gibi, Sovyetler Birliği ile takas anlaşmaları yaparak bu devletten satın almada bulunmaya ilgi göstermemektedir. Batılı endüstri devletleriyle Ortadoğu devletleri arasında yapılan 'teknoloji karşılığı petrol' ve 'silah karşılığı petrol' anlaşmaları yaygınlaştıkça, Sovyetler Birliği'nin silah ve endüstri mallarını bölgede satması güçleşmektedir. (Gürel, Ş. S., 1979, s. 214)

Enerji ve silah ticaretinin en büyük hacimli ekonomik faaliyet alanları olduğu ve İran'ın da bölgede Suudilerle birlikte en zengin ve silaha en çok yatırım yapan ülke ve petrol ihracatını Batılı ülkelere yaptığı düşünüldüğünde; Rusların, hem parasal, hem de enerji kaynağı bağlamında ne denli büyük bir kayıp yaşadıkları daha iyi anlaşılabilir. Ruslar için Batı ile masada kalan bir İran, sıcak denizlere inme emelleri önünde bir engel teşkil etmektedir ki, bu engel İran Ruslara tamamen sırt çevirdiği an daha da büyümüştür.

İran, Rusya için büyük bir gelir kaynağı, stratejisi için bir geçit yeridir. Bu bakımdan Rusya, hiç değilse belirli bir süre için, İran'a güleryüz göstermek mecburiyetindedir. Rusya, Şahlığın yerine kim gelirse gelsin durumun kendi lehine olacağını düşünmektedir. Bu strateji doğrultusunda Rusya'nın bugüne dek bu hesabında pek yanılmadığı da değinilmesi gereken bir gerçektir.(Bozgeyik, B., 1981, s. 246)

3.3.2. İngiltere'nin Devrime Etkisi

İngiltere'nin İran üzerindeki etkisi ve İran'daki çıkarları esasen I. Dünya Savaşı ile birlikte somutlaşmaktadır. Bu dönemden itibaren, İngiltere'nin hegemonyasını yayma ve gelişmesini sürdürme isteği, özellikle hammadde ve petrol kaynaklarının sanayi kapitalizmine dayalı dünya sisteminde en önemli unsur haline gelmesiyle birlikte Ortadoğu'yu paylaşım mücadelesinin merkezi haline getirmiştir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada petrole olan ilginin daha da artması nedeniyle; özellikle İngiltere'nin şirketleri aracılığıyla Ortadoğu'da yaptığı sömürgecilik faaliyetleri, tüm dünyanın gözlerini bu bölgeye çevirmesine ve pay alma istediği doğmasına neden olmuştur. (Atasoy, D., 2008, s. 55)

İran ise bu coğrafya da petrolün en kolay ve düşük maliyetle elde edildiği bir noktada yer almaktadır. Ayrıca, İran'ın İngiltere'nin güney Asya'daki sömürgelerine giden yolları Rus ve Alman tehdidine karşı güvenlik altına alacak konumda olmasından dolayı da İran, İngiltere için hayati bir konuma gelmektedir.

Bu nedenle İngiltere İran üzerinde bir hâkimiyet kurma arayışına gitmiştir. Bu konuda özellikle Ruslar ile defalarca karşı karşıya gelmiştir. İran bu mücadelede içerisinde İngiltere ve Rusların işgali altında kalmış, çok ağır antlaşmalara imza atmak zorunda kalmıştır. Özellikle petrolün çıkarılması ve dünyaya pazarlanması, doğal kaynaklarının kullanılması gibi konularda hem Rusya hem de İngiltere ve tabii ki Batı'nın sömürüsüne maruz kalmıştır.

Ancak ne var ki, ABD ve Sovyetlerin II. Dünya Savaşı'ndan galip çıkarak dünyayı ikiye bölmeleri ve amansız bir mücadeleye girişmeleri ile İngiltere'nin gücü azalmaya başlamış ve Ortadoğu ve Hindistan üzerindeki etkisi de zayıflamıştır. Soğuk Savaş'ın yarattığı bu atmosfer İran üzerinde oynanan oyunların da daha girift hâle gelmesine ve mücadelenin daha da sertleşmesine sebep olmuştur.

Sovyetlerin İran'ı kendi yanına çekebilmek için toplumsal dinamiklere ve siyasi dokuya yönelik projeleri ve bilhassa'da TUDEH partisini ve Sovyetler Birliği'nde eğitim görüp geri dönen öğrencileri etkin şekilde kullanması ve Batı'dan kurtulmanın yollarını arayan ruhani sınıfı işbirliği noktasına çekebilmesi, İngiltere ve yeni hegemon güç olan partneri Amerika'yı kaygılandırmıştır.

İngilizlerin bu endişe ile petrol imtiyazlarını daha sıkı bir güvenlik altında tutabilmek amacıyla, o zamana kadar kendilerine pek yüz vermemiş olan Rıza Şah'ı tahttan indirerek, yerine fazla bir güçlükle karşılaşmadan anlaşabileceklerine emin oldukları oğlu Muhammed Rıza Pehlevi'yi oturtmaları da bundandır. (Bozgeyik, B., 1981, s. 76)

Sovyetler ise İngiltere'nin bu hamlesine siyaseti ve toplumu organize edip, bu yapılar içerisinde ittifaklar kurarak cevap vermiştir. Bu politika, İran'ın iç dinamikleri ile birleşerek sonunda Musaddık'ın iktidara gelmesini sağlamıştır.

Musaddık'ın en önemli seçim vaadi, o dönemde İran'da faaliyet gösteren tek petrol şirketi olan British Petroleum'u (BP) millileştirmesi (Zepezauer, M., 1996, s. 35) ve alternatif bir seçenek olan Sovyetlere karşı politikalar izlemesi İngiltere'nin tüm korkularını gerçeğe dönüştürmüştür.

Bu olaydan sonra BP'ye yüklüce bir tazminat önermesine rağmen, Musaddık'ın günleri sayılıdır artık. İngilizler, İran ekonomisini kaosa sürükleyen bir uluslararası ekonomik ambargo örgütlediler. Ve CIA, İngilizlerin isteği üzerine Musaddık'ı devirmek için milyonlarca dolar harcamaya başladı. (Zepezauer, M., 1996, s. 35) İngiltere'nin, partneri Amerika ile çıkarlarını garanti altına almak adına yaptığı bu hamle, sonu devrime dek uzanacak olan süreci tetiklemiştir.

Esasen Amerika'nın niyetleri başkadır. İngiltere'nin düşündüğünün aksine kendine yönelik bazı çıkar hesapları yapmaktadır.

Gerçekte İngilizlerin İran'daki etkisinin kırılması için Musaddık'a destek olan ABD, ulusal ve demokratik hareketin önderi olan Başbakan'ın ülkesinin tam bağımsızlığını sağlama konusunda kararlı olduğunu ve uzaklaştırılan İngilizlerin yerine İran'ı ABD nüfuzuna açmaya niyetli bulunmadığını anlayınca olan çabasını Ulusal Cephe'yi parçalamaya ve Musaddık'ı tecrit etmeye yöneltmiştir. (Zepezauer, M., 1996, s. 35) Nitekim darbe sonrası ABD, İngiltere'nin İran'daki rolünü yavaş yavaş ele geçirmeye, İngiltere ise zayıflayan gücüne koşut olarak ABD ile birlikte hareket edip ona destek vererek bölgede var olmaya ve çıkarlarını maksimize etmeye çalışan bir konuma sürüklenmiştir.

Bu bağlamda İngiltere'nin 1970 yılında aldığı Süveyş'in doğusundan çekilme kararı, Körfez bölgesinin güvenliği bağlamında İran'ın stratejik değerini daha da artırmıştır. Vietnam Savaşı'nın ortaya çıkardığı psikolojik etkiyle Üçüncü Dünya ülkelerine doğrudan müdahale etmekten kaçınan ABD, Körfez bölgesi için "çift sütun"lu bir güvenlik politikası öngören Nixon Doktrini'ni benimsemiştir. Buna göre, Sovyetlerle uzun bir sınıra, askeri bir güç olmak için yeterli nüfusa ve gelire sahip, Körfez'in tüm kuzey kıyılarına hâkim olan, Batı dünyası ve İsrail'le iyi ilişkiler geliştiren İran, bölgenin yeni askeri gücü olacak, Körfez'in güvenliği Suudi Arabistan'ın ekonomik imkânlarıyla desteklenecektir (İzzeti, 2005: 78).

Ayrıca, İngiltere, dikkate değer başka kaynaklara sahip olmayan bu ülkede geniş ölçekli bir gelişmeyi teşvik etmeden petrolü güvence altına almaya kararlıdır. Sonuç olarak, petrol tesisleri yüzyıllardır olduğu gibi kalmış, Kuzistan'da ileri sanayi adacıkları hâline gelmişlerdir. (Marshall, P., 1994, s. 10) Bu politikanın birincil siyasi ve askeri sorumlulukları ise hegemonya rolüne hevesli ve Bu uğurda Ruslarla karşı karşıya gelmekten çekinmeyen Amerika'ya bırakılmıştır.

Kısacası İngiltere, bölgeden çekilmesiyle doğan güç boşluğunu, ABD'nin bu boşluğu doldurmak yönündeki hırsı ile kapamaya çalışmış ve bunu da Rusya'ya karşı kullanmıştır.

Bu bakımdan özellikle 1970'lerin başından itibaren İngiltere'nin İran üzerindeki tesirini görebilmek için ABD'nin hareketlerine ve politikasına bakmak elzemdir.

ABD-İngiltere ortaklığı, Şah'ı desteklemesinin karşılığını ticaret imtiyazları, petrol ve hammadde anlaşmaları ile almaktadırlar. İngiltere'nin bu kazanımlarına ek olarak koruduğu diğer bir çıkarı ise, ekonomik, kültürel ve siyasi açıdan kendine bağladığı Hindistan ve Güney Asya ülkelerinin güvenliğidir.

Rusların Ortadoğu'da komünizmi İslami bir kimlikle yaymaya başlamaları ve Batı'nın emperyalist sömürüsüne karşı bir blok oluşturma çağrısı, geç Arap milliyetçilik akımlarının da etkisiyle yankı bulmakta ve Mısır, Suriye gibi ülkelerin yönetimlerinin yanı sıra, karşı blokta yer alan ülkelerin de toplumsal yapılarını etkilemektedir. Buna karşı kullanılacak en güçlü argüman Rus komünizminin

İslamiyeti ve Allah'a olan inancı zorla bitireceğidir. ABD-İngiltere ortaklığının köklü istihbarat deneyimleri ve siyasi güçleri sayesinde geliştirip yaydıkları bu argüman, muhafazakâr yapısı nedeniyle bölgede yankı bulabilmektedir. Özellikle Amerika'nın bölgeye Rus komünist tehdidine karşı maddi ve askeri güvenceler vererek, çeşitli ittifaklar oluşturması ve bu ittifaklara İngiltere ile birlikte kendisini de dahil etmesi güç mücadelesini kızıştırmıştır.

İran'da bu gelişmelerden nasibini almıştır. Şah'ın Batı ile entegre olabilmek adına başlattığı modernizm hamlesi halkta ters etki yaratmıştır. Batı menşeyli şirketlerin İran'ın ticari, iktisadi hayatının yanında üretim alanlarını da paylaşarak İran'ın ekonomik ve siyasi yapılarını baskı altına almaları ve merkezden zorla dışarı itmeleri tepkiye yol açmıştır. Şah bu noktada İngiltere ve Amerika ile yaptığı büyük petrol ve silah alım anlaşmaları nedeniyle kazandığı dış desteğe güvenmektedir.

Gerçekten de Amerika dahi Şah'ın dünya kamuoyunun tepkisini çeken uygulamalarına tepki gösterirken, İngiltere oldukça sessiz kalmayı tercih etmiştir. Zira İran petrol'ünün yarattığı maddi değerın çok büyük bölümü tek başına İngiltere'ye akmaktadır. Ayrıca yalnızca petrol değil, Amerika'nın girmediği ticari alanlarda da İngiltere yoğun faaliyet içindedir. Özellikle silah ticaretinin bir bölümü ile teknokrat, teknisyen, danışman ve işçi ihtiyacının karşılanması noktasında tüm Avrupa ülkelerinden olduğu gibi İngiltere'den de pek çok kişi İran'a çalışmaya gelmektedir.

Fakat tüm bu gelişmeler karşın bir nokta vardır ki, İran Devrimi üzerinde bazı kuşklar yaratmaktadır. Bilindiği üzere Devrim Avrupa'nın ve özellikle de Fransa'nın desteği, İngiltere'nin ses çıkarmaması sonucu adım adım gelmiştir. Bu noktada dikkat edilmesi gereken konu Amerika'nın 'yeşil kuşak projesidir'. Amerikan Başkanı Carter'ın İran'a desteği kesmesi, İngiltere'nin bu tutumu sessizce takip etmesi manidardır. Burada öncelikle dikkat edilmesi gereken bir başka husus da yakın zamanda bölgenin İsrail ve Araplar olarak din eksenli şekilde bölündüğüdür.

Sovyetlerin Amerikan ve İngiliz birlikteliğine meydan okurcasına Afganistan'a girmesi ise çok konuşulan 'yeşil kuşak projesi' olarak bilinen anti-komünist bir hattın ortaya çıkarılması projesini tetiklemiştir.

1979'da gerçekleşen ve İslam devrimine dönüşen İran Devrimi, 1980'de gerçekleşen ve dini ve gelenekçi söylemlerle dikkat çeken Türkiye'deki askeri darbe, 1974'te Yunanistan'da askeri cuntanın çözülmesi, Kıbrıs'a İngiltere'nin yerleşmesi arka arkaya düşünüldüğünde Sovyetler Birliğinin güneyden çevrelendiği düşüncesi kuvvet kazanmaktadır.

ABD Başkanı Jimmy Carter'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski tarafından 1977'de geliştirilen ve İngiltere'nin köklü kurumları ve bölgeye ilişkin tecrübesi katkı verdiği "Yeşil Kuşak" projesi, "İslam'ın komünizme karşı bir kalkan olabileceği" görüşüne dayanan ve SSCB'nin petrol zengini Basra Körfezi civarında müttefikler edinerek bölgeye sızmasını, bu yolla engellemeyi hedefleyen bir projedir.

Afganistan'ın işgaliyle birlikte bu proje çerçevesinde ilk adımlar atılmaya başladı. Ortadoğu ve Orta Asya cumhuriyetlerine İslam yoluyla sızmaya çalışan ABD, "kızıl tehlikeye karşı yeşil panzehir" üretmeye girişti. Ancak Carter yönetimi, "yeşil kuşak" oluşturma çabaları içinde ılımlı ve radikal İslamı birbirinden ayırt etmeye de özen gösterdi. SSCB kadar, radikal İslamın öncüsü İran'daki Humeyni yönetimi ve onun tarafından desteklenen köktenci örgütler de tehdit içeriyordu. (Uzgel, İ., 2001, s. 37)

Bununla birlikte, 1980'lerin başında ABD'nin, Sovyetlere karşı oluşturmaya çalıştığı "yeşil kuşak" projesi ve paralelinde Orta Asya'da tetiklemeye çalıştığı İslamî uyanış hareketi, Washington'un hedefi olan Sovyetler Birliği'nin yıkılışına esaslı bir katkı sağlamadı. Aksine, ileriki yıllarda bölgede ABD'nin başını çok ağrıttacak olan radikal İslam'ın temellerini attı. (Erhan, Ç., 2003, STRADİGMA) Bu yüzden denebilir ki, ABD ve İngiltere, her ikisi de lehlerine olmasını umarak işlerlik kazandırdıkları bu proje yüzünden zarar görmüşlerdir.

Yine aynı bağlamda ABD'de yayınlanan politics dergisinin bir haberi dikkat çekicidir. Mustafa Talip Güngörge'nin kitabında yer verdiği ayrıntı şu şekilde aktarılmaktadır:

“ABD'de yayınlanan Politics adlı dergi, CIA'nın 1977 yılına kadar İran'daki din adamlarına her yıl 10 milyon dolar dağıttığını öne sürdü. Yayınla ilgili CIA ve

ABD yetkililerinden henüz bir tepki gelmedi.” Dergi, “İran’da yeni bir bunalımın başlangıcı olabileceği belirtilen din adamlarına rüşvet dağıtılması işini, Saray Mollası olarak tanıttığı Şeriatmedari’nin organize ettiği öne sürdü. Dergi elde edilen bilgilerin eski ve yeni CIA ajanları ile dışişleri bakanlığı yetkililerinden alındığı belirtildi. Derginin iddiasına göre, Başkan Carter 1953 yılından beri Ürdün kanalı ile ödenmekte olan rüşveti, olayın basına sızması üzerine kestirdi.” Hemen hepsi zengin olan mollaların İsviçre bankalarında saklanan servetlerini alın teri dökerek kazanmadıkları bilinmektedir. (Güngörge, M. T., 1983, s. 55) Bu iddialar doğru olmayabilir veya maksatlı olarak sızdırılmış olabilir ancak, bu bilgiyi ilginç kılan ayrıntı bu bilginin Amerikalı, Ürdünlü veya İranlı muhatapları tarafından yalanlanmamasıdır.

Bu düşüncenin desteklenmesine yol açan bir başka düşünce ise şu şekildedir:

Büyük Britanya İmparatorluğu’nun çökmesi ile meydana gelen boşluğu emperyalizm yararına bir ülkeye doldurmak gerekmektedir. İngiltere’nin Basra Körfezinden çekilmesi 1961 yılında Kuveyt’in bağımsızlığını ilan etmesiyle başlar. Bunu 1967’de Güney Yemen ve diğer Arap emirlikleri, 1971’de Bahreyn ve Katar takip eder. Arap yarımadasından İngilizlerin çekilmesi ile büyük bir bağımsızlık hareketi başlamıştır ve durmamaktadır. Emperyalistlerin Arap yarımadasını ve dolayısıyla petrolü denetleyebilmek amacıyla kurdurup destekledikleri İsrail tampon devleti, bu bağımsızlık hareketleri ve Filistin olaylarına karşı tek kalmaktadır. (Güney, Dora, A., 1979, s. 220) Bölgede denetim altında tutulabilecek ancak, Rusların da bölgeye inmesine engel olacak İslami damarı kuvvetli, anti-komünist bir hatta ihtiyaç vardır.

Yine Amerika’nın onun dolayısıyla İngiltere’nin devrimdeki rolüne ilişkin bir diğer önemli görüş ise şu şekildedir:

Devrimin İran’ı sarstığı dönemde ABD’de, İnsan haklarına verdiği önemle öne çıkan Jimmy Carter Başkandır. Carter Pehlevi rejiminden desteğini çekerek devrime en büyük katkıyı yaptı. Devrime destek sadece Carter’ın dolaylı desteği ile sınırlı kalmadı. Carter sonrası iktidara gelecek Reagan ve onun Neokon kurmay heyeti gerek iktidara gelmeden gerekse iktidara geldikten sonra İran İslam rejimini doğrudan destek verdiler. Büyük Elçilik krizinde, devrime yönelik fiyaskoyla

sonuçlanan ABD askeri operasyonlarında ve İran-İrak savaşı boyunca İran'a yapılan silah satışında bu desteği net bir şekilde görmek mümkündür. Kısacası Neokonlar İran İslam devriminin doğuşu ve gelişiminde belirleyici rol oynayan birkaç ögeden biridir. Neokonları İran İslam devrimine katkıları ikinci baharları olan evlat Bush devrinde de devam etti. (Turan, Ö., 2011, Haber 7)

Bu konuda Güngörge'nin kitabının sonunda ek olarak sunduğu, Humeyni'nin rejimi ele geçirmesinden sonraki dönemde İsrail ve ABD ile yapılan ve o dönem çok ses getirip, yalanlanamayan silah ticareti anlaşmalarına ilişkin gazete haber ve yazıları, şüpheleri kuvvetlendirmektedir.

Bu konuda ortaya çıkan şüphelerin ciddiyetle alınmasının bir sebebi de Ahmed Amir Fakri'nin kitabında yer verdiği şu görüşleri olabilir:

Şah'ın Carter'a karşı Ford'u desteklemesi, Şah'ın İran halkına uyguladığı baskıcı politikalarına karşı Carter'ın izlediği karşıt ve eleştirel tutum biçiminde kendini göstermiştir. Carter'ın İran ve diğer müttefik ülkelerde uygulanmasını istediği insan hakları politikası İran'da politik ortamı Devrim'in başlangıç süreci için hazırlamıştır. Devrimden sonra geçici hükümetin başkanı Bazergan'ın "Carter'ın seçilmiş olması, İran'ın yeniden nefes almasını olası kılmıştır" demeci, sürecin önemini açıklamaktadır. (Fakri, A. A., 2011, s. 164)

Belirtilmesi gereken en önemli veilerden biri ise İran Analiz sitesinde yer alan ve Dr. İbrahim Yezdi'ye dayandırılan röportaja ilişkin bilgilerdir. Bu röportajında İngilizlerin Amerikanlardan daha tecrübeli oldukları ve çok daha derin bir bilgi ve bakış açısına sahip oldukları için, Amerikanlara plan ve politika aşamasında yöntem ve bilgi yardımında bulduklarını ifade ediyor. Röportaja ilişkin aktarımda ayrıca şu aşağıdaki paragrafta verilenler de dikkat uyandırıyor ve Devrimin bir kurgu olduğuna ilişkin şüpheleri kuvvetlendiriyor.

Görüşmeyi gerçekleştiren Yezdi'ye soruyor: "O zaman, Brzezinski Planına göre (ordu ile Mollalar arasında bir koalisyon kurulması planı) Amerika bir alternatif olarak Şii ulemaya mı bakıyordu?" Cevaben Yezdi: "Evet, bir güç olarak Şah'ın ardından siyasi boşluğu dolduracak ve siyasi güç kazanarak komünistleri engelleyeceklerdi." Diğer bir deyişle Amerika mollaların idaresini ve ordu ile

işbirliğini komünizm tehlikesini bertaraf etmek için gerekli görmüştü. Bu durum sadece Batılı güçlerin, özellikle Amerika'nın başlangıçta mollaların iktidara gelmesini onayladıklarını değil aynı zamanda onların Şii ulema ile ordu arasındaki ittifak mühendisliği yaptığını da kanıtlamaktadır. (İran Analiz, 2011)

Ancak tüm bu kuşku uyandırıcı görüş ve tespitlere rağmen şu bir gerçektir ki, İran rejimi nihayetinde İngiltere ve ABD ortaklığına karşıtı bir tutum takınmıştır. Bunun neticesinde Irak savaşı ile yüz yüze bırakılmış, sonraki dönemde ise önce Sovyet ve Çin ile ilişki kurmuş, geçen zamanla ise Fransa, Almanya gibi Avrupa ülkeleri ile arasını düzeltmiştir. İngiltere ve Amerika ise İran'la ilişkileri belli bir seviyenin üzerine çıkamayan iki ülke olarak kalmışlardır.

Son olarak İngiltere'nin Süveyş'in Doğusu'ndan çekilmesi ile birlikte, ABD'nin bölgede etkin olduğu ve İngiltere'nin çıkarlarını korumak için, daima ABD ile işbirliği içinde olduğunu söyleyebiliriz. İngiltere özellikle görünürde ABD'nin adının her yerde geçmesine bilinçli olarak göz yummaktadır. İngiltere'nin bu stratejisinin, kendisine yönelen tepkileri azaltmanın yanı sıra, bölge odaklı politika ve eylemlerden doğan maddi sorumlulukları hafifletmek ve ayrıca ABD'yi yıpratmak gibi beklentiler içerdiği sonucuna varabiliriz. Nitekim bugüne dek İngiltere'nin İran ve Ortadoğu konusunda izlediği politika ve ödediği bedeller, bu kanıyı kuvvetlendirmektedir. Bu nedenle, 1970'lerle birlikte ABD'nin adının geçtiği olayları ve politikaları, ABD-İngiltere ve hatta İsrail; CIA'nın adının geçtiği İran kaynaklı olayları ise, CIA-MI6 ve hatta MOSSAD ortaklığı şeklinde okumak daha doğru sonuçlar verecektir.

3.3.3. Fransa'nın Devrime Etkisi

İran Devriminin oluşumuna ilişkin olarak Fransa'nın etkisi gözle görülür düzeydedir. Fransa'nın, İran'a yaklaşımında tam anlamıyla bir ulusal çıkar politikası benimseyerek pragmatik davrandığı ve değişen konjonktürü iyi okuyarak büyük hegemonik güçlerin domine ettikleri alanlarda dahi kendi menfaatini korumayı başardığı söylenebilir.

Bu perspektiften bakıldığında görüleceği üzere, İran'da da devrim öncesi son derece karlı anlaşmalar ile varlığını koruyan Fransa'nın, İran sayesinde hem üretimine, hem de mali gücüne oldukça büyük katkılar yapmayı başardığı söylenebilir. Fransa'nın İran'daki ekonomik etkinliğine ilişkin olarak şu somut veriler dikkat çekicidir.

Fransız Renault firması, İran'da oldukça aktiftir ve Japon Mitsubishi ile birlikte İran'da en çok satış yapan iki motorlu araç satıcısından biridir. Ayrıca Fransa, 1974 ile 1977 yılları arasında İran'da 50 sanayi şirketini faaliyete geçirmişti ve yaklaşık 20 milyar Frank tutarında kontrat imzalamıştır. Bundan ayrı olarak da 200 kadar Fransız grubu İran'da çalışmaktadır. Bunun yanında İran Kredi Bankası'nın da % 49'u Fransızların elindedir. (Kerim, M., 1979, s. 197) Bankacılık sektöründe Rus, İngiliz, Amerikan, Hollandalı ve Japonlarla birlikte faaliyette olan diğer ülkedir Fransa. Öte yandan Şah'ın muazzam miktardaki silah alımı anlaşmaları da Fransa için önemli bir gelir kaynağı niteliğindedir.

Silah ticaretinden başta İngiltere olmak üzere Federal Almanya, Japonya, İsviçre ile birlikte pay almayı başaran diğer ülke Fransa'dır. (Kerim, M., 1979, s. 1997) Özellikle zırhlı araçlar ve hava taşıtları alımları söz konusu olduğunda gelişmiş Fransız sanayi İran'ın alımlarından büyük paylar kapabilmektedir.

Bu konuda Şah'ın Alman Spiegel Dergisi'ne verdiği bir mülakatta silah alımlarına ilişkin olarak yöneltilen bir soruya verdiği şu cevapta, İran'ın hangi uluslarla ticaret yaptığını birinci ağızdan ortaya koymaktadır:

"Müttefik olduğumuz ölçüde bağımlıyız. Silahlarımız sadece Amerikan kökenli değil. Sovyetlerden, İngiltere'den ve Fransa'dan da silah alıyoruz..." (Güney, Dora, A., 1979, s.203)

Öte yandan, Fransa'nın İran'daki bir diğer ve çok önemli maddi çıkar alanı ise nükleer faaliyetlerdir. Devrimden önceki yıllarda ABD, Fransa, Almanya, İspanya, Belçika ve İtalya İran'da nükleer santraller kurulması konusunda hem fikirdirler. Bu ısrarları ekonomik kazanç umudunun yanı sıra Sovyetlerin nükleer gücünü dengelemek ihtiyacından da kaynaklanmaktadır.

Nitekim, 1970 yılında da Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması'nı (NSYÖA) onaylayan, 1974 yılında Uluslararası Atom Enerji Ajansı'nın (UAEA) Teminat Antlaşması'nı kabul eden İran (Uzun, Ö. S., 2008) 1970'li yıllarda, ABD'nin dışında Fransa, Belçika, Batı Almanya ve Güney Afrika'nın destekleriyle de bir seri nükleer santral altyapısı kurmayı amaçlamıştır. (Takey, R., 2007, s. 159-160) Fransa tarafından İsfahan Üniversitesi'nde kurulan Nükleer Teknoloji Merkezi, Belçika tarafından Karaj'da kurulan Nükleer Tıp Merkezi bu çerçevede 1970'li yılların ortalarında İran'ın kazandığı tesisler olarak sayılabilir. (Kibaroglu, M., 2000, s.274)

Amerika'nın önderliğinde nükleer çalışmalarına devam eden İran, ABD ile 1974'te, Almanya ile 1976'da ve Fransa ile 1977'de nükleer yakıt anlaşmaları imzalamıştır. 1975'de İspanya, Belçika, Fransa ve İtalya konsorsiyumundan oluşan Eurodif şirketinden %10'luk hisse alarak, bu şirketin nükleer teknolojisinden tam olarak faydalanma ve zenginleştirilmiş uranyum payı alacağına dair anlaşma sağlamış oluyordu. Yine 1974 yılında Almanya ile Buşehr'de 1200 MW'lık nükleer santral, Fransa ile de Benderabbas'ta 900MW'lık nükleer santraller kurulması için anlaşmalar yapılmıştır. (Cankara, Y., 2005, s.79)

Tüm bu ekonomik çıkar ilişkileri ve Sovyetlerin bölgedeki nüfuzunu artıracak endişesi, tüm Batı ile birlikte Fransızları da Şah'ın uygulamalarına son ana dek ses çıkartmamaları için ikna eden unsurlar olmuştur. Ancak buna rağmen, Şah idaresinin devrilmesi ve Humeyni idaresinin başa gelmesi konusunda da açık ve gizli en çok faaliyet ve destek de yine Fransızlardan gelmiştir.

Bu konuda Fransızlar hakkında başlangıçta belirttiğimiz gelişmeleri iyi okuma ve geniş bir vizyonla pozisyon alma kabiliyeti oldukça önemli olmuştur.

Zira, Fransa, İran'da Şahlığın daha uzun müddet devam edemeyeceğini hesaplamıştır. Bu bakımdan Humeyni'yi dünyaya tanıtmada, propagandasını yapmasında faal rol oynamıştır. (Bozgeyik, B., 1981, s. 247) İran halkının Şahlık karşısındaki açık tavrı ve giderek yükselen toplumsal direnç; Fransa'nın bu değişime başından destek vermesini ve hatta kendi himayesindeki bir isim olan Humeyni'nin liderliğini pekiştirmesini kaçınılmaz kılmıştır. Böylece Fransa, Amerika, İngiltere ve

en büyük ticari rakibi olan Almanya'nın yanı sıra olası değişimden en büyük faydayı sağlayacağı düşünülen Sovyetler Birliği'nden rol ve pay kapma imkanı bulacaktır.

Fransa'nın bu stratejisini uygulamasını mümkün kılan düşünce ise şudur:

İran'da Fransız kültürü, aydınlar ve idareci sınıf üzerinde eskiden beri tesirlidir. Fransa, İranlı siyasi suçluların da sığınağına yeri olmuştur. (Armağan, S., 2006) Ayrıca bunun yanında Ali Şeriatî, Mehdi Bazergan gibi çok önemli isimler Fransa'da eğitim almış, Fransız sistemi ve değerlerine aşina olan insanlardır. Yine Beni Sadr gibi çok etkili isimler de Şah'ın zulmünden kaçarak Fransa'ya gelmiş ve buradaki oluşuma katılmışlardır.

Zaten, dinci grubun ağır basması ve rejime karşı izlenmesi gereken yollar konusunda anlaşmazlığa düşülmesi muhalif cepheyi ikiye bölmüştür. Artık ikinci cephe adıyla kalan kanat laik kanat, dinî olmayan, demokratik bir devlet istemektedir. Bu kanat, Avrupa'da faaliyetlerini devam ettirme kararı almıştır. Diğer yandan, İslamcı olan Talegani (Ruhani) ve Bazergan, Fransa ile Amerika'da Humeyni dahil diğer tüm muhalif ulema ile işbirliği yapmıştır. Böylelikle İran'da laik, ilerici ve liberal politikaların yenilgisiyle meydana gelen parçalanma sonucu gündemi belirleme gücüne sahip olan bu liberal, demokratik ve laik gruplar zamanla yerlerini İslamcı akımın (ulema damgalı) reformcu yaklaşımlarına bırakmıştır. 1965'ten sonra kitlesel gösteri niteliğindeki faaliyetlerden uzaklaşıp, daha çok düşünce bazında aydınlanma ve yeniden yorumlamalar biçimindeki siyasal faaliyetlere ve örgütlenmelere yönelinmiştir. Özellikle Dr. Şeriatî'nin Fransa'dan İran'a dönmesi, İslam'a dönük reformcu yaklaşımları ile Şii-İslamı devrimci bir ruha büründürme yönünde propaganda yapması, aydınlar arasında çok etkili olmuştur. 1979 devrimine en güçlü malzeme olan insan iradesini öne çıkaran ve devrimci ideolojiyi hazırlayan onun bu etkisidir. (Poorbagher, G., 2007, s. 138)

Tüm bu hareketler, Fransa'nın kollaması ve desteği ile mümkün olmuştur. Humeyni ise bu denklemde muhalif grubun lideri olarak Fransa'da bulunması elzem olan isimdir ve Tüm devrimin en etkili ismi olarak ortaya çıkan ve devrimi zafere taşıyan kişi olarak görülen Humeyni'nin İran'dan sürgün edilerek Fransa'ya gelmesi de diğer muhaliflerden farklı bir şekilde gerçekleşmiştir.

4 Haziran 1963 yılında İmam Hüseyin'in ölümünün yıl dönümünde (Kerbela Olaylarının yıl dönümünde) Humeyni ve bir kısım ulema Kum kentinde tutuklanmış, bunun üzerine dini merasimler siyasal iktidara karşı protestoya dönüşmüş ve yüzlerce ölü, yaralı ve tutuklanmayla bastırılmıştır. Sıkı yönetim ilanı ile ayaklanmanın sorumluları tutuklanarak muhakeme edilmiş ve Humeyni ölümle yargılanmaktayken İran Azerbaycan Türklerinin dini lideri olan Ayetullah Şeriatmedari önderliğinde diğer Ayetullahlar Humeyni'ye Ayetullahlık makamı vererek dokunulmazlık statüsü kazandırarak idamdan kurtarmışlar ve Humeyni önce Türkiye'ye, daha sonra Irak ve oradan da baskılar sonucu sınır dışı edilerek (Abrahamian'dan Aktaran Poorbagher, G., 2007, s. 61) Şah'ın Fransa ile önceden yaptığı koordinasyon sonucunda, Fransa'ya gidip Paris'e yakın Nofel' le Chateau'da ikamet etmiştir. (Fekri, A. A., 2011, s.178). Humeyni'nin Fransa'ya gelmesi ile birlikte hareketi buradaki güçlü isimler ve muhalif oluşum ile bir arada kontrol etme imkanı ortaya çıkmış, Fransa'nın stratejisi ve planı daha mümkün ve öngörülebilir bir yola girmiştir.

Kısacası, Humeyni devrim sürecini Fransa'dan yönetti. Fransa bırakın Humeyni'yi engellemeyi ona her türlü desteği verdi. (Turan, Ö., 2011, Haber 7)

Bu sayede Humeyni 114 günlük Paris ikametinde Batı'da eğitim görmüş danışmanları İbrahim Yezdi, Sadeq Qotbzade ve Abol Hasan Benisadr'ın yardımlarıyla Batı'nın tüm medya olanaklarını kendi düşüncelerini yaymak için ustaca kullanabildi. Artık Paris tüm Şah muhaliflerinin kiblesi haline gelmişti. (Fekri, A. A., 2011, s.178)

Humeyni bugünlerde yaşanan ve elektronik iletişim imkanları ile popüler olan Arap Baharı hareketlerinin ilk örneğini adına İran Devriminde ortaya koymuş, yayınladığı ses kasetleri ve yazılı mesajları İran'a yollayıp halka ulaştırarak devrimin ruhunu ateşlemiştir. Bu yüzden Devrim Humeyni'nin bu gayreti ile 'kaset devrimi' adını almıştır.

Fransız medya organları da bu doğrultuda özellikle Humeyni'ye yayınlarında yer vermekte ve dünya kamuoyunu Humeyni liderliğindeki bir İslami Rejime hazırlamaktadırlar. Bunlardan biri de Humeyni'nin Kanal 1'e verdiği röportajdır.

Humeyni 1978 yılında Fransa'nın Kanal 1 televizyonuna verdiği röportajında “İslami hükümet olarak tanımladığınız devletin nasıl olacağını açıklayabilir misiniz?” sorusuna, “İslami hükümet demokrasinin ta kendisidir” şeklinde cevap vermektedir. Devrimden sonra rejimin niteliği konusundaki tartışmalarda yine tek başına belirlediği “İran İslam Cumhuriyeti” isminin önüne eklenmesi önerilen “demokratik” kavramına şiddetle karşı çıkarak, İran'ın gelecek hükümeti ‘İran İslam Cumhuriyeti’dir, ne bir kelime az ne bir kelime fazla” sözleri çoğunluğun hâkimiyeti konusundaki ikircikli görüşlerinin bir göstergesidir. (Poorbagher, G., 2007, s. 138)

Bu röportajda Humeyni'nin en açık şekilde İslami hükümete vurgu yapması, devrim sonrası yaşanacaklara ışık tutmasının yanı sıra, Fransa'nın da tüm olacıklardan haberdar olduğu sonucuna yol açmaktadır.

Öte yandan, Humeyni ve muhalif kadronun Fransa'da kümelenmeye başlaması başkalarını da bu ülkeye çekmiştir. İslamcı öğrenciler de Müslüman Öğrenciler Birliğini kurdular. Bunlar kurulduktan hemen sonra İran başta olmak üzere, Müslüman devletler ile Fransa'da ciddi bir örgütlenmeye gittiler. (Görçün, Ö. F., 2006, s. 46) Böylece İran İslami öğrenci hareketleri ve bazı mücadeleci silahlı organizasyonlar için de ideal koşulların sağlandığı ve devrimin lider kadrosuna yakın olabilecekleri merkezi bir yer haline geldi. Tüm bu merkezleşme sayesinde Humeyni Devrim içerisinde eşsiz bir konuma ve güce kavuştu.

Fransa'nın devrimdeki rolüne ilişkin bir diğer veri ise İran Analiz sitesinde yayınlanan beş bölümlük bir dosyada iddia edilen bilgilerde ortaya konmaktadır. Dosya'da bir zamanlar Humeyni'ye yakın olan ancak daha sonra yine onun tarafından aforoz edilerek hapse giren ve işkenceye maruz kaldığını iddia eden Dr. İbrahim Yezdi'nin röportajına yer vermekte, Fransa, ABD, İngiltere ve Federal Almanya'nın Devrimdeki rollerine değinmektedir. Yezdi'nin röportajında Fransa'nın Devrimdeki rolüne ilişkin olarak şu bilgilerin yer aldığı aktarılmaktadır:

Röportajın büyük kısmı Guadeloupe (Gudelop) zirvesiyle ilgili sorulara odaklandı. İran devrimini takip edenler bu isme aşinadılar. Bu zirve İran'da din adamlarının iktidara yükselmesini destekleyen Batılı güçlerin karar aldığı önemli bir dönüm noktasıydı. Dört Batılı emperyalist gücün (Amerika, İngiltere, Fransa ve Batı Almanya) başkanlarının katıldığı konferans 1979 Ocak ayının ilk haftasında Fransız

Karayip Adası Guadelop'ta toplandılar. Gündem dünyanın durumu ve CIA ile İngiltere tarafından 1953 yılında planlanan darbeye yeniden iktidara getirilen kral Şah Muhammed Rıza Pehlevi'yi devirmek üzere olan halk ayaklanmasının yaşandığı İran'daki siyasi krizdi. Fransız hükümetinin bir temsilcisi Humeyni'den kendisinin ve çevresindekilerin görüşlerini yansıtan İran'daki duruma dair bir rapor vermesini istemişti. Humeyni hemen onay verdi. Rapor Fransız Hükümetine kendisi Paris'te ikamet ederken siyasi işlerden sorumlu yardımcısı Sadık Kutbuzade tarafından teslim edildi. Kutbuzade Paris'te iken Yezdi ve Abdul Hasan Beni Sadr'ın yanında Humeyni'nin siyasi işlerini yürüten üçüncü kişiydi. Yezdi'nin de söylediği gibi bu rapor Guadeloupe zirvesinin sonuçlarına çok büyük etki yaptı. Ancak içeriği hiçbir zaman ortaya çıkartılmadı ve görünen o ki yok edildi. (BÜSAM, İran Analiz, 2011)

Son olarak Fransa'nın, devrimci kadro üzerindeki etkisi ve devrim sürecindeki rolünün devrim sonrasına nasıl yansıdığını ortaya koyabilmek adına İran'ın devrim sonrası hazırlanan ilk anayasasından da bahsetmek gerekmektedir.

Bu bağlamda, İran da ki rejimi İslami olmaktan ziyade İran-Şia sentezine dayalı karma bir ideoloji olarak tanımlamak daha doğru olacaktır. Nitekim İran siyasi sistemi incelendiğinde, kurum ve kuruluşlarıyla Fransa modelinden etkilendiği açıkça görülecektir. Devrim sonrası kabul edilen anayasanın hazırlanmasında Fransız hukukçulardan yararlandığı bilinen bir gerçektir. Hatta buradan yola çıkan bazı siyaset bilimciler İran rejiminin seküler yapısına vurgu yapmaktadır. (Turan, Ö., 2011, Haber 7)

Bu noktadan yola çıkarak anayasaya ilişkin, Fransa'nın 5. Cumhuriyeti'nin Anayasa'sına dayandırılan metinde Montesquieu'nun yasama, yürütme, yargı erklerinin ayrılması konusundaki fikirlerinin dikkate alınmasından yola çıkılarak metnin muhafazakâr olarak değerlendirilemeyeceği (BÜSAM, 2007, s. 37) sonucuna varılmaktadır.

Görüleceği üzere Fransa İran Devrimi'nin öncesinde ve Devrim süresince son derece etkili olmuş dört ülkeden biridir. Sanılanın aksine Fransa Şah dönemindeki çıkarlarını Humeyni yönetimi ile kaybetmemiş, aksine, Humeyni'nin İslam Cumhuriyetine giden yolun açılmasına birinci elden yardımcı olmuştur. Bu

Fransızların dünya şartlarını iyi okumaları ve İran'da gelişmekte olan durumu iyi değerlendirmelerinin bir sonucu olarak görülebilir.

Nitekim bu karakteriyle Fransa, Devrim sonrası tutumunu sertleştiren ve Devrimin sonuca ulaşmasında kendisine yardımcı olan pek çok kişi gibi Fransa'yı da dışlayan 'gerçek' Humeyni karşısında da iyi bir strateji geliştirmeyi başarmıştır. Humeyni'den kaçan ve ona muhalif olan gerek devrimci kadro içerisinde, gerekse dışından pek çok kişi ve oluşuma ev sahipliği yaparak tarihi rolünü devam ettirmiş, İran muhaliflerinin ikinci vatanı olmayı sürdürmüştür. Ayrıca, giderek kendisini zora sokan Humeyni Rejimi'nin konumunu iyi analiz ederek bir süre sonra tekrar ülkeye girmeyi de başarmıştır. Bu her şeye rağmen, Fransızlara bugün dahi avantaj ve çıkar sağlayan bir dış politika başarısı olarak yorumlanabilir.

4. Devrim Sonrası İnan ve Rusya, İngiltere, Fransa'nın Yeni İnan ile İlişkileri

4.1. Devrim Sonrası İnan Dış Politikası

İnan İslam Cumhuriyeti'nin kendine özgü siyasal sistemi, gerek içinde bulunduğu bölgede, gerekse uluslararası sistem içerisinde kendisini benzerine az rastlanır bir devlet haline getirmiştir. İslam Cumhuriyeti adı altında teokratik bir rejimi yaşatan İnan, yüzyıllar boyunca çok farklı yönetimler altında dünya siyasetinde yerini bulmuştur. 1979 İslam Devrimi, İnan-Irak Savaşı, Sovyetlerin yıkılmasıyla o güne dek temel uluslararası dengeleri oluşturan Soğuk Savaş'ın sona ermesi gibi kırılma noktaları, İnan'ın dış politikasının evrimini etkileyen temel olaylar olarak ortaya çıkmıştır. Orta Doğu'nun bu Arap olmayan ve ABD'nin "haydut devlet" tanımlaması içerisinde yerini alan devletin dış politikası, gerek bölge devletlerinin gerekse bölge dışı devletlerin her zaman gündeminde yer almıştır. (Gök, 2005, s. 27)

İnan İslam Devrimi ile birlikte "Ne Doğu Ne Batı" söylemiyle "bağımsız" bir yaklaşım içerisine girse de ABD ambargoları, haydut devlet tanımlamaları İnan'ın siyasi tercihlerinde karşısına çıkan engeller olmuştur. 1990'lı yıllarda başlayan bölgesel işbirliği girişimleri İnan'ın sadece siyasi imajından değil, devletlerin ABD ile olan yakın ilişkilerinden de önemli derecede etkilenmiştir. Gerek Orta Asya, gerekse Orta Doğu bölgesinde günümüze dek süren bu durum, son dönemde AB'nin de tabloya eklenmesiyle daha da karmaşık bir hale gelmiştir. Rusya ve Çin gibi güçleri de kendi ekseninde tutmaya çabalayan İnan'ın günümüz dengelerinde dış politikasının bu büyük güçlere bağılı şekillendiğı ortadadır. (Gök, 2005, s. 88)

Öte yandan, meşruiyetini Siyonizm ve Batı karşıtlığından alan İnan'daki siyasetçiler, ABD'nin son dönem politikaları nedeniyle kendi ülkelerinde güç kazanmıştır. Bu anlamda 11 Eylül olayları sonrası ABD'nin dış politikasının İnan iç politikasına etkileri dikkate alınmalıdır. Siyonizm ve Batı karşıtı söylemlerle siyaset yapan Ahmedinejad bu süreçte toplumsal desteğini artırma ve Batı karşıtlığı temelinde ülke dışında da müttefik arayışındadır. İnan'ın, Şii jeopolitiğini kendi lehine kullanmasını sağlayacak kurumları bulunmaktadır. Bunlardan biri manevi ve fikri birliği sağlayacak olan Kum kentidir. Şii din adamlarının eğitim aldıkları yerlerden biri olan Kum kenti son dönemde Irak'taki Necef kenti karşısında eğitim merkezi olarak daha çok ön plana çıkmaktadır. İnan'ın bir diğeri ise bölgede

bazı gruplara hamilik yapmasını sağlayan İran Devrim Muhafızları'dır. Özellikle çatışmaların sıkça yaşandığı Ortadoğu'da Devrim Muhafızları İran ile çıkar birliği olan diğer Şii ve İslami gruplara silah yardımı ve silahlı eğitim olanakları sağlamaktadır. (Salihi, 2011, Bilgesam)

Bu sebeptendir ki, İran'ın bugün izlediği politika devletler veya resmi kurumlar arası karşılıklı ilişkilerden daha ziyade, İran'ın devlet olarak Müslüman Ortadoğu Halkları ve ezilen dünya halklarını muhatap alan devletten-halka şeklinde tanımlanabilecek bir politikadır. Bunun sebebi İran'ın özellikle Ortadoğu'da devletleri tarihe mâl olmuş siyasi veya mezhep odaklı güç mücadeleleri nedeniyle kendi tarafına çekemeyeceği bilmesidir. İşte bu yüzden kendi devlet aygıtını doğrudan halklara sempatik ve doğru gelecek bir strateji ve söylemlerle tabana yönelendirmektedir. Bölgedeki Batı politikalarına bakıldığında görüleceği üzere din ve mezhepler bölgenin kontrol edilebilmesini sağlayan önemli ayrışma noktalarıdır ki, bu dini ve mezhepsel çeşitlilik oldukça tutucu ve militan bir tavır geliştirdiği için bu yönde politikaların kolayca aracı olabilmektedir. İşte İran'da gücünün bu denklemi değiştirmeye yetmeyeceği noktada, bu sistemi en etkin şekilde kullanarak hedeflerine ulaşma çabasını benimsemiştir. Bu nedenle İran, Devrim'den bu yana katı dini tutum ve tavrını devam ettirmiş, dini ve ezilmişlik vurgusu yapan söylemler vasıtasıyla bölgenin Müslüman halklarını kazanmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda Şahin'in şu anekdotuda konuyu kavramak için önemlidir.

Bölgede Arap milliyetçiliğinin başarısızlığından sonra Siyasal İslamın yükselişi de dikkate alındığında, İran'ın Ortadoğu politikasındaki referansların ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. (Şahin, 2011, s. 168)

Öte yandan, Ayetullah Humeyni, iktidara gelişini "İslam Birliği"nin sağlanması yolunda diğer müslüman toplumlara model teşkil edecek şekilde "kapsamlı İslami Devrimin" ilk aşaması olarak görmüştür. Nitekim bir konuşmasında şöyle demiştir: "Bizim mücadelemiz sadece İran için değil, İslami bir hedef içindir... İran henüz yolun başındadır." (Menashri'den aktaran Sinkaya, 2005, s. 6) Devrim liderlerinin gözünde İran devrimi, halkı bireysel ve sosyal haklarından mahrum bırakan despotik bir rejimi devirmiştir. "Sömürgecilerin" hakim olması ve etkisi nedeniyle Müslüman uluslar despotik rejimlerin baskısı altındadır. Üçüncü dünya ve

özellikle Müslüman ülkeler, kitlelerle teması olmayan rejimlerin köleliğinden kurtulmaya, sosyal ve siyasal rönesansa susamıştır. (Zabih'den aktaran Sinkaya, B., 2005, s. 6-7) O halde yapılması gereken şey devrim ihracıdır. Devrim ihracı öncelikle müslüman ülkelere, nihayet tüm dünyaya, ezilmiş insanlara sosyal ve siyasal bir çözüm sunacaktır. (Menashri'den aktaran Sinkaya, B., 2005, s. 6-7) Devrim ihracı fikri, "İslam devrimini", uluslararası emperyalizme hizmet eden tiranların baskısından müslüman veya gayrimüslimlerin kendi kendilerini kurtarmak için bir araç olarak algılanmasına dayanır. Devrimin liderlerine göre hem ABD, hem de Sovyetler Birliği üçüncü dünya ülkelerini sömüren başlıca iki emperyalist güçtür. İslama bağlılığın "yenilenmesi", Şah'ı deviren İran örneğinin gösterdiği gibi, ezilmiş ulusların emperyalizmi yenmelerini sağlayacaktır. İran örneğini takip eden herhangi bir ülke, kendini emperyalizmin hakimiyetinden kurtarabilecektir. (Metz'den aktaran Sinkaya, B., 2005, s. 6-9) Devrim ihracı, İranlı liderlerin dış politika hedeflerinden birisi haline gelmiştir, "her nerede ezilmişler yaşıyorsa devrimin mesajı onlara ulaşacaktır". Hamaney bir konuşmasında "devrimin sınır ve cephe tanımayacağını ve duvarlarla çevrilemeyeceğini, ihraç edilmesi gerektiğini" vurgularken; Rafsanjani şöyle diyordu: "Dünyanın ezilmiş insanlarına, özellikle de müslüman dünyadakilere devrim ihraç etmek görevimizdir." (Menashri'den aktaran Sinkaya, B., 2005, s. 6-9)

Diğer taraftan tarihi Arap-Fars rekabeti de düşünüldüğünde, "rejim ihracı" politikasının bir başka önemi daha ortaya çıkmaktadır. Dini söylemle İran, Orta Doğu'ya/ Arap dünyasına yayılmak istemektedir ve bunu, Müslümanların sempatisini kazanarak gerçekleştirmek istemektedir. Çünkü İran, Orta Doğu'nun kapılarını kendisine ancak "din" yoluyla açılabileceğini düşünmektedir. Aksi takdirde İran, dinin dışındaki söylemlerle, bölgeye girdiğinde ya da girmeye çalıştığında Arap direnciyle karşılaşacağını çok iyi bilmekteydi. Nitekim, "rejim ihracı" söylemi, bazı Şiiiler dışında bölgede fazla cevap bulamadığı gibi, başta Suudi Arabistan olmak üzere Sünni Arap devletlerinin ciddi direnciyle karşılaştı/karşılaşmaktadır. (Baghdad'dan aktaran Sinkaya, B., 2005, s. 6)

Ortadoğu'da İran, dini söylem kullanarak bir taraftan ABD'nin bölgedeki hegemonyasını engellemeye çalışırken, diğer taraftan da bölgeye yayılma imkanı aranmaktadır. İran, Ortadoğu'ya yönelik dış politikasında söylemsel olarak dini referanslara ağırlık verse de, zaman zaman söz konusu söylemin dışına çıkan

davranışlarda da bulunmaktadır. Örneğin, seküler ve Arap milliyetçiliği temelli politikaya sahip olan Suriye ile İran'ın ilişkileri, dini referanslara göre değil, neredeyse tamamen ulusal ve stratejik çıkarlar üzerine yürütülmektedir. Bu sayede günümüzde İran Ortadoğu'da önemli sorunlarına baktığımızda, İran'ın mutlaka doğrudan veya dolaylı olarak bu sorunların içinde görürüz. İran Ortadoğu'da özellikle de Lübnan'da, Filistin ve en önemlisi Irak'ta ihmal edilmeyecek bir aktördür. İran bu sorunlardaki yerini dini söylem kullanarak ilişki kurduğu gruplar sayesinde kazanmaktadır. İran'ın Ortadoğu'daki ulusal çıkarı ve stratejik hesapları için din iyi bir fırsat sunmaktadır ve İran'da bunu en iyi şekilde kullanmaktadır. (Şahin, 2011, s. 168-169)

İran her ne kadar kendini bütün Müslümanların haklarının koruyucusu ve savunucusu olarak tanımlasa da, dış politika uygulamalarına bakıldığında, dini bir meşruiyet aracı olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Bu durumun anlaşılması için İran'ın farklı bölgelerdeki dış politika uygulamalarına bakmak yeterli olacaktır. Nitekim İran'ın İslami devrimden sonra Orta Doğu'daki dış politika söylemi ve eylemi ile Kafkasya ve Orta Asya'daki söylemi ve eylemi farklılık göstermektedir. İran Orta Doğu'da dini kimliği ön planda tutan ve "rejim ihracı" politikasına uyan davranışlar içinde olurken, Kafkasya ve Orta Asya'da ulusal çıkarlar ve stratejik hesaplar çerçevesinde bir dış politika yürütmüştür/yürütmektedir. (Şahin, s. 12-13)

Diğer taraftan Realist/pragmatist fraksiyondakiler ise başından beri "İslami Kültür"ü ön plana çıkaran pragmatist bir yöntem önermekteydiler. Bu bağlamda Cumhurbaşkanı Hamaney bir konuşmasında şöyle demiştir: "Biz şüphesiz [İslamcı] hareketlere kendi rejimlerini değiştirmelerine yardımcı olmak için... doğrudan yardım etmeyeceğiz". Yine Başbakan Musavi şöyle demiştir: "Biz herhangi bir ülkeye silahlı devrim ihrac etmek istemiyoruz. Bu büyük bir yalandır. Bizim amacımız ikna yoluyla İslami devrimin teşvik edilmesidir". Ancak, daha ideolojik hareket eden idealistler, Humeyni'nin daha önceki konuşmalarını "harfiyyen" benimseyerek daha militan/radikal bir yolun izlenmesini savunmuşlardır. (Sinkaya, B., 2005, s. 7) Devrim ihraç etmek için başka ülkelerdeki İslamcı hareketlerin askeri ve siyasi açılarından desteklenmesini, ABD ve diğer Batı hedeflerine karşı saldırılar düzenlenmesini, rejim muhaliflerine karşı ve muhafazakar Arap devletlerine karşı gizli faaliyetlerin yürütülmesini istiyorlardı. Dahası, idealistler/radikaller bu tür

faaliyetlerini, özellikle 1984'ten sonra pragmatistlerin hakim olduğu "hükümetin" bilgisi dışında yürütüyorlardı. Örneğin, bu nedenle bu tür faaliyetleri yürüten liderlerden birisi, Mehdi Haşemi 1987'de idam edilmiştir. Bu bağlamda, 1989'da cumhurbaşkanlığına gelen pragmatist/realist Rafsanjani, İran'ın bölge ülkeleri ile ilişkilerinin iyi bir yola girmesi için komşu devletlere yönelik maceracı politikaların sona ermesi gerektiğini söylemiştir. (Sinkaya, B., 2005, s. 7-8)

İran'da bu değişim ve dönüşüm taleplerinin ağırlığını koymaya çalıştığı dönemde baba Bush ve oğul Bush döneminde ve özellikle de 11 Eylül sonrasında İran ile ABD arasındaki ilişkiler hiç olmadığı kadar gerilmiştir. İran'ın terörizme destek veren bir ülke olduğunu ve gerek Ortadoğu'daki, gerekse dünyadaki barışın ve huzurun tesis edilememesinin en önemli sebeplerinden biri olduğunu iddia eden ve bu bağlamda İran'ı 'şer eksenli' olarak tanımladığı devletler arasına sokan II. Bush, nükleer faaliyetlerini tam bir denetime açmaya yanaşmayan, çok başarılı bir gevşet stratejisi uygulayan ve ABD'yi en azından şu ana kadar pasif kalmaya mahkum eden ve meydan okurcasına İsrail'in yok edilmesi gerektiğini dile getiren İran'ı, savaşla tehdit etmektedir. Bugün ılımlı olan demokrat başkan Obama döneminde dahi ilişkiler henüz yumuşama göstermemiştir. İlişkiler İran'ın nükleer faaliyetlerini uluslararası denetime açması ve terör örgütlerine (özellikle Hizbullah ve Hamas'a verdiği destek) verdiği destek noktasında kilitlenmektedir ki, bu hususlar zaten İran'ın dış politikasının ve izlediği stratejinin bel kemiğini oluşturmaktadır. Bu nedenle ABD'nin talepkar olduğu konularda İran'ın bir adım atması veya ilişkilerin yumuşama seyrine girmesi mümkün görünmeyen bir beklentidir.

Öte yandan, tekrar Devrim'den bugüne dek yaşayana sürece odaklanırsak, İran Devrim sonrası ABD ile ilişkilerini kesmesinin yarattığı iç ve dış tüm dalgalanmaları ve dengesizlikleri stabil hale getirebilmek için diğer güçlerle olan ilişkilerinde mecburi bir yumuşamaya gittiği görülmektedir. Bu bağlamda, teknolojik ve ekonomik açıdan gerekli yardım alabilmek ve kendi iç ve dış gereksinimlerini karşılayabilmek için; ABD'nin soğuk savaş döneminde önemli bir partneri olan fakat giderek önemli bir rakibi durumuna gelen Avrupa Birliği'ne yönelmiştir. Avrupa Birliği ise, Soğuk Savaş sonrası, bölgede eski etkinliğini yakalamak ve büyük gelecek vaad eden İran pazarına hakim olabilmek için, İran'ın talebine karşılık vermiş ve böylece yeni düzen içerisinde yeni ikili münasebetler ve yeni bir denge

tesis edilmiştir. ABD bu duruma İran'ın, terörist faaliyetleri desteklediği ve Ortadoğu barış sürecine karşı olduğu ve yanı sıra da İsrail'in varlığı ve enerji güvenliği için tehdit oluşturduğu gerekçesiyle olumsuz yaklaşmıştır. Bu açıdan diyebiliriz ki, ABD'nin II. Dünya Savaşı, ve Soğuk Savaş döneminde geliştirdiği düşman yaratma ve gerilime dayalı güç tesis etme siyaseti onun bölgede giderek daha fazla tepki çekmesine, dışlanmasına, mevzilerini rakiplerine ve İran'a kapturmasına sebep olmuştur.

Kendi anlayışını ne pahasına olursa olsun empoze ederek güce dayalı hegemonya anlayışını devam ettiren ABD, bu bağlamda AB'den İran'la karşılıklı ilişkiler geliştirilmemesini istemiş ancak, AB, İran'ın diyalog için teşvik edilmesi ve masadan kaldırılmaması gerektiği karşı düşüncesi ile ABD'ye karşı çıkmış, dünya kamuoyuna daha tercih edilebilecek ve daha az can yakacak bir yöntem sunmuştur. Böylece bölge ve İran konusunda ABD ve AB arasında çoktandır örtülü şekilde büyüyen güç ve çıkar çatışması, aleni hale gelerek yeni bir boyut kazanmıştır. Bu yeni durum, İran dengeleme politikasında başarıya ulaşmasını, tam da en çok ihtiyaç duyduğu dönemde garanti altına almıştır. Bu sayede İran değişen kendi lehine gelişen yeni konjonktürü en iyi şekilde kullanmayı bilmiştir.

Fakat ne var ki, Avrupa ile yaşanan bu olumlu gelişmeler de çok uzun ömürlü olmamıştır. Zira bölgede etkili olmak isteyen bir başka büyük güç vardır; Ruslar.

1988'den sonraki dönemde İran-AB ilişkileri, Tahran-Moskova ilişkilerinin aksine kolay gelişmemiştir. İran'ın karar alma mekanizmasında etkili radikal kanat Avrupa ile ilişkilerin gelişmesini istememişlerdir. Radikal kanadın olumsuz yaklaşımına bir de Salman Rüşdi olayı eklenince Rafsancani, AB ilişkileri kopuk bir yönetim devralmıştır. Kuveyt Krizi ve ardından çıkan savaş esnasında İran'ın takındığı yapıcı tutum Avrupa nezdindeki olumsuz imajını düzeltmiş, AB ülkeleri İran ile ilişkilerini düzelme trendine sokmuştur. Zaten Avrupa Birliği Ülkelerinin İran'a bakış açıları ABD'ninkinden farklı olmuştur; İran'ı tecrit etmek yerine bu ülkenin dünya kamuoyu ile birlikte hareket etmesini sağlamak gerektiğini savunmuşlardır. (Yurdakurban, 2007, s. 37)

Rafsancani'nin cumhurbaşkanlığındaki son günlerinde AB ile İran ilişkileri yeniden kriz dönemine girmiştir. 1992 senesinde İranlı dört Kürt liderin Berlin'deki

Mykonos adlı bir Yunan lokantasında öldürülüşüyle ilgili davaya bakan Berlin Ceza Mahkemesi, suikastın İran yöneticileri tarafından kararlaştırılıp, planlandığı sonucuna vardı. (Milliyet, 2007) Aradan geçen beş yıldan sonra Rafsancani ve Hamaney'in de aralarında bulunduğu İranlı yöneticilerin suçlu bulunmaları, zaten sıkıntılı olan İran-AB ilişkilerine darbe vurmuştur. AB İran'ı cezalandırmaya karar vermiş; başta Almanya olmak üzere tüm AB ülkeleri büyükelçilerini geri çekmişlerdir. Bakanlar düzeyindeki ziyaretler durdurulmuş, İranlı bürokratların Avrupa'ya ziyaretleri de kısıtlanmıştır. (Yurdakurban, 2007, s.37)

Ancak, Avrupa Birliği ülkelerinin İran'a bakış açıları Hatemi iktidarı ile tekrar olumlu yönde gelişmeye başlamış, Amerika'nın İran'ı çevreleme politikasını onaylamadıklarını açıklayarak, yeni yönetime olan güvenlerini dile getirmişlerdir. AB ile İran arasındaki ilişkilerin koptuğu Mikenos davasından sonra İran'ı terk eden AB büyükelçileri 1997 sonbaharından itibaren bu ülkeye geri dönmeye başlamışlardır, bunu AB'nin Şubat 1998'de Tahran ile üst düzey ziyaret yasağını kaldırması izledi. (Yurdakurban, 2007, s. 41-42)

Tahran-AB ilişkilerindeki önemli dönüm noktalarından biri de, Hatemi'nin 1998 yılı Eylül'ünde BM Genel Kurulu toplantısı için gittiği New York'ta Salman Rüşdi olayının kapandığını ilan etmesi oldu. İran'la ilişki kurma hususunda ABD'nin tavrı 'salyangoz adımı' hızında hareket ederken, İran, Avrupa ile ilişkilerinde büyük bir mesafe kat ederek tekrar Batı'ya açılma yoluna gitmiştir. Bu ilişkiler, İran hükümetinin Ayetullah Humeyni'nin Salman Rüşdi hakkında verdiği ölüm fetvasının arkasında olmadığını (bundan önceki açıklamalardan çok daha net ifadelerle) açıkladıktan sonra gözle görülür biçimde düzeldi. (Ramazani, 2006) Bu açıklamadan sonra daha da olumlu seyre giren AB-İran ilişkileri Hatemi-Harrazi ikilisinin yoğun çabaları ile gelişmeye başlamıştır.

2000 yılından sonraysa, İran-AB ilişkilerinde dalgalı bir seyir hakim olmuştur. Yüzyılın başında 11 Eylül 2001'de ABD'nin New York şehrinde gerçekleştirilen terör eylemleri gözleri Suudiler kadar İran'ın da üzerine çevirmiş ve İran'ın uluslararası platformda zor durumda kalmasına yol açmıştır. Özellikle Irak operasyonunun ilk yıllarına kadar sıcaklığını koruyan İslami terör dalgası nedeniyle İran dış baskılara karşı ne AB'den, ne Rusya'dan ne de Çin'den açık bir destek

görememiştir. Bunda en büyük rol elbette ki, miyadını yavaş yavaş doldurmaya başlayan Batı hegemonyasının gelişen yeni dünyayı kontrol altında tutmak için terörizmi en etkili strateji olarak görmesi; ayrıca, kendi içinde çöken devlet ve toplum sistemini toplumu homojenleştirerek aşmayı düşünen Batı'nın bu amaçla terörizm kaynaklı yabancı düşmanlığını araç edinmesi olarak gösterilebilir.

Bununla birlikte, İran da bilhassa Ahmedî Nejad'ın cumhurbaşkanı olması sonrası İran'ın tarihi karakterine uygun şekilde Batı'nın dayattığı ötekileştirmeyi kabul ederek kendi kabuğuna kapanmış, daha da radikalleşmiş, uzlaşma ve diyalog yollarına kendisini kapatmış veya şartlar nisbetinde koşullandırmıştır. Bu tutum İran'ı devrimin ilk yıllarındaki çizgisine daha da yaklaştırmıştır. Bu durum ayrıca yönetim üzerinde güç kaybetmeye başlayan radikal kesimlerin de giderek eski güçlerine kavuşmasını sağladığı için, özellikle ABD ve İsrail temelli zıtlama ve meydan okuma politikası süreklilik kazanmıştır.

Diğer yandan, son zamanlarda ABD'nin Irak ve Afganistan'daki başarısızlığı ile baskıları bir nebze de olsa gevşeterek hareket alanını genişletmeyi başaran İran, her ne kadar de nükleer programı nedeniyle uluslararası platformda hala baskı görse de, küresel enerji talebi ve ekonomik kriz nedeniyle AB ve Çin'le olan ilişkilerini oldukça geliştirmiş, bu sayede ABD'nin bölgedeki varlığını paralize etmeyi başarmıştır. Zaten bu nedendir ki, bugün ABD, İran'a müdahaleye sıcak bakmasına ve İsrail ile birlikte böyle bir operasyon yapmaya gücü yetmesine rağmen, konuyu BM nezdinde onaylatmaya muhtaç kalmaktadır. ABD'nin 1979'dan bu güne dek BM'de İran aleyhinde sert bir yaptırım kararı alamaması (alınan son yaptırım kararı AB, Rusya, Çin ve bölge ülkeleri tarafından kolaylıkla delindiği için önemli bir etkisi olmamıştır) ise İran'ın son derece başarılı dış politikasının, dünyayı okumadaki başarısının ve enerji konusunda Ortadoğu ve dünyadaki yeri ve rolüne ilişkin nedenli iyi bir okuma yaptığının belirtisidir.

4.2. Devrim Sonrası İnan-Rusya İlişkileri

İslam devriminden önce ABD'nin müttefiki olan ve Moskova'dan uzak duran, devrimden sonra da ABD'yi "büyük şeytan" Sovyetler Birliği'ni ise "küçük şeytan" olarak nitelendiren İnan, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası oluşan yeni uluslararası ortamda Rusya ile ilişkilerini günden güne geliştirmiştir. Doksanlı yılların ikinci yarısından itibaren daha çok nükleer enerji konusunda Rusya'nın İnan'a destek vermesi ve İnan'ın da Rusya'nın eski Sovyet coğrafyasındaki üstünlüğünü kabullenmesi şeklinde ortaya çıkan Rusya-İnan ittifakı ABD başta olmak üzere birçok ülkeyi tedirgin etmiştir. (Purtaş, F., 2006, s.313-332)

İnan ve Rusya arasındaki ikili ilişkiler, 1980 yılındaki İnan-İrak Savaşı'nda Rusya'nın takıntığı tavır ve Irak'a silah satışı ile dursa da savaş sonrasında yine giderek hızlanan olumlu bir seyir izlemiştir. 1989 yılına gelindiğinde Haşimi'nin Rusya ziyaretinde toplamda 5.1 milyar dolar değerinde 4 anlaşma yapılmıştır. Bu tarihten sonra ise 2001 yılına kadar İnan üst düzeyde bir Moskova ziyareti gerçekleştirilmemiştir. 2001 yılının mart ayında gerçekleşen ikinci üst düzey ziyaret ise Cumhurbaşkanı Hatemi'nin ziyaretidir ve bu ziyarette İnan ile Rusya Arasında Karşılıklı İlişkilerin Temelleri ve İşbirliği İlkeleri Antlaşması imza edilmiştir. Rusya ve İnan arasında 11 Eylül öncesinde imza edilen ve 11 Eylül sonrasındaki ilişkilerin yönünü ve şeklini genel bir çerçeveye oturması bakımından önemli olarak nitelendirilen bu anlaşma ile Rusya ve İnan, bölgedeki işbirliklerini değişen konjonktür karşısında bir başka safhaya taşımıştır.

Amerikanlar ise bu yakınlaşma ve işbirliği hakkında rasyonel bazı çıkarımlar yaparak meseleye yaklaşmaktadır.

Amerikalı analizciler, Rusya ve Amerika'nın İslâmî radikalizmi bir tehdit olarak görmelerine karşılık, stratejik açıdan farklı görüşleri olduğunu belirtmektedirler. Rusya'nın tehdidin kendi siyasal, ekonomik ve askerî zayıflığından dolayı gene kendi içindeki İslâmî topluluklardan geldiğini algıladığına inanıyorlar. Rusya kendi içindeki İslâmî toplulukların, aynı ayrılıkçı etnik gruplarda olduğu gibi, küçük devletçikler biçiminde bağımsızlıklarına kavuşmak istediklerine inanmaktadır. Rusya'nın bu durumda düşmanları İnan, Irak ve Kuzey Kore değil, kendi içindeki İslâmî topluluklar ve Afganistan'da kendi üzerine saldırtılan Taliban gibi gruplardır.

Oysa olaylara Amerikan tarafından bakacak olursak, Amerika'nın düşmanlarının, Amerika'nın izlediği politikalar nedeniyle kendisine saldıran dış güçler olduğunu görmek mümkündür. O hâlde Amerika ile Rusya arasında terörist devletlerin veya teröristin kim olduğu konusunda bir algılama farkı bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında, gene Amerikalı stratejistlere göre, İran, Rusya için Orta Doğu, Kafkaslar ve Orta Asya'da dengeleyici ve düzenleyici bir güç olarak belirmektedir. Kuzey Kore bir tehdit değil, ancak dengesiz bir komşudur. (Hill, F., 2002, s. 34)

11 Eylül terörist saldırılarından sonra Afganistan'a ve ardından da Irak'a yapılan askerî müdahaleler "uluslararası terörizmle mücadele" boyutlarını aşarak uluslararası yeniden yapılanma sürecine dönüşmüştür. ABD, ortaya attığı ve kısaca "Büyük Ortadoğu Projesi" olarak formüle edilen yeni proje ile Kuzey Afrika'dan Pakistan'a kadar uzanan çok geniş bir coğrafyada dünyayı yeniden dizayn etmeye kalkışırken, Sovyetler Birliği'nin mirasçısı olan Rusya, artan petrol fiyatlarının da desteğini arkasına alan yeni lideri Vladimir Putin ile bölgede yeni bir "Dış Politika Konsepti" geliştirmeye başlamıştır. (Oğan, S., 2004, TÜRKSAM)

Öte yandan Rusya ile İran arasında nükleer faaliyetler konusunda da 11 Eylül kritik bir eşik olmuştur diyebiliriz. Tüm alanlarda olduğu gibi nükleer alanda da iki ülke ilişkilerini farklı bir boyuta taşımıştır. Fakat ne var ki, Rusya'nın pragmatist dış politika anlayışı, İran'ın nükleer faaliyetleri noktasında bazı soru işaretleri ve rahatsızlıkları da doğal akışı içerisinde yaratmıştır. Bu bağlamda Rusya'nın İran nükleer güce sahip olmasını kendi gücü ve etkisi açısından ciddi bir tehdit olarak gördüğü ve ele aldığı ifade edilebilir.

Çünkü nükleer güce sahip olan bir İran, Rusya'nın Orta Asya, Kafkasya ve Hazar havzasındaki çıkarlarını etkileyebilir. Ayrıca İran-ABD ilişkilerinin geleceğinin belirsizliği de bu tehdit algılamalarını daha karmaşık hale getirebilir. Nükleer güce sahip ve ABD ile iyi ilişkisi olan bir İran, Rusya'nın istemediği bir seçenektir. Bu açıdan bakıldığında Rusya, İran'ın elinde nükleer silah olmasını bir yerde istemeyebilir. (Keskin, A., 2005) Bu durum Rusya ile Amerika'nın bir anlaşma yolu bulması halinde İran üzerindeki uluslararası baskının önleyicisi durumdaki iki ülkeden biri olan olan Rusya'nın menfaatleri uyarınca İran'a bu konuda verdiği

desteği çekmesine sebep olabilir. Ki, bu durumun gerçekleşme ihtimali dahi olması Rusya'nın ne denli pragmatist bir politika izlediğinin ifşası açısından önemlidir.

Siyasi açıdan Rusya ve İran'ı birbirine yaklaştıran temel unsur iki ülke dış politikasındaki Amerikan karşıtlığıdır. Devrimden sonra ABD, İran ile olan diplomatik ilişkilerini dondurmuş ve yeni rejimle hiçbir şekilde uzlaşmaya gitmemiştir. Hem bu nedenle hem de devrimin ilkeleri gereği İran İslam Cumhuriyeti, 1979'da kurulduğu günden itibaren Amerikan karşıtı bir dış politika çizgisi izlemektedir. Rusya Federasyonu ise dış politika da her ne kadar genel itibariyle Batı ülkelerine ve Batılı kurumlara dönük bir yaklaşım sergilemekle birlikte ABD'nin tek taraflı girişimlerinden rahatsızlık duymaktadır. Yevgeny Primakov'un 1996 yılında dışişleri bakanlığına gelişiyle Avrasyacılığın öne çıktığı ve Amerikan karşıtlığının yükselişe geçtiği Rusya'da, Ağustos 1998'de yaşanan ekonomik kriz ve 1999'daki NATO'nun Kosova müdahalesinden sonra Amerikan karşıtlığı hat safhaya ulaşmıştır. 11 Eylül 2001'de ABD'de meydana gelen terör eylemlerinden sonra Putin'in, teröre karşı savaşta Bush'a verdiği destekle yumuşayan Rusya-ABD ilişkileri, ABD'nin Irak'a müdahalesi ile yeniden bozulmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla büyük bir güç kaybına uğrayan ve psikolojik travma yaşayan Rus yönetici elitinin çoğunun bilinç altında Amerikan düşmanlığı mevcuttur. (Purtaş, F., 2006, s.313-332)

İran-Rusya arasındaki ilişkilerin yukarı yönlü hareketini desteleyen ve pekiştiren bir diğer ilişki alanı ise, askeri ilişkilerdir. Rusya Soğuk savaşın bugüne dünyadaki en önemli iki silah satıcısından biridir. İran ise dünyanın en büyük pazarlarından biri içerisinde yer alan dünyanın en büyük alıcılarından biridir. Bu durum İran'ın izlediği politikaya koştur şekilde ortaya çıkmakla birlikte, eleştirilen Şah'ın izlediği politikayla aynı çizgiye düşülmesi, İran'ın aşamadığı bölge şartlarının ne denli kuvvetli olduğuna kanıt niteliğindedir.

İran son dönemlerde özellikle de Rusya'nın yardımlarıyla milli savunma sanayisini kurma peşindedir. Bu bağlamda, orta ve uzun menzilli alımı ve üretim teknolojisi yönündeki anlaşmalar, 3., 4. ve 5. nesil savaş uçakları üretimi konusundaki işbirliği, dikkat edilmesi gereken noktalardır. Ayrıca İran Hava Kuvvetleri Komutanı Ahmed Mikani'nin, İranlı uzmanların Boeing 747 tipi

uçakların tamir, bakım ve onarımını başarıyla gerçekleştirdiğini ve İran havacılık sanayisinin çok önemli gelişmeler kaydettiğini, yeni nesil radarların üretiminin yerli sanayi ve uzmanlarca gerçekleştiğini iddia etmesi de İran açısından son derece önemli gelişmelere işaret etmektedir. Bu noktada belirtilmesi gereken diğer husus ise, Rus teknolojisi ve imkanları ile hasar almadan ele geçirilen Amerikan Casus uçağıdır. Bu uçağın Rusya ve İran arasındaki askeri işbirliğini artıracığı kesindir. Ayrıca bu uçaktaki teknolojinin İran'ın havacılık alanındaki askeri kapasitesine bir çarpan etkisi yapacağı da açıkça görülmektedir.

İran, Rusya'nın bölgede ilişki geliştirebildiği neredeyse tek ülke konumundadır. Geleneksel olarak İran, Kafkasya ve Orta Asya gibi konularda, Rusya ile birlikte hareket etmiştir. Rusya-İran ilişkilerinin temelinde Rusya açısından iki önemli faktör vardır. Her şeyden önce, ABD ve Batı dünyasının silah ambargosuyla karşı karşıya olan İran, Rusya için önemli bir silah pazarıdır. İran'ın Rusya için ikinci önemi ise, stratejiktir. Bu, İran'ın bölgede ABD karşıtı duruşuna bir destek mahiyetinde ortaya çıkmaktadır. ABD karşıtı İran'ı desteklemek Rusya için stratejik bir gerekliliktir. İran, Rusya'nın Orta Doğu'da son tutunma noktasıdır. (Çomak, İ., 2005, TÜRK SAM)

4.3. Devrim Sonrası İran-İngiltere İlişkileri

İngiltere, Devrim sonrası ülkedeki tüm ayrıcalıklı konumunu kaybetmiş, tüm stratejik ve ekonomik çıkarları bir günde alaşağı olmuştur. Bu durum aynı zamanda İngiltere'nin tüm bir Ortadoğu politikasının da şeklini etkilemiş, İngiltere'nin dünya güçler dengesi içerisindeki rolüne son derece olumsuz bir etki yapmıştır. Devrim sonrası İngiltere, Amerika'ya daha çok yanaşmış ve Rusların Devrim sonrası İran'ı üzerindeki tartışmasız etkisini kırabilmek için ortak bir strateji izlemek konusunda Amerikanlarla mutabakata varmıştır.

Bu bağlamda diyebiliriz ki, tarih, İngiliz dış politikasının Rusya'yı çevreleme üzerine inşa edildiğini gösterir; bu çerçevede İran'ın da iki gücün mücadele alanlarından birisi olduğunu dolayısıyla İngiltere'nin İran'la değil daha çok Rusya ile sıkıntısı olduğu anlaşılıyor. (Dedeoğlu, B., Star Gazetesi, 2010)

Bu sebeple Amerikan-İngiliz ortaklığının İngiltere'nin yarattığı Anglo-Sakson politikanın bir devamı olarak tezahür ettiği söylenebilir. Böylece İngiltere Ortadoğu'da, ikinci planda kalmasına rağmen, Amerikan hegemonyasının ardına gizlenip ana aktör olarak ortaya çıkmadan hedeflerine ulaşabilmektedir. İngiltere, Amerika'nın bugüne değin yaptığı tüm müdahalelere ve politikalara destek vermiş ve bu politikaların aktif bir uygulayıcısı olmuştur. Amerika ve İngiltere arasında kurulan bu ittifak, İran'ın özellikle devrim sonrası tüm dengeleri al-üst etmesi ve Rus-Çin, Alman-Fransız ana eksenindeki bir çizgiye kayması ile birlikte daha sıkı hale gelmiştir. Buradaki yakınlaşmanın amacı, her iki gücün de büyük bir petrol ve gaz ithalatçısı olan İran ve bölge üzerindeki çıkarlarını korumak istemeleridir. Zira her iki gücün de küresel güç mücadelesi içerisindeki konumları İran ve etkisindeki Ortadoğu'ya göbeğinden bağlıdır.

Rusların Komünizm sonrası değişen dünya düzeni içerisinde İran üzerinde son derece etkili hale gelmesi ve yakın geleceğin üç süper gücünden biri olacak olan Çin'in kendi menfaatleri doğrultusunda İran'a verdikleri destek, İran'ı rahatlatmakta ve ortamı öngörülebilir ve planlanabilir kılarak dış politikada elini sağlamlaştırmasına yardım etmektedir. İngiltere ise bölgedeki dengeleri kurgulayan ve bölge hakkında engin bir tecrübeye sahip olan eski hegemon olarak Amerika ve Avrupa arasındaki ayrılığı gidermeye ve İran hususunda ortak bir noktada uzlaşılmasına çalışmaktadır.

Bu açıdan İngiltere'nin İran'a ilişkin geliştirdiği politikanın her zaman realist bir çizgide geliştiği görülebilir. İngiltere, İran'ın destek aldığı güçlerin giderek yükselmesi ve uluslararası platformda daha etkin hale gelmesini dengelemenin yolunun kolektif politikalar üretmekle dengelenebileceğini düşünmektedir. Bu amaçla özellikle İran'da derin çıkarları ve son derece karlı ilişkileri olan Almanya, Fransa, İtalya gibi ülkeleri Anglo-Sakson politikaların çizgisine çekmeye çalışmaktadır. Türkiye'de bu noktada çok önemli bir yer tutmaktadır. Zira İngiltere İran söz konusu olduğunda onu baskı altına alabilmenin ve bölgede etkinlik kazanabilmenin en etkili yolunun giderek güçlenen ve bölgesine hakim olmaya başlayan Türkiye'yi küstürmemekten geçtiğini düşünmektedir. Bu düşünce Amerikan politikaları ile örtüşürken, merkez Avrupa'nın politikaları ile bazı zıtlıklar içermektedir.

Öte yandan İran ise, Amerika kadar İngiltere'ye de dikkat edilmesi gerektiğinin farkındadır. İngiltere'nin siyaset ve istihbarat konusundaki gücü İran'ı kuvvetli ittifaklar kurmaya teşvik etmesinin yanı sıra, Avrupa'daki fikri ve menfi ayrılığı da körükleyerek İngiltere'nin çabalarının boşuna çıkarması için gayret sarfetmesine yol açmaktadır. Bu noktada İran'da bir kaç gün önce yaşanan, diplomatik bir krize dönüşen fakat sonra zor da olsa aşılın ve şimdilik soğumaya bırakılan İngiliz elçiliğinin öğrencilerce basılması olayı, Avrupa'ya ve İngiltere'ye çok açık bir mesaj niteliğindedir. Ayrıca her ne olursa olsun pragmatik yaklaşımları neticesinde İngilizler Hatemi döneminde ilişkileri yeniden kurduklarından beri, İran ile ticari ve ekonomik ilişkilerde oldukça yol almıştır ve almaya da devam etmektedir. Bu konudaki en somut örnek ise, basında yer alan bir haberdir.

Haberde İran ile ticarete dört ayda yaşanan % 76'lık artışın ülkenin 4'üncü büyük ticari partneri İngiltere'nin yerini Türkiye'nin almasını sağladığı aktarılmaktadır. Haberde yine İran Ekonomi Bakanı Hosseini'nin "Türkiye'nin İngiltere'yi geçmesinden memnuniyet duyuyoruz" (Sabah Gazetesi, 2011) ifadesine yer verilmektedir. Görüldüğü gibi İran ile son yıllardaki en büyük somut problemleri yaşayan İngiltere, İran'ın ticari hayatındaki beşinci büyük partner durumundadır. Bir diğer haber ise Times Dergisinden gelmiştir.

Yine habere göre, Times'ın ele geçirdiği belgeler ABD mahkeme tutanakları İngiltere'nin mali sektörünün geçtiğimiz yıllarda İranlıların yaptırımı atlatmasını sağlamak adına ne kadar hevesli olduğunu ortaya koydu. Buna göre İngiltere'nin en büyük bankalarından Lloyds TSB, 1990'lı yılların ortalarında İranlılar ve Sudanlıların içinde olduğu alışverişlerle ilgili 350 milyon dolara yakın ödeme mesajını üzerinde tahrifat yaptığını kabul etti. (Hürriyet Gazetesi Online-Arşiv, 2010) Bu iki haber İngiltere'nin pragmatik ve çok yönlü politikasının somut kanıtlarıdır.

Öbür yandan, Avrupa'nın İngiltere'nin ısrar ettiği politikada birleşmek konusunda duyduğu sıkıntılardan biri de bu çok yönlü, gizli, pragmatik politikalar olarak öne çıkmaktadır. Zira İngiltere'nin ulusal çıkarlarını korumak noktasında sergileyebileceği stratejinin maliyeti, Sykes-Picot antlaşmasının akıbeti ile görülmüş

ve Avrupalı devletlerde İngiltere'ye duyulan güvensizliğin somut bir örneği olarak not edilmiştir.

Öte yandan İngiltere'nin İran'da yaşanan bu elçilik baskınına ilişkin olarak politikasına yönelik ivme yaratıcı bir etki yakalayabileceği de düşünülmektedir.

Bu bağlamda, İngiltere Tahran saldırısını AB masasına getirerek belki de Rusya ile ilişkileri germek istemeyen üyeleri bir tercihe zorluyordur. Rusya karşısında tavır alacak bir AB'nin de ABD merkezli bir 'Batı' ittifakına razı olması gerekir. Diğer bir ifadeyle AB kendi başına bir güç olma hayalini erteler. (Dedeoğlu, B., Star Gazetesi, 2010) Zaten Avrupa'nın şu an ki durumu da tek başına bir güç olma mücadelesinden çok gücünü koruyabilme mücadelesine dönmüş durumdadır. Kısacası İngiltere'nin kurguladığı Avrupa'yı ikna politikası başarıya ulaşmakta gibi görünmektedir.

İran ise Avrupa'yı bazı sıkıntılara rağmen tekrar bir araya getirerek Amerikan çizgisine sokan bu yanlış adımını Rusya-Çin ikilisi ile bağlarını sıkılaştırmanın yanı sıra, Türkiye ile olan ilişkilerini Türkiye'nin Suriye ve Arap Baharında benimsediği İran'inkiyle taban tabana zıt tutumuna rağmen germemekte ve geliştirmeye çalışmakta aramaktadır.

4.4. Devrim Sonrası İran-Fransa İlişkileri

İran söz konusu olduğunda Fransa'nın yeri daima çok özel olmuştur. Gerek siyasi, gerekse kültürel anlamda İranlı sivil ve askeri bürokratları, saray mensuplarını, burjuvaziye ve ruhanileri etkilemeyi başarmış bir güçtür Fransa. Bu anlamda İran'da Devrim öncesinde olduğu kadar, Devrim sonrasında da Fransız etkisi hissedilmektedir.

Fransa İranlı muhalifler için daima bir sığınma ve faaliyet merkezi olarak işlev görmüştür. Batı'nın enformasyon ağlarını sonuna kadar kullanmaya imkân tanıyan ülke, Devrim'in olmasında hayati bir rol oynamış, Devrim sonrası İran'ı şekillendiren yöneticileri siyasi ve kültürel olarak etkilemiş hatta Devrim anayasasına ilham vererek etkisini göstermiştir.

Devrimden sonra İran'ın özellikle Fransa ile sıcak ilişkiler geliştireceği zannedilmişti. Humeyni İran'a dönmeden önce kısa bir süre Paris'te ikamet etmiş, devrimin öncü isimlerinden Beni Sadr gibi simaların Fransa'yla geçmişe dayanan temasları olmuştu. Ancak, Fransa'yla umulduğu gibi sıcak ilişkiler tesis edilemedi. Fransa'da 1981'de iktidara gelen sosyalistler İran'a daha soğuk bakıyorlardı. Lübnan'da Fransız vatandaşlarına İran yanlısı gruplar tarafından yapılan saldırılar ve kaçırma eylemleri ilişkilerin gerilmesine neden oldu. (Akıncı, A., R., 2005, s.51)

Böylece Fransa giderek İranlı muhaliflerin uğrak merkezi olmaya başladı. Cumhurbaşkanlığı görevini bırakarak ülkeden kaçan Beni Sadr ve Halkın Mücahitleri örgütünün lideri Recavi Fransa'ya yerleşmişlerdi. Paris'teki yönetim, savaş sırasında Irak'ı desteklemeyi ve bu ülkenin önemli silah tedarikçilerinden biri olmayı tercih etmişti. (Akıncı A. R., 2005, s.51-52)

Fakat, İran, 1984 yılında da İsfahan'da bir nükleer araştırma merkezi açmış ve bu merkeze reaktör kurmak amaçlı Fransa ve Pakistan'dan yardım talep (Atasoy, D., 2008, s. 99) ederek Fransa ile ilişkilerde bir yumuşama yaşanmasını sağlamıştır.

Fransa sonraki dönemde İran ile ilişkilerini geliştirmeye devam etmiş, finans, otomotiv, enerji ve petrol, ticaret ve siyasi alanlarda ilişkiler oldukça gelişmiştir. Fransa bu konuda yalnız da değildir. Almanya'da Fransa ile birlikte Avrupa kıtasında İran'la işbirliği yapan diğer büyük ülkedir. Bu iki ülke İngiltere'nin politikaları üzerinde şekillenen Amerikan-İngiliz-İsrail stratejisine uzun dönem direndiyse de, özellikle Sarkozy ile birlikte, Fransa, İngilizlerin önerdiği politikaya eklenmiş ve İran'a nükleer faaliyetlerinden dolayı yaptırım uygulanmasını desteklemiştir. Bu konuda bazı kararlara öncülük de eden Fransa buna rağmen alt frekansta İran'la her türlü ekonomik ilişkisine devam etmiştir.

Nitekim AB'nin en önemli ülkesi olan Fransa'nın Orta Doğu'da birinci ticari ortağının İran olduğu bilinmektedir. (Özcan, A. N., 2002, s. 44)

Fransa'nın bu politika değişikliği dikkatle incelendiğinde, Avrupa'nın ekonomik olarak çöküşünden en az şekilde etkilenmek ve yeniden şekillenen Ortadoğu-Kuzey Afrika coğrafyasından en fazla payı elde çabasının Fransa'yı güdülediği görülebilir. Bu konuda Fransa'nın sık sık karşı karşı geldiği Türkiye

karşısında onun dengeleyicisi olarak görülebilecek İran'la ilişkilerini kötüleştirilmesi ise Fransa'nın artık her türlü alternatifi tükettiği ve Amerikan'ın önderlik ettiği ittifaka aktif olarak katıldığı şeklinde yorumlanabilir. Bu konuda özellikle Fransa'nın İran'dan petrol ihracatını durduğunu açıklaması önemli bir veridir.

Son noktada Fransa'nın her türlü desteği vererek olgunlaşması ve gerçekleşmesine en önemli katkıları verdiği İran Devrimi'nin Fransa'nın beklentilerindeki sonuçları doğurmadığı açıktır. Özellikle 11 Eylül sonrasında değişen algılar ve konjonktürün de etkisi ile Fransa yönünü yeniden tayin ederek İran'la işbirliğini resmi düzeyde azaltmış ve İran'ın rejimin karşıtı bir tutum ve politikayı yürürlüğe sokmuştur.

Arap Baharı Hareketleri ile başlayan dönüşüm sürecine de destek veren Fransa'nın İran üzerinde kurulan uluslararası baskıya verdiği destek de bu dönüşüm hareketi ile birlikte iyiden iyiye artmış ve artık Fransa, Amerika ve İngiltere ile birlikte, yaşanan bu güç mücadelesinin sonucunu görmek istedikleri bir noktaya varmışlardır.

4.5. Devrim Sonrası İran-İsrail İlişkileri

İsrail ve İran arasındaki ilişkiler Devrim sonrasında sürekli gerilen bir seyir izlemiştir. Ancak iki ülke arasındaki gerilimli ilişkiler sürecinin görünen yüzünün dışında bir de görünmeyen ve düşük frekansta ilerleyen bir yüzü bulunmaktadır. Devrimin olması ile birlikte Humeyni ve kadrosunun Devrimi İslami bir devrime devşirmesi ve yeni devleti İslam Cumhuriyeti olarak ilan etmelerinin ardından İsrail Amerika'nın yandaşı ve ortağı 'siyonist rejim' olarak ilan edilmiş ve hedefe konmuştur. Fakat öte yandan aniden kopan Irak Savaşı ile birlikte iki ülke arasında silah ticareti gözlemlenmiştir. İsrail'i 'Siyonist' olarak nitelendirerek hedef gösteren İran için bu ilişki oldukça dikkat çekicidir.

Eylül 1980'de İran–Irak savaşı başladı ve hem İran hem de İsrail, Irak'ın Arap olduğunu hatırladı. Bu kez 'Düşmanımın düşmanı dostumdur' sloganı daha çok İran için önemli oldu. İran, 8 yıl süren savaş boyunca İsrail'den her yıl yüklü miktarda silah aldı. Almanya'da yayınlanan Die Zeit gazetesinde, bölge

uzmanlarından, Prof. Dr. Thomas Speckmann, bu konuda rakamlar veriyor. Rakamlara göre, İran 8 yıl boyunca her yıl İsrail'e ortalama 500 milyon dolar silah parası ödedi. Savaş boyunca, İran'ın 'baş şeytan' ilan ettiği ABD de, İsrail üzerinden 'baş düşmanı' İran'a silah sattı. ABD Kongresi'nin 'İran-Contra- Skandalı' araştırmasında ortaya çıkan rakamlara göre, ABD İran'a 1985 yazında, Başkan Ronald Reagan'ın bilgisi dahilinde, 2 bin tanksavar ve uçak savar kuruluş malzemesi sattı. ABD Adalet Bakanlığı araştırmayı derinleştirdi, 2 milyar dolarlık daha silah satıldığı ortaya çıktı. Bu silahlar arasında 82 savaş uçağı, 4 bin füze, makineli tüfekler, bombalar, tank motorları ve irili ufaklı yedek parçalar vardı. Tabii bütün bunlar İsrail üzerinden İran'a gönderildi. Ayrıca, İran-İsrail arasında bu yıllarda ekonomik ilişkiler yanında birçok 'gayri resmî askerî ilişki' de gelişti. (Birgün Gazetesi İnternet Sitesi, 2010)

Mustafa Talip Güngörge'nin kitabının son bölümde kaynak göstererek geniş şekilde yer verdiği bu yöndeki iddialardan bazılarında yola çıkarak şunları belirtmek mümkündür.

Humeyni idaresinden kaçarak Fransa'ya sığınan Beni Sadr 20 Ağustos 1981 tarihinde Amerikan ABC Televizyonunda yayınlanan röportajında şunları anlatmaktadır:

Mollaların iktidar hırsları, onları Siyonizmle işbirliğine kadar götürdü. Humeyni, Irak'la barış antlaşması yapıldığı takdirde ordunun kendisini devireceği inancında. Savaşı bunun için sürdürüyor.

Öte yandan, İşbirliğinin yalnız askeri amaç taşımadığı, ticaret alanında da ilişki kurulduğu Siyonist 'Hiarts' gazetesi tarafından doğrulanmıştır. Gazetenin yazdığına göre, İran-İsrail ekonomik ilişkileri bir kaç aydır hareket kazanmıştır. İsrail'den İran'a yapılan ve askeri amaç dışı ticaret hacmi 40 milyon dolara ulaşmıştır. Gazete haberinde çeşitli ticari mal satışının bazı Avrupa limanlarından gerçekleştirildiğine ve ticaret işbirliğinin geliştirileceğine dikkat çekmiştir. Paris'te yayınlanan Afrik İzi dergisi 21-10-1980 tarihli sayısında, Irak-İran savaşının başlamasından üç ay önce İsrail'den bir askeri heyet ve uzman grubunun Tahran'ı ziyaret ettiği İran kurmaylarıyla Siyonizmin istihbarat örgütü temsilcileri arasında görüşmeler yapıldığını açıklamıştır. İngiltere'nin Observer gazetesi 02-11-1980 tarihinde,

İsrail'den İran'a silah, askeri malzeme ve yedek parça ihracatının İran'ın üç limanı olan Bender Abbas, Şahbahar ve Buşehir'de gemilerden boşaltıldığını yazmıştır.

Son olarak İran Yüksek Şura Meclisi Başkanı Rafsancani, ülkesinin İsrail'den silah aldığını Genel Kurul toplantısında kabul etmiştir. Meclis Başkanı Rafsancani toplantıda yaptığı konuşmada, İsrail'den alınan silahların eskiden kalan borca karşılık gönderildiğini öne sürerek "böyle bir alış-verişi istemeyerek yaptık" dedi. Rafsancani, askeri malzeme ve silahların miktarını, cinslerini açıklamamış, İran'ın eski alacağını böylece kapandığını bildirmekle yetinmiştir. (Güngörge, M. T., 1983, s. 182-188)

İki ülke arasındaki bu tür ilişkilerde oldukça dikkatli davranılmaktadır. Zaman zaman basına düşen bazı haberler bu ilişkilerin nasıl yürüdüğüne ve ne boyutta olduğuna dair ip ucu verebilmektedir. Bu noktada verilebilecek en yeni örnek ise 24 Aralık 2011 tarihinde basında yer alan bir haberdir. İsrail'in İran'ı vuracağı yönündeki spekülasyonların ayyuka çıktığı, İran'ın bu iddialara Hürmüz Boğazı'nda tarihinin en büyük tatbikatını yaparak yanıt verdiği ve Amerikan insansız hava aracını hackleyerek ele geçirmeye başardığı ve uluslararası kamuoyunun İran'ı giderek sıkıştırdığı günlerde bu haber iki ülke arasında çarpışık ilişkiler ağına ışık tutmuştur. Milliyetten aktaracağımız haber şu şekildedir:

İran'a yönelik müdahale ihtimalleriyle beslenen İsrail'in, diğer taraftan da ticaretin yasak olduğu bu ülkeye gizlice satış yaptığı ortaya çıktı. Bloomberg ajansının haberine göre, İsrailli Allot Communications Ltd. isimli şirket, İran'a Danimarka'daki bir dağıtımçı üzerinden internet izleme cihazları sattı. Cihazların Hüseyin isimli İranlı bir kişiye satıldığı, bu kişinin İsrailli ve Danimarkalı ortakları olduğu kaydedilirken, habere göre satış süreci şöyle gelişti: Allot Communications firması, izleme cihazlarını, Danimarkalı şirket RanTek A/S'ye gönderdi. Bu şirket de gelen ürünleri yeniden paketleyerek İran'a sattı. NetEnforcer isimli ürün, internet ağlarında filtreleme işlemini gerçekleştiriyor. (Milliyet Gazetesi, 2011)

İşte iki ülke arasında bu denli tahim edilmez ve girift bir ilişki mevcuttur ve gerçekte öngörülen genel çerçevenin dışında ne gibi kurgunun veya stratejinin izlendiği iki ülke açısından da tam olarak tesbit edilememektedir.

İki ülkenin birbirleriyle olan resmi düzeydeki ilişkileri ise işbirliğinden oldukça uzaktır. Her iki ülkede birbirlerini yok edilmesi gereken bir şer odağı olarak görmekle birlikte iki ülkenin de motivasyon kaynakları farklıdır..

Genellikle, İran'ın İsrail'e karşı tutumunun temelleri ideolojik nedenlere dayandığı iddia edilmektedir. Bu teze göre İsrail'in Filistin topraklarını işgal etmesi iki ülke arasındaki bir çatışma olmamış ve Tavat'a dayandığı gibi dini nitelikte olmuştur. Dolayısıyla, Filistin Sorunu sadece Filistin halkı veya Arapların sorunu değil, tüm Müslümanların sorunu sayılmaktadır. Diğer taraftan İran uzmanlarına göre İran İslam Cumhuriyeti bir ideolojik devlet olarak kimliğini İsrail'in yok olması gerektiği tezi üzerine kurmuştur. Dolayısıyla İsrail, İran İslam Cumhuriyeti'nin "öteki"sini oluşturmaktadır. İran İslam Cumhuriyeti'nin bekası İsrail'le mücadelesini gerektirmektedir. İsrail'in temel amacı İslam'ı yok etmektir. Gününüzde, İslam'ın tek ve gerçek savuncusu İran olduğu için İsrail İran'ın da düşmanı sayılmaktadır. (Asl. N. K., 2009, s. 209)

İranlı dış politika uzmanlara göre İran İsrail'in planlarına her hangi bir engel oluşturmaya bile bu ülke İran'a karşı düşmanca politikasından vazgeçmeyecektir. Bu durumda İsrail sadece ideolojik düşman değil, aynı zamanda İran'ın ulusal güvenliğine tehlike kaynağıdır. İran'ın İsrail'e karşı tutumunun arkasındaki ikinci neden İsrail'in İran'a karşı emel ve niyetleridir. İsrail, Orta Doğu barış sürecinin tıkanarak başarısızlığa uğramasından sonra İran'a karşı politikasında önemli değişikliğe gitmiş ve Irak senaryosunun aynısının İran için de yapılmasını savunmuştur. Bu durumda İsrail İran için fiili bir düşman haline gelmiştir. İsrail Shahak İsrail'in İran ve bölgeye yönelik politikasının unsurlerini şöyle anlatmaktadır:

- İsrail dış politikası sınırlarına ve komşularına sınırlı değildir, bölgesel nitelik taşımaktadır.

- İsrail'in bölgesel politikası Orta Doğu'da hegemonya oluşturmak ve İran ve Irak dışında diğer ülkelerin istikrarının sağlanmasıdır. İsrail, İran İslam Cumhuriyeti'nin devrilmesini savunmaktadır. İsrail'in İran'a düşmanlığının temel nedeni İran'ı bölgedeki hegemonyasına tek engel görmesidir. Bölgede hegemonya kurmak isteyen İsrail, güçlü bir İran'ın varlığını tahammül etmemektedir.

- İsrail barış istememektedir. İsrail'in temel amacı "Orta Doğu'da Barış İçin Savaş" adı altında Orta Doğu'da İran aleyhine seferberlik başlatmaktır (Asl. N. K., 2009, s. 210)

Görüldüğü üzere İran ile İsrail arasındaki ilişkiler gizli bazı temasları ve iletişim kanallarını ayrı tutarsak resmi platformlarda açık düşmanlık stratejisi üzerinden yürütülmektedir. İki ülkenin birbirlerini bu denli ötekileştirerek baskı altına alması ise din devleti olmalarından çok dini pragmatik dış politika ve güvenlik politikalarının bir aracı olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır.

4.6. Körfez Savaşlarında İsrail

İsrail devleti kurulana dek bir çok Yahudi Kuzey Irak'ta yaşamış ve zamanla buradaki komşuları olan Kürtlerle etkileşim sonucunda Kürtleşmiştir. Geçmişteki bu etkileşim ve çeşitli zamanlarda kurulan işbirliği, Kürtlerin, İsrail'in bölge politikasında kullanılacak uygun birer piyon olmasını sağlamıştır. Bu sebeple Irak'ın bölünmesi durumunda Kuzey Irak'ta oluşturulacak bağımsız bir Kürt Devleti sadece İsrail'in dış politikasına olumlu katkıda bulunarak, Arap ülkeleri tarafından çevrelenmiş olan İsrail'in , Arap olmayan ve İsrail'e yakın işbirliği içinde olduğu yeni bir müttefiki olacaktır. Böyle bir oluşumun diğer bölge ülkelerinin iç ve dış politikalarını etkileyecek olması da İsrail üzerindeki Arap baskısının dağılmasını sağlayacaktır. (İzzeti, İ., 2005, s. 61) Tarihi, dini ve ekonomik nedenlerle genişlemeci bir politik alt yapıya sahip olan İsrail, ABD'nin desteğinde Kuzey Irak'taki oluşuma siyasi ve askeri destek vermekte ve Kürt militanlarını eğitmektedir. Ayrıca bölgeye Kürt Yahudi göçünü desteklemekte ve gerek Kuzey Irak'tan gerekse Güneydoğu Anadolu'dan toprak satın alma çabaları içerisine girmektedir. Bölgedeki konumunu sağlamlaştırma adına Irak'ın parçalı yapısını özellikle Suriye ve İran'a karşı kullanmakta, Türkiye ile olan sıkı ilişkileri nedeni ile bağımsız Kürt Devleti söylemini dillendirmese de bahse konu bölgeye desteğini devam ettirmektedir. (Karadağ, H., 2007, s. 83-84)

İsrail, İngiltere'nin hazırladığı altyapı üzerine ABD'nin bölgeye yönelik stratejisini kolaylaştırmak üzere kurulmuş, bugüne kadar bu destekle ayakta kalmış ve hatta ABD'nin bölgedeki politikalarını yönlendirir duruma gelmiştir. İsrail'in varlığını sürdürebilmesi için bölge ülkelerinin reaksiyonunun bertaraf edilmesi gerekmiştir. Bu kapsamda, Arap ülkeleri ve İran'ın bu ülkeye karşı olan tutumlarının etkisiz hale getirilmesi için girişimlere ve gerektiğinde askeri harekâta devam edecektir. İsrail, bölgede kendisi dışında Arap olmayan başka bir devletin kurulması ve bu yeni devletle diğer bölge ülkeleri arasında düşmanlıklara varacak sorunlar yaratılması (enerji kaynaklarının paylaşımı gibi) ile bölge ülkelerinin İsrail'e karşı olan düşmanca tutumlarını bu yeni ülkeye çevireceklerini, bunun İran ve Arap ülkelerinin İsrail'e yönelik düşmanlıklarını azaltacağını hesaplamaktadır. İsrail'in Kürt devletinin kurulmasıyla asıl istediği tek ve büyük Irak yerine birkaç devlete bölünmüş ve Kuzey Irak'ta sözünü dinletebileceği bağımsız bir Kürdistan kurulan, parçalanmış bir Irak'tır. (Şalvarcı, Y., 2003, s. 301-303)

1990 yılına kadar Batının nispeten daha fazla önemseydiği gerginlik, Ortadoğu'da Suriye Lübnan-İsrail-Mısır ekseninde olmuştur. III. Körfez Savaşı bölgedeki gerilimi doğuya kaydırmıştır. Yeni çatışma alanı Suriye, Irak, İran ekseninde olmuştur. Bu bağlamda Arap Baharı'nın ve savaş söylemlerinin bu ülkeler üzerindeki göz ardı edilemeyecek türdedir. Doğuya doğru kayan gerilimin Körfez Savaşları ile birlikte yarattığı en önemli ve stratejik noktalardan biri ise, kaçınılmaz şekilde Kuzey Irak'tır. İsrail üzerindeki yükü hafifletmek ve her şeyden önemlisi İran'ın gücünü kırabilmek ve bölgedeki tesirini kontrol altına alabilmek için bölgede 'Müslüman bir İsrail' oluşturma fikrinin gerçekleşmesi İsraililer tarafından zaruri görülmektedir. Bu strateji aslında İran'ın izlediği strateji ile benzerlik göstermektedir. Zira İran'da güvenliğini sınır ötesi tapmon bölgelerde oluşturmak ve sınır ötesi gerilim hatları yaratarak hem güvenliğini ve bütünlüğünü garanti altına almak hem de bölgesel gücünü bu noktalarda üreteceği siyaset ile artırmak yolunu seçmiştir. İran'ın bu politika için yarattığı gerilim alanları Filistin ve Lübnan'dır ve her ikisi de İsrail'in yanı başında bulunarak onu çok ciddi şekilde tehdit etmektedir. İşte İsrail'in yapmaya çalıştığı da bir bakıma bu stratejinin aynısıdır. Körfez savaşlarında izlediği politika ve tutum da zaten bu amaçla ortaya çıkmıştır. Bu bölgede Batı ile dost olan ve Türkiye kadar güçlü veya başına buyruk davranamayacak, sağdık Kürt devleti veya

hareketi İsrail'in ihtiyaçlarına cevap verecek ve gereken işlevi görerek İran'la karşılıklı bir 'dehşet dengesi' (bu tabir Soğuk Savaş döneminde nükleer silaha sahip olan Amerika ve Sovyetler'in birbirlerini dengelemesi ve felaketle sonuçlanacak bir hareketin bu denge sayesinde engellenmesini anlatmak amacıyla o dönemin uzmanları tarafından kullanılmıştır) kurulmasını sağlayacaktır.

Ancak öte yandan, İsrail'in bölgede bağımsız bir Kürt devleti kurması kendi menfaatlerine yüzde yüz hizmet etmeyebilir. Çünkü Irak'taki etnik yapı sadece Kürtlerden ibaret değildir. Olası bir bölünme karşısında güneydeki şii grupların ileride İsrail'e karşı İran destekli potansiyel bir Şii ittifakı şeklinde ortaya çıkabileceği de stratejik açıdan değerlendirilmesi gereken bir diğer senaryodur. (Dağdeviren, Z., 2007, s. 114) İşte İsrail'in merkezinde İran'a odaklanan Körfez Savaşları politikaları ve stratejileri bu minvalde şekillenmektedir. Bugün ise gelişen halk ayaklanmaları ve Amerika'nın sessiz kalacağını Biden'ın ağzından açıkça dile getirdiği bir İsrail-İran Savaşı senaryosu durumları karmaşık hale getirmektedir. Zira bu noktada atılan her adım kritik bir önem taşımakta ve tüm bir bölgenin ve hatta dünyanın dengelerini etkilemektedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

İran Devrimi'nde Şah'a karşı başlatılan ayaklanmanın oldukça organize ve planlı olduğu gözlerden kaçmamaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında ülkenin iç yapısı ve yaşanan sıkıntılar kadar, İngiltere-Fransa-Sovyetler Birliği gibi ülkelerin de payı olduğu açıktır. Tezin kaynaklardan aktardığı bilgiler ile ulaşılan sonuçlar göstermektedir ki, bu üç ülke gerek ülke içindeki atmosfere ve yapılanmalara müdahale ederek, gerekse dışardan gereken organizasyonu yaparak Devrim'in gerçekleşmesine yardımcı olmuşlardır.

Burada İngiltere-Fransa-Sovyetler üçlüsü yeni bir İran'ın kendi menfaatleri açısından son derece umutvari olduğunu düşünerek Devrimin olgunlaşması ve gerçekleşmesini sağlamışlardır. Unutulmamalıdır ki, İran gibi uluslararası sistem açısından önemli ülkelerde dış destek alınmadan yapılacak bir devrimin başarı şansı son derece azdır. İran Devrimi'nin üzerinden otuz iki yıl geçmesine rağmen, dünya ve bölge koşullarına aykırı yapısıyla ayakta kalması sözünü ettiğimiz bu dış destek sayesinde mümkün olmuştur.

Sovyetler Birliği, Devrim sürecinde TUDEH merkezli bir politika yürütmüş ve gerek çalışan kesim arasında, gerekse öğrenciler içerisinde oldukça büyük bir sol kitle yaratmayı başarmıştır. Bu kitlenin en önemli özelliği iş gücünü kontrol etmesi ve meydanlara dökülecek dinamizmi göstermesidir. Bu bakımdan TUDEH ve sol kesim için Devrimin gerçekleşmesinin motoru olmuşlardır demek mümkündür. Rusların Devrimden bekledikleri menfaat ise, yeni yönetimle kurulacak iyi ilişkilerin silah ticareti, petrol ticareti ve hepsinden önemlisi güney denizlerine erişme imkânı sunacak olmasıdır. İran'ı yanına çekmeyi başaran bir Rusya'nın Ortadoğu'da Anglo-Sakson ittifakına karşı büyük bir zafer kazanacağı ve dengeleri kendi lehine etkilemeyi başaracağı açıktır. Bu sebeple Ruslar Devrim'den önce zaten kötü ilişkiler içinde oldukları Şahlık rejiminin yıkılması için her türlü desteği vermiş ve ülke içi yapılanmayı organize ederek kaynak aktarmıştır. Devrim'den sonra ise, Devrimci hareketin devleti ele geçirip kontrolü ele almasına kadar geçen sürede tüm diğer gelişmiş ülkeler gibi Ruslar da hedef tahtasına konmuş; ancak, bu tutum çok uzun süreli olmamıştır. Gelişmeler Rusların öngördüğü şekilde cereyan etmiş ve İran, Amerika-İsrail karşıtlığına oturttuğu dış politikasını ve günlük stratejisini

uygulayabilmek için Rusları kendisine partner olarak seçmiştir. Bu durum, Ruslar'ın bölgenin en değerli ülkelerinden biri olan İran'da Amerikan rekabetinden muaf şekilde kök salmalarına ve bölge dengelerine müdahale etmelerine olanak sağlamıştır.

Fransızlar ise Şahlık rejiminden fazlaca nemalanmalarına rağmen Avrupai bir refleksle pragmatik davranmış ve Devrimin adım adım geldiğini görerek tavır değiştirmişlerdir. Bu amaçla tüm tarih boyunca muhalifler için adeta ikinci vatan haline gelen Fransa tekrar devreye girerek Şah karşıtı muhalefeti toparlamaya başlamıştır. Özellikle Humeyni'nin Türkiye'den Fransa'ya gitmesi ile birlikte muhalefetin merkezi de Fransaya taşınmıştır. Fransızlar Humeyni ve kadrosuna her türlü maddi ve iletişim olanağını sunmuş, onların dünya kamuoyu kadar İran kamuoyunda da seslerini duyurmalarını sağlamışlardır. Bunun yanında muhalefetin aktif bir merkezi haline gelmesiyle birlikte Fransa, İslami ve muhalif örgütlere de ev sahipliği yapmaya başlamıştır. Tüm yapılanlar Devrim sonrasında dağıtılacak imkanlardan büyük bir hisse kapabilmek içindir. Ancak, Humeyni İslam Cumhuriyetini ilan eder etmez Amerika ve Sovyetler ile birlikte Avrupalı devletleri de dışlamış ve onları da 'küçük şeytanlar' olarak nitelendirmiştir. Bu Fransızların beklemediği bir karşılık olmuştur. Nitekim Devrim'in yön değiştirmesi ile birlikte patlak veren Irak Savaşı'na Fransızlar da diğer büyük ülkeler gibi askeri katkı yapmış ve İran'ın elindeki muazzam askeri gücün eritilmesine yardımcı olmuşlardır. Bu tarihten sonra Humeyni rejimi merkezine, Amerikan-İsrail düşmanlığını alınca Fransa ile olan ilişkiler de düzelmeye başlamıştır. Zaten hem yönetici, hem ruhani kesimde Fransa'da eğitim almış önemli isimler mevcuttur ve İra'nın yeniden yapılanmasında Fransız etkisi açıkça görülmektedir. Bu durum Fransızlara ilişkilerin hızla iyileşmesi ve ticari, askeri, nükleer enerji ve petrol ticareti alanlarında büyük kazançlar sağlayan işbirliği olanakları tanımıştır. Fakat ne var ki son birkaç yıldır Avrupa'nın ekonomik çöküşü ile birlikte dünya sistemi bir savaşı dayatmakta, Fransa ise İran'ın devreden çıkarılması ile şekillenecek yeni bir Ortadoğu'dan daha fazla menfaat elde etmek niyetine girmiştir. Bu nedenle İran'ın nükleer faaliyetleri ön plana çıkarılarak bir uluslararası baskı ağı oluşturulmuş, İran hakkındaki Fransız görüşleri tersine dönerek dostluk ve işbirliği, düşmanlık ve zora dayalı elde etme anlayışı ile yer değiştirmiştir.

İngilizlerin durumu ise daha enteresandır. İngilizler bölgede yaklaşık bir yüzyıl boyunca tek hegemon olarak var olduktan sonra yerlerini Amerikanlara devretmiş fakat politikalarından vazgeçmemişlerdir. İngilizler'in Devrim sürecinde İranla ile olan ilişkileri Amerikanlarınkine koşut ilerlemektedir. Devrimden önce Petrol ticareti, silah satışı, sanayi gibi alanlarda çok etkin olan İngilizler, Devrim'le birlikte adeta afaroz edilmiştir. İngilizlerin ülkeye geri dönerek ilişkiye girmeleri ise Sovyetler ve Fransa'ınkinden daha sıkıntılı ve daha uzun bir sürede gerçekleşmiştir. Ayrıca elde ettikleri kazanç da hiçbir zaman Rus, Çin, Japon, Fransız veya Almanlarınkine yaklaşamamıştır. İngilizlerin Devrim sürecindeki rolleri Amerika ile birlikte kurguladıkları stratejide yatmaktadır. Daha sonraki süreçte devrimci hareketin dini bir anlayışa uygun şekilde kabuk değiştirmesi sonucu İran'dan kaçan eski Devrim önderlerinin açıklamaları ve ortaya çıkarılan belgeler neticesinde görülmektedir ki, Anglo-Sakson ittifakı Sovyetleri bir yeşil kuşak projesi ile çevrelemek ve Orta Asya'da bir dini uyanış hareketini tetikleyerek Ortadoğu'yu ve Trans-Asya'yı komünizme kapatmak istemiştir. Bu bakımdan gerek mollarara yapılan maddi yardımlar, gerekse uluslararası kamuoyunda Şah'a verilen desteğin eriyerek yok olmasında bu işbirliğinin planları etkili olmuştur. Öte yandan Devrimden hemen sonra İran'ın İsrail ile olan silah pazarlıkları, Amerika'dan alınan silahlar gibi hususlar da İngilizlerin ne gibi planlar içerisinde olduğunu açıklar niteliktedir. Ancak, tüm bu gelişmelere rağmen, Humeyni rejiminin merkezine, Amerika ve İsrail düşmanlığını alması İngilizleri de etkilemiş, her ne kadar ön plana çıkmayarak Amerikanların arkasında dursalar da, İngilizlerin de doğal şekilde bu yeni politikanın hedeflerinden biri olmasını sağlamıştır. Bugüne kadar İran-İngiliz ilişkileri bu gerçeklik nedeniyle düşük bir profil izlemiştir. Bugün ise İngilizlerin yine Amerikanlar ile geliştirdikleri ortak politika neticesinde ortaya attıkları İran'a müdahale fikri yavaş yavaş tüm Batılıların ikna olduğu bir fikir haline gelmiştir. İran'a yapılacak bir müdahale veya iç dinamiklerin harekete geçirilmesi ile gerçekleştirilecek bir rejim değişikliğinin İngilizleri çok avantajlı bir duruma geçireceği ve büyük kazançlar doğuruacağı aşikârdır. Bu nedelemdir ki, İngilizler, İran'a yaptırımlar ve müdahale konularında derinden fakat oldukça etkili bir politika yürütmektedir.

Bu bağlamda, Devrimle birlikte kurduğu kendine özgü sistemle İran, tüm bir Ortadoğu'da ve hatta dünyada güç dengelerini kökünden sarsmıştır. İran'ın Devrim'in oturmaya başlamasıyla birlikte Amerika-İsrail-İngiltere karşıtı bir tutum takınması, özellikle Rusların ve Avrupalıların bölgedeki etkinliklerini büyük oranda artırmıştır. Bugün gelinen noktada ise, Rusların ulusal çıkar odaklı hareket etmeleri nedeniyle sıkıntılı günler yaşayan İran rejimi, kendisine en güvenilir partner olarak enerji ihtiyacı muazzam boyutlara varan Çin'i görmektedir. Öte yandan Türkiye'nin Ortadoğu'da giderek daha fazla söz sahibi olması ve bugün artık İran'ı gölgede bırakması da İslami rejimi endişelendirmekte ve Türkiye'nin kontrolden çıkmasını önlemek için ilişkileri güçlendirecek bir politika izlemesini zorunlu kılmaktadır.

İran takındığı olumsuz tutum ve tercih ettiği politika ve stratejiler ile bugün neredeyse yapayalnız bir devlet haline gelmiştir. Rusların ve Çinlilerin de çıkarları doğrultusunda İran aleyhine dönmelerinin mümkün olduğu düşünüldüğünde (bu durum hali hazırda BM'deki yaptırım kararlarının alınmasında görülmüştür) İran'ın geldiği durumun bir çöküşe veya büyük olaylarla sona erecek bir gerilime gebe olduğu açıktır.

KAYNAKLAR

- Abrahamian, E. (2011) Modern İran Tarihi, Çev: Dilek Şendil, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları
- Akıncı, A. R. (2005) Devrim Sonrası İran Dış Politikası, Yüksek Lisans Tezi Ankara: Gazi Üniversitesi
- Akkoyunlu, E. N. (2009) İslam Devriminin İran Siyasal Hayatı Üzerindeki Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi
- Akyol, T. (1998) Milliyet Gazetesi, Şii Ulema
<http://www.milliyet.com.tr/1998/06/07/yazar/akyol.html> (07.12.2011)
- (1998) Milliyet Gazetesi, Türkmen Şahının Fars Devleti
<http://www.milliyet.com.tr/1998/06/21/yazar/akyol.html> (07.12.2011)
- Arı, T. Arı, T. (1996) Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Güç Dengesi (1978 -1996), İstanbul
- (2007) Irak, İran, ABD ve Petrol; II. Baskı İstanbul: Alfa Basım-Yayım-Dağıtım
- Armağan, S. (2006) 20.Yılında İran İslam Devriminin Problemleri ve Bazı Düşünceler
<http://servetarmagan.wordpress.com/category/uncategorized/> (e. t. 21.11.2011)
- Asl. N. K. (2009) 1979 Sonrası İran'ın Orta Doğu Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi
- Atay, M. (1999) İran İslam Devriminde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler, Avrasya Dosyası, Cilt:5, Sayı:3
- Atasoy, D. (2008) İran'da Şah Sonrası Nükleer Enerji Politikası, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Kadir Has Üniversitesi

- Birgün Gazetesi İnternet Sitesi (2010)
http://www.birgun.net/sunday_index.php?news_code=1278835866&year=2010&month=07&day=11 (e. t. 07.12.2011)
- Bozgeyik, B. (1981) Bütün Cepheleriyle İran Meselesi, İstanbul: Yeni Asya Yayınevi
- BÜSAM-İran'ı Anlamak - Araştırma, Analiz ve Projeksiyon Çalışması (2009)
İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Uluslararası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi
- Cabbarlı, H. (2001) Geçmişten Günümüze Azerbaycan Türkleri, ERAREN/Ermeni Araştırmaları Enstitüsü
<http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=274> (e. t. 18.12.2011)
- Cankara, Y. (2005) Yeni Oyun, İran'ın Nükleer Politikası, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık 1. Baskı
- Çandar, C. (1981) Dünden Yarına İran, İstanbul: Yalçın Yayınları
- Çomak, İ. (2005) Rusya-İran İlişkileri,
<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=1&yazi=666>
- Dağdeviren, Z. (2007) Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası: Devlet - Hükümet İlişkileri, Yüksek Lisans Tezi, Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi
- Dedeoğlu, B., Star Gazetesi (2010)
<http://www.stargazete.com/dunya/yazar/beril-dedeoglu/ingiltere-kuresel-siyasete-geri-donus-mu-haber-402244.htm>
- Dilek, K. (Mart, 2011) İran'da Din, Siyaset ve Muhalefet, SDE ve ORSAM Uzmanı Kişisel İnternet Sitesi:
<http://www.kaandilek.com/2011/03/iran%E2%80%99da-din-siyaset-ve-muhalefet-%D8%AF%DB%8C%D9%86-%D9%88-%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D8%B3%D8%AA-%D9%88-%D9%85%D8%AE%D8%A7%D9%84%D9%81%D8%AA->

%D8%AF%D8%B1-%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86/
(e. t. 14.03.2011)

Erhan, Ç. (2003) ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları,
STRADİGMA

<http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/vizyon.html> (e. t. 09.12.2011)

Erol, O. (2007) İran İç Politikasında Azerbaycan Türkleri (1906–2006) Yüksek
Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi

Fekri, A. A. (2011) Tarihsel Gelişim Sürecinde İran Devrimi, İstanbul: Mızrak
Yayımları

Grayson, B. L., (1984) Ortadoğu'da Sovyet Çıkarları ve Amerikan Tercihleri, Çev:
Harp Akademileri Başkanlığı), İstanbul

Gök, G. O. (2005) İran'ın Bölgesel Politikası ve Türk-İran İlişkileri, Yüksek Lisans
Tezi, İzmit: Gebe Yüksek Teknoloji Enstitüsü

Görçün Ö. F. (2006) 1979 İran İslam devrimi sonrası Türk-İran ilişkileri, Yüksek
Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi

Gürel, Ş. S. (1979) Ortadoğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri, Ankara:
Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 432

Gündoğan, Ü. (2010) İran ve Ortadoğu, İstanbul: Liberte Yayın Grubu

Güngörge, M. T. (1983) Humeyni ve İran İnkılâbı, İstanbul: Araştırma Yayınları

Güney, Dora, A. (1979) İran'da Devrim, İstanbul: Haziran Yayınları

Hill, F. (2002) Putin and Bush in Common Cause?”, Brookings Papers, Cilt 20, No .3

Hürriyet Gazetesi Online-Arşiv (2010)

<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/printnews.aspx?DocID=16048262>

İzzeti, İ. (2005) İran ve Bölge Jeopolitiği, İstanbul İçinde Sabriye Deliceoğlu (2006)
Kuzey Irak'taki Etnik ve Dini Gruplar ve Bölge Politikalarındaki Etkileri,
Yüksek Lisans Tezi İstanbul: Marmara Üniversitesi

- Juergensmeyer, M. (2001) Yeni Soğuk Savaş: Dini Milliyetçilikler Seküler Devleti Tehdit Ediyor, Çev: A.Yalçın, İstanbul: Pınar Yayınları
- Karadağ, H. (2007) İkinci Körfez Harekatı Sonrası Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Atılım Üniversitesi
- Khosrokhavar, F., Roy, O. (2000) İran: Bir Devrimin Tükenişi, Çev: İ.Yerguz, İstanbul: Metis Yayınları
- Kerim, M. (1979) İran İslam Devrimi, İstanbul: Düşünce Yayınları
- Keskin, A. (2005) “İran’ın Nükleer Çabaları: Hedefler, Tartışmalar ve Sonuçlar” , Stratejik Analiz, Sayı 59
- Kibaroglu, M. (2000) Dran Nükleer Bir Güç mü Olmak Dstiyor?, Avrasya Dosyası <http://www.mustafakibaroglu.com/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/ASAM-AmerikaOzel.pdf> (e. t. 23.08.2011)
- Lewis, B. (2009) Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi, Ankara: Arkadaş Yayınları VI. Baskı
- Manavoğulları, E. (2010) İran İç Siyaseti ve Çıkar Grupları, BİLGESAM http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=700:ran-c-siyaseti-ve-ckar-gruplar&catid=77:ortadogu-analizler&Itemid=150 (e. t. 14.05.2011)
- Marshall, P. (1994) İran'da Devrim ve Karşı Devrim, Çev: Bernar Kutluğ, İstanbul: Z Yayınları
- Oğan, S. (2004) Yılı Türk Dış Politikasında Rusya-Ukrayna Bölgesi ve 2005 Yılı Beklentileri <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?yazi=24&kat=1> (e. t. 13.12.2011)
- (2009) Doğu Avrupa'daki Füzelere Kaldırılması Karşılığında Rusya İran'a Olan Desteğini Çeker Mi? <http://www.turksam.org/tr/a1670.html> (13.12.2011)
- Özcan, A. N.; Bayır, E. (2002) Orta Doğu Barış Süreci, Oyuncuları ve İran, Stratejik Analiz, Cilt 3, Sayı 22,

- Özcan, K. (2009) Sabandan Nükleer Güce - Bir Yüzyılın Hikâyesi, George Washington University
http://www.gwu.edu/~imes/assets/docs/events/kivanc_dogudan.pdf
- Özkaya, S. (2002) Osmanlı Devleti'nde Marjinal Bir Hareket: Bahâîlik”, Türkler Ansiklopedisi, XII, 111 "Osmanlı Devletinde Marjinal Bir Hareket: Bahailik", Türkler, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları
- Poorbagher, G. (2007) İran'da 1979 Devrimi Sonrası Egemenlik ve Siyasal İktidar, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi
- Purtaş, F. (2006) İran Dış Politikasının Değişmeyen Yapısı ve Rusya-İran Ortaklığının Niteliği, dERLEYEN: Osman Metin Öztürk ve Yalçın Sarıkaya, Kaosa Doğru İran: Güncel İran İncelemeleri, aNKARA: Fark Yayınları
- Ramazani, R. K. (2006) İran'ın 'Tecrit'i Kıрма Girişimi
<http://arsiv.zaman.com.tr/1999/03/23/yazarlar/9.html> (E. T. 21.08.2011)
- Roosevelt, K. (2007) CIA İran'da, İstanbul: Timaş Yayınları
- Sabah Gazetesi (2011)
<http://www.sabah.com.tr/Ekonomi/2011/06/11/iranla-ticarete-ingiltereyi-devirdik>
- Salihi, E. (2011) Ortadoğu'da Oluşan Yeni Dengeler ve “Şii Hilali” Söylemi, BİLGESAM
http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=989:ortadouda-oluan-yeni-dengeler-ve-ii-hilali-soylemi&catid=77:ortadogu-analizler&Itemid=150 (e. t. 21.04.2011)
- Sinkaya, B. (2005) Devrimden Günümüze İran Dış Politikası'nın Dönüşümü, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, cilt 247, sayı 5-6
- Şahin, M. (2011) İran Dış Politikasının Retoriği, Ankara: Gazi Üniversitesi İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü Dergisi
- Şalvarcı, Y. (2003) Fırat-Dicle havzasında ‘Amerikan Çağı’ ve Türkiye, Kimin Savaşı? Ortadoğu'da Savaşın Perde Arkası, ed. Kerim Balcı, İstanbul: Zaman

Kitap İçinde Zülfü Dağdeviren (2007) Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası: Devlet - Hükümet İlişkileri, Yüksek Lisans Tezi, Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Tabriz, A. A. (2004) Aydınların, Dini Liderler Ve Esnafın İran'ın Yakın Dönem Toplumsal Hareketlerindeki ve Devrimlerindeki Rollerinin İncelenmesi, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi

Takey, R. (2007) Gizli İran İslam Cumhuriyetinde Güç ve Paradox, İstanbul: Ekvator Yayıncılık

T.C. Tahran Büyükelçiliği (2011) İran Tarihi <http://tehran.emb.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=211> (e. t. 16.03.2011)

Turan, Ö. (2011) Farklı bir açıdan İslam Devrimi, Haber 7 İnternet Sitesi <http://www.haber7.com/haber/20110910/Farkli-bir-acidan-Islam-Devrimi.php> (e. t. 14.12.2011)

Uyar, M. (1990) The Analysis of the Concept of Sovereignty and the Position of the Ulama in Both Constitutions of Iran (1906 and 1979), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Manchester: University of Manchester

Uzgel, İ. (2001) ABD'yle İlişkiler, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Yorumlar, Belgeler, Der: Baskın Oran, Cilt. II, İstanbul: İletişim Yayınları

Uzun, Ö. S. (2008) İran'ın Nükleer Programı http://www.globalstrateji.org/TUR/Icerik_Detay.ASP?Icerik=309 (e. t. 19.05.2011)

Yenisey, G. (2006) İran'da Etnopolitik Hareketler, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi

Yeni Şafak Gazetesi (2011) Ali Cengiz Oyunu <http://yenisafak.com.tr/Dunya/Default.aspx?t=26.12.2011&i=358424> (e. t. 07.12.2011)

Yergin, D. (1995) Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü, Çev: Kamuran Tuncay, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Yeşilot, O. (2008) Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları, Erzurum: A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 36

Yurdakurban, İ. (2007) Devrim Sonrası İran Dış Politikası 1979 – 2005, Yüksek Lisans Tezi Konya: Selçuk Üniversitesi

Zepezauer, M. (1996) CIA'nın Büyük Operasyonları, İstanbul: Kaynak Yayınları

ÖZGEÇMİŞ

28.10.1985 İstanbul Şişli doğumluyum. İlkokul, ortaokul ve liseyi İstanbul Üsküdar'da okudum. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden 2007 yılında mezun oldum. 2009 yılında yüksek lisans eğitimi almak üzere Beykent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'ne kayıt yaptırdım. Yabancı dilim İngilizce olmakla birlikte, 3 yıldır tarih öğretmeni olarak görev yapmaktayım.

Aday: Niyazi Okan ÇELEBİ